

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAYVANCILIK POLİTİKASI: VARİDAT, ISLAHAT, BAYTARİYE

DOKTORA TEZİ

CÜNEYT İPTEŞ

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAYVANCILIK POLİTİKASI: VARİDAT, ISLAHAT, BAYTARİYE

DOKTORA TEZİ

CÜNEYT İPTEŞ

DANIŞMAN: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2023

ÖZET

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAYVANCILIK POLİTİKASI: VARİDAT, ISLAHAT, BAYTARİYE

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti hayvancılık politikasını II. Abdülhamit dönemi özelinde incelemektir. Birinci bölümde hayvancılığın mali yönü “varidat” prensibi açısından ele alınmış, hayvan varlığını ilgilendiren vergi çeşitleri ve vergilendirme süreçleri okuyucuya aktarılmıştır. Devletin hayvancılık piyasasını doğrudan ilgilendiren aksiyonlarından hayvan mübayaalarına ve et fiyatlarının kontrol edilmesi girişimlerine de birinci bölümde yer verilmiştir. İkinci bölümde, hayvancılık alanında yaşanan yenileşme çabaları “ıslahat” teşebbüsleri bakımından ifade edilmiştir. Burada yer alan başlıklar 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’ndeki reform düşüncesinin dönemsel ve sektörel yansıması niteliğindedir. Üçüncü bölümde ise sığır vebası salgınlarının iktisadi ve ticari etkileri, hayvancılık piyasasında yer alan iş kolları ve hayvancılığın vergilendirilmesinde istihdam edilen devlet görevlileri “baytariye” çerçevesinde araştırılmıştır. Bu sayede, Osmanlı tarihi yazımına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit Dönemi, Hayvancılık Politikası

ABSTRACT

LIVESTOCK POLICY OF THE ABDULHAMİT II PERIOD: INCOME, REFORM, VETERINARY

This study analyzes animal husbandry practices and management in the Ottoman Empire during the reign of Abdülhamit II. The first chapter examines the financial dimension of animal husbandry, focusing on the concept of 'income' and discussing the taxes and processes related to the taxation of animal assets. The first chapter covers the state's efforts related to the livestock market, including livestock purchases and attempts to regulate meat prices. The second section discusses the introduction of innovative practices in animal husbandry, referred to as 'reform' initiatives. The section titles represent periodic and sector-specific expressions of the concept of reform in the Ottoman Empire during the 19th century. The third section analyzes the economic and commercial effects of cattle plague epidemics, the livestock market's business lines, and the government officials involved in livestock taxation within the context of the veterinary field. Thus, this work will be a valuable contribution to the field of Ottoman history.

Keywords: Ottoman Empire, The Reign of Abdulhamit II, Livestock Policy

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması lisans ve lisans üstü seviyelerinde aldığım eğitime bağlıdır. Bu gerekçe ile Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü (2010-2014), Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Kürsüsü (2014-2015), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalı (2018-2019) öğretim üyelerinin katkılarını burada belirtmem gerekir.

Çalışma alanımın iktisat tarihi olarak belirlenmesinde kıymetli hocam Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK etkili olmuştur. Doktora tez danışmanım, muhterem hocam Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU ise lisans üstü eğitimim boyunca bana desteğini esirgememiştir. Hocalarımla vesilesi ile bir meslek sahibi olabildim.

Dr. Alaaddin TOK hocam doktora tezimde hayvancılık alanına yönelmemi tavsiye etmiştir. Bu yönlendirme, çalışma alanımın farklılaşmasını sağlamıştır.

Doktora tez izleme jürimde bulunan Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR ve Prof. Dr. Muzaffer KOÇ hocalarımla işlerimizi kolaylaştırıcı tutum sergilemişlerdir.

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölüm başkanım Prof. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR hocam da idari ve akademik anlamda bana hep destek olmuştur. İstedikim kaynaklara ulaşabilmemde Kafkas Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde görev yapan İbrahim TOY'un yardımları vardır.

Yukarıda belirtilen, ismi geçen herkese teşekkür ederim.

Sabır ve destekleri için annem ve babama ayrıca teşekkür ederim.

Cüneyt İPTEŞ

Aralık/2023

Kars

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1.II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE VARİDAT PRENSİBİ BAKIMINDAN HAYVANCILIK.....	5
1.1. II. Abdülhamit Döneminde Hayvancılığın Vergilendirilmesinde Vergi Çeşitleri	6
1.1.1. Ağnam Resmi	6
1.1.1.1. Tadad-ı Ağnam: Vergi Miktarının Tespitinde Hayvan Sayımları	14
1.1.1.2. Ağnam-ı Mektume: Vergiden Kaçınma Yöntemi Olarak Hayvanların Sayım Sürecinde Saklanması	20
1.1.1.3. Ağnam Resminde Muafiyetler	23
1.1.2. Hayvanat-ı Ehliye Resmi	25
1.1.2.1. Hayvanat-ı Ehliye Resminde Tahsilat.....	29
1.1.3. Beylik Resmi	34
1.1.4. Zebhiye, Kasaphane ve Salhane Resimleri	39
1.1.5. Canavar Resmi	44
1.1.6. Kışlak, Yaylak ve Otlak Resimleri.....	53
1.1.7. Kotralar Resmi	61
1.1.8. Deve ve Camus Resmi	63
1.1.9. Temettü Resmi	64

1.2.	II. Abdülhamit Döneminde Devlet ve Hayvancılık	67
1.2.1.	Hayvan Mübayaaları	67
1.2.2.	Et Fiyatlarının Kontrol Edilmesi	77
2.	II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ISLAHAT VE HAYVANCILIK	88
2.1.	19. Yüzyılda Mesleki Eğitim ve II. Abdülhamit Döneminde Mali Şartlar Bakımından Veteriner Hekimlik.....	88
2.2.	Karantina Uygulamaları	93
2.3.	Hayvanların Islahı ve Çoğaltılması	100
2.4.	Mezbaha (Salhane) Reformu ve II. Abdülhamit Dönemine Yansımaları	104
3.	BAYTARİYE ÇERÇEVESİNDE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE HAYVANCILIK.....	111
3.1.	II. Abdülhamit Döneminde Sığır Vebası Salgınlarının İktisadi Yansımaları.....	111
3.2.	Temel Tüketim Maddesi Olan Ette Arz Piyasası	116
3.2.1.	Kasaplar.....	117
3.2.2.	Celepler	121
3.2.3.	Et Müteahhitleri.....	125
3.3.	Hayvancılığın Vergilendirilmesinde Devlet Görevlileri	128
SONUÇ.....	132	
KAYNAKÇA	143	

KISALTMALAR

A.JDVN.MKL.: Sadaret Mukavelenameler

A.JMKT.MHM.: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı

AGE: Adı Geçen Eser

BEO: Bab-1 Ali Evrak Odası

BKZ.: Bakınız

BOA: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C..ML...: Cevdet Maliye

C.: Cilt

DH.DACZ: Dahiliye Darülaceze Müdüriyeti

DH.HMŞ.: Dahiliye Hukuk Müşavirliği

DH.MKT.: Dahiliye Mektubi Kalemî

DH.ŞFR.: Dahiliye Şifre Kalemî

DH.TMIK.M...: Dahiliye Muamelat

DH.TMIK.S...: Dahiliye Islahat

ED.: Editör

HAZ.: Hazırlayan

HR.İD...: Hariciye Nezareti İdare

HR.SFR.04...: Hariciye Nezareti Paris Sefareti

HR.TH.: Hariciye Nezareti Tahrirat

HR.TO...: Hariciye Nezareti Tercüme Odası

İ..ML...: İrade Maliye

İ..MMS.: İrade Meclis-i Mahsus

İ..OM.: İrade Orman ve Maadin

İ..RSM.: İrade Rüşumat

İ..ŞD..: İrade Şura-yı Devlet

İ..ŞE..: İrade Şehremaneti

İ.DH..: İrade Dahiliye

İ.HUS..: İrade Hususi

MB.I...: Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri

MF.MKT.: Maarif Nezaret-i Mektubi Kalemi

ML.EEM.: Maliye Nezaret-i Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

S.: Sayfa/Sayı

SS.: Sayfa Sayıları

ŞD.: Şura-yı Devlet

TFR.I..A....: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Sadaret Evrakı

TFR.I..İŞ...: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) İşkodra Evrakı

TFR.I..KV...: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Kosova Evrakı

TFR.I..MKM.: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Makamat Evrakı

TFR.I..MN...: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı

TFR.I..SL...: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı

TFR.I..ŞKT.: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Arzuhaller

TFR.I..UM...: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Umum Evrak

TS.MA.e: Topkapı sarayı Müzesi Arşivi

Y..A...HUS.: Yıldız Hususi Maruzat

Y..MRZ.d...: Yıldız Maruzat Defterleri

Y..PRK..BŞK.: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y..PRK.ASK.: Yıldız Askeri Maruzat

Y..PRK.AZJ.: Yıldız Arzuhal Jurnal

Y..PRK.HH.: Yıldız Hazine-i Hassa

Y..PRK.UM.: Yıldız Umumi

Y.MTV.: Yıldız Mütenevvi Maruzat

YB.021: Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi

ZB.: Zabtiye

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1653-1786 Mali Yılları Bütçe Gelirlerinde Ağnam Kalemi	7
Tablo 2: Tanzimat Dönemi Bütçe Gelirlerinde Ağnam Resmi	8
Tablo 3: II. Abdülhamit Dönemi Bütçe Gelirlerinde Ağnam, Deve ve Camus Resmi	10
Tablo 4: 1856-1857 Yıllarındaki Düzenlemeye Göre Ağnam Resmi Miktarının Bölgesel Dağılımı.....	11
Tablo 5: 2 Mayıs 1877 Tarihli İlmühaber Sureti'ne Göre II. Abdülhamit Döneminde Ağnam Resminde Vergi Miktarı	12
Tablo 6: Tanzimat Dönemi Bütçe Gelirlerinde Canavar Resmi	46
Tablo 7: II. Abdülhamit Dönemi Bütçe Gelirlerinde Canavar Resmi	47
Tablo 8: 1903-1904 ve 1904-1905 Mali Yıllarında Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri Ağnam ve Canavar Resmi Bilgileri	50
Tablo 9: II. Abdülhamit Döneminde Sıhhiye Gelirleri ve Harcamaları.....	98

GİRİŞ

II. Abdülhamit dönemi hayvancılığını konu edinen bu çalışma, “II. Abdülhamit Döneminde Varidat Prensibi Bakımından Hayvancılık”, “II. Abdülhamit Döneminde Islahat ve Hayvancılık” ve “Baytariye Çerçevesinde II. Abdülhamit Döneminde Hayvancılık” adlarını taşıyan üç bölümden meydana gelmektedir.

Konunun incelenmesi, Osmanlı Devleti arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler temelinde olacaktır. II. Abdülhamit dönemi hayvancılığına bakış açısı üç ana etmene dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti maliyesinde gelirler “varidat”, giderler “masarifat” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Bu açıdan ele alındığında, II. Abdülhamit döneminde hayvancılığın vergilendirilmesinde kullanılan vergi çeşitleri birinci bölümün ana temasını oluşturmuştur.

Araştırma alanının öncelikle mali çerçeveye odaklanmasının sebebi, Osmanlı Devleti’nin mali bir devlet olması ile açıklanabilir. Devletin mali öncelikleri nispetinde tutulan kayıtlar, vergilendirme hakkında daha düzenli bilgiler sunmaktadır. Buna bağlı olarak, araştırılan başlık okuyucuya detaylı anlatılmıştır. Bu aşamada elde edilen veriler diğer kısımların yazılmasında hem kolaylaştırıcı hem de yol gösterici bir unsur olmuştur. Örneğin, kasaplık hayvanların kesimi sebebiyle alınan zebhiye vergisine ait belgelerde, bir yenileşme alanını belirten mezbahaların (salhane) açılması yer almaktadır. Mezbahaların açılması, hayvancılıkta ıslahat girişimleri kapsamında ele alınmıştır. Dolayısıyla, bu konu ikinci bölümde bulunmaktadır. Bu vergiyi ödeyen kesim kasaplar veya celeplerdir. Kasaplar ve celepler, hayvancılıkla ilgili meslekleri temsil etmektedir. Bu başlıklara üçüncü bölümde yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti arşiv belgeleri tarandığında II. Abdülhamit döneminde dokuz farklı vergi ile hayvancılığın vergilendirildiği tespit edilmiştir. Bu vergilerin yazımında II. Abdülhamit döneminde hayvancılığın vergilendirilmesindeki kurumsal yapıya, hayvancılığın II. Abdülhamit dönemi maliyesi ile ilişkisine ve vergi tahsilatlarında nelerin öne çıktığına odaklanılmıştır.

Birinci bölüme iki konu daha dahil edilmiştir. Bunlar; devlet tarafından yapılan hayvan mübayaaları ve devletin et fiyatlarını kontrol etme girişimleridir. Bu iki konu doğrudan kamu otoritesini ilgilendirdiği için ilk bölümde yer alması uygun görülmüştür.

Mübayaa, satın alma işlemini belirtmektedir. Burada incelemesi yapılacak hususlar: Satın alma işlemlerinde hangi prosedürün takip edildiği, satın alma işlemlerinin nasıl gerçekleştirildiği, bu süreçte nelere dikkat edildiği, hayvan tedarikinin hangi kurumlar için yapıldığı, hayvan temininin nerelerden gerçekleştirildiği ve hayvanların lojistiğidir.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarından biri iaşeciliktir. Bu politika, halkın zorunlu tüketim mallarına erişimini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, pazarda malın bol ve ucuz olmasını amaçlamaktadır. Halkın günlük tüketim mallarından olan ette de bu politika takip edilmiştir. Osmanlı Devleti kırmızı ete olan talebin karşılanmasına özellikle önem vermiş, etin fiyatını dengede tutmak istemiştir. Bu doğrultuda çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Et fiyatlarının kontrol edilmesi ile ilgili olarak, ilk aşamada kırmızı ete olan talebin kaynağı araştırılmıştır. Et fiyatlarında ortaya çıkan değişimlerin zamansal ayrımı yapılmış, bu konuda hayvan ticareti ile uğraşan kesimlerin et fiyatlarına etkileri de belirlenmiştir. Devam eden süreçte, et fiyatlarını artıran unsurlara ve yapısal sorunlara değinilmiştir.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir yenileşme dönemini ifade etmektedir. Klasik dönemde imparatorluk kendi kurumsal geleneğini oluşturmuştur. Bu yapı, devletin çeşitli ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyettedir. Ancak, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısının yetersizliği ortaya çıkmıştır. Savaşlarda alınan yenilgiler ve toprak kayıpları sonrasında yeni bir süreç başlamıştır.

III. Selim dönemi, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi herkes tarafından bilinen aşamalarla başlatılan bu süreçte birçok alanda yenilik yapılmaya çalışılmıştır. Bu akım, bir ihtiyaç olması sebebiyle dahili bir gayeyi, Avrupalı devletlerin etkisi ile harici bir müdahaleyi de sembolize etmektedir.

19. yüzyıldaki yeniliklerin hayvancılık alanına yansması ikinci bölümde bulunmaktadır. Burada, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim ve veteriner hekimlik, karantina uygulamaları, hayvanların ıslahı ve çoğaltılması (teksir) ve mezbaha (salhane) reformu konuları aktarılmıştır.

Yukarıda belirtilen başlıklarda, ilgili literatür ve Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bilgiler harmanlanarak değerlendirilmiştir. Konuların anlatımında bir bütünlük oluşturulması amaçlanmıştır. Bunun yanında, arşiv belgelerindeki iktisadi ve mali yönler özellikle takip edilmiştir. İkinci bölümle ilgili arşiv belgelerinin birinci bölümdeki kadar detaylı olmaması temel sınırlılığı ifade etmektedir.

Baytariye kelimesi, üçüncü bölümü diğer iki bölümden ayırıcı kavram olarak belirlenmiştir. Esasında, baytariye veteriner işleri ile ilgili ilimleri belirtmektedir. Üçüncü bölümde aktarılan sığır vebası ile ilgili bilgiler bu kelime ile doğrudan ilişkilidir.

Sığır vebası, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde görülen hayvan hastalıklarının başında gelmektedir. Bu hastalık hayvan sayısının azalması nedeniyle mali açıdan devlete ve birikmiş servetini kaybetme bakımından hayvan sahiplerine ciddi zararlar vermiştir. II. Abdülhamit döneminde de bu hastalıkla mücadele edilmiş, hastalığın yayılmasını önleyici tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda, sığır vebasının iktisadi ve ticari hayata etkisi üçüncü bölümün birinci araştırma alanını tanımlamaktadır.

Üçüncü bölümde, II. Abdülhamit dönemi hayvancılığındaki meslekler de araştırılmıştır. Burada, kasaplar, celepler ve et müteahhitleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. II. Abdülhamit dönemine dair bilgiler, İstanbul'a et temini süreçleri, çeşitli sebeple yaşanan anlaşmazlıklar ifade edilen diğer unsurlardır.

Hayvancılığın vergilendirilmesinde istihdam edilen devlet görevlileri tezin son başlığıdır. 1880 ve 1888 yıllarına ait iki talimatname ile hayvancılığın vergilendirilmesinde kimlerin çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Bu kişilerin görev ve sorumlulukları, aldıkları maaşlar, uyulması gereken kurallar okuyucuya aktarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde hayvancılığı araştıran müstakil bir lisansüstü tez bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki hayvancılıkla ilgili bilgi veren tezlere bakıldığında, araştırmanın ana konusunun belirli bir bölgenin iktisadi ve sosyal yapısı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hayvancılıkla ilgili özelliklere değinilmiş olsa da dolaylı bir anlatım vardır. Bu tezin farklılığı burada ortaya çıkmaktadır.

Gerek klasik dönem gerekse yenileşme dönemi Osmanlı tarım sektörüne ait literatür genellikle zirai tarımla ilgilidir. Hayvancılık bu anlamda biraz geri planda kalmıştır. Dolayısıyla, araştırmamıza ait bazı zorluklar bu çerçevede belirginleşmiştir.

Takip edilen temel kaynaklarda sınırlı bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümdeki başlıklar için bu sorun özellikle zikredilebilir. Birinci bölümde Osmanlı arşiv belgelerinden yoğun bir şekilde istifade edilerek bu eksiklik aşılmaya çalışılmış, yazımda anlatım bütünlüğünün oluşturulmasına gayret edilmiştir.

Ahmet Tabakoğlu'nun Osmanlı iktisadi ve mali yapısı ile ilgili çalışmaları, Tevfik Güran'ın "19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı" isimli kitabı ve Osmanlı Devleti mali istatistiklerini içeren yayını işlerimizi kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Şevket Kamil Akar'ın II. Abdülhamit dönemi

maliyesini inceleyen doktora tezinden, Ö. Faruk Bölükbaşı'nın II. Abdülhamit dönemi maliyesindeki komisyonları aktardığı kitabından faydalanılmıştır. Osmanlı vergi sisteminin ifade edildiği A. Vefik Sayın'ın kitabı da burada belirtilebilir. Son olarak, T.C. Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan “Osmanlı Vergi Mevzuatı” adlı kitaptan bahsedebiliriz.

İkinci ve üçüncü bölümlerde ise literatür ve arşiv belgeleri kullanımı daha dengelidir. Burada veteriner hekimlik alanına dair çalışmalardan yararlanılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümle ilgili arşiv belgelerinin birinci bölüme oranla daha az oluşunun da bu tercihte payı vardır.

1. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE VARİDAT PRENSİBİ BAKIMINDAN HAYVANCILIK

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde tarımsal işletmeler tımar sistemi çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu düzende, zirai tarımla uğraşan işletmelerin hayvan yetiştiriciliği ile ilgisi belirli kapsamdadır. Bu kesim, çift sürmek ve taşımacılıkta kullanmak için büyükbaş hayvan beslemiştir. Buna karşın, konar-göçerlerin geçim kaynağı temelde hayvancılık olmuş, konar-göçerler piyasadaki talebi karşılamak amacıyla küçükbaş hayvancılığa yönelmişlerdir¹. Yine, sipahiler de kendileri için iyi cins koyun yetiştirmişlerdir².

Osmanlı Devleti'nde hayvanlardan farklı şekilde yararlanılmıştır. Ziraatta hayvanların gübreleri kullanılmış, günlük tüketim ürünlerinden peynir, süt, yağ, et hayvanlardan elde edilmiştir. Ulaştırma faaliyetleri deve, at, katır ve eşek gibi hayvanlara talebi artırmıştır³. Ordunun ihtiyaçlarını da burada hesap etmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde hayvancılığı destekleyen yapısal faktörler bulunmaktadır. Toprağın nüfusa göre nispi bolluğu, boş arazilerin meraya dönüştürülmesini kolaylaştırmıştır. Dağlık arazilerde ziraat yapmanın zor oluşu, buradaki nüfusu hayvancılığa yöneltmiştir. İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerin et talebi; sanayide kullanılan deri ve yün; Mısır ve Batı Akdeniz'e yapılan hayvan ihracatı hayvancılıktaki karı artırmıştır⁴.

Yukarıda belirtilen avantajlarına karşın, Osmanlı Devleti'ndeki hayvancılığın olumsuz yönleri de vardır. Özellikle 19. yüzyılda yaşanan hayvan hastalıkları hayvan mevcuduna büyük zarar vermiştir. Hayvanların ülke dışına ihraç edilmesi ve damızlık maksadıyla yetiştirilmek yerine erkenden kesime gönderilmesi hayvan sayının azalmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda hayvancılığın elde edilen gelirler üzerinden vergilendirilmesi, hayvan yetiştirme aşamasında katlanılan maliyetlerin burada düşünülmemesi hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, mera, çayır ve otlakların bakımlı olmaması hayvanların beslenebilme imkanlarını sınırlamıştır. Kaybedilen topraklardan Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin meralarda iskan edilmesi de hayvancılığa zarar veren bir diğer başlık olmuştur⁵.

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra hayvancılığın mali çerçevesini belirtebiliriz.

¹ Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı** (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), s.101.

² Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi** (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), s.323.

³ Güran, age, s.100; Tabakoğlu, age, s.324.

⁴ Güran, age, s.100; Tabakoğlu, age, 324.

⁵ Güran, age, s.108-109.

Tımar kesimindeki vergi düzeni üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlar; ürün üzerinden alınan vergiler, toprak üzerinden alınan vergiler ve kişi üzerinden alınan vergilerdir. Hayvanlardan alınan vergiler, ürün üzerinden alınan vergilerin alt başlığını oluşturmaktadır⁶.

Sayın, Osmanlı Devleti'nde hayvanlardan alınan vergileri Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelemiştir. Tanzimattan önce alınan vergiler arasında adet-i ağnam, ondalık ağnam, toprak bastı parası, kışlak, yaylak ve otlak resmi, ağnam bacı, kasaphane resmi, zebhiye resmi, deve ve camus resmi, canavar resmi bulunmaktadır. Tanzimattan sonra alınan vergilerin ise ağnam resmi, deve ve camus resmi, canavar resmi, hayvanat-ı ehliye resmi oldukları belirtilmiştir⁷.

Çalışmamızda, II. Abdülhamit döneminde hayvanlardan alınan vergiler 9 farklı başlıkla aktarılmıştır. Bu başlıkların belirlenmesinde Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde yer alan bilgiler kullanılmıştır.

1.1. II. Abdülhamit Döneminde Hayvancılığın Vergilendirilmesinde Vergi Çeşitleri

1.1.1. Ağnam Resmi

Resm-i ganem, adet-i ağnam, adet-i zekat gibi kavramlarla da bilinen ağnam resmi diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de alınmıştır⁸. Bu resim, bütün büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan alınan vergiyi ifade etmektedir. Zamanına göre değişmek üzere, tımar kesiminde sipahi ve zaimler; padişah hasları ve mukataalarda ise devlet görevlileri ve mültezimler ağnam resmini tahsil etmişlerdir. Ödemesinin aynî veya nakdî olabileceği kaynaklarda aktarılmaktadır⁹.

Ağnam resmi, İslam hukuku açısından zekat yükümlülüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Koyun ve keçilerden zekat alınması sünnet ve icma ile sabittir. İnek, manda, at, kısarak gibi hayvanlardan da nisabı ölçüsünde zekat alınması gerekirse de Osmanlı Devleti'ndeki zirai alt yapı gereğince bunlardan vergi alınmamıştır¹⁰.

⁶ Tabakoğlu, age, s.299-301.

⁷ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)** (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, 1999), s.27-32, 480-505.

⁸ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.478-479.

⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi** (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), s.165.

¹⁰ Ahmet Uzun, **İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), s.47.

Ağnam resmi, 17 ve 18. yüzyıllarda ağnam resmi mukataası olarak Osmanlı maliyesinin düzenli gelir kalemleri arasına girmiştir¹¹. Bu dönemde ağnam kaleminden elde edilen gelirler ve bu gelirlerin bütçeler içindeki payı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: 1653-1786 Mali Yılları Bütçe Gelirlerinde Ağnam Kalem

Mali Yıl	Gelir (Akçe)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
1653	7.500.000	1,4
1654	11.907.778	2,1
1662	11.802.096	1,9
1669	11.802.096	1,9
1691-2	9.905.325	1,1
1692-3	11.402.964	1,1
1693-4	11.800.141	1,2
1694-5	11.285.481	1,1
1696-7	10.336.972	0,9
1698-9	9.948.412	0,7
1700-1	10.304.034	0,7
1701-2	10.532.846	0,8
1702-3	10.528.868	0,9
1704-5	10.662.790	0,9
1706-7	10.139.658	0,8
1710-1	16.832.550	1,2
1734-5	11.949.246	0,8
1747	21.743.040	1,3
1748	13.952.160	0,8
1762	14.161.200	0,8
1785	14.159.400	0,8
1786	14.159.400	0,8

Kaynak: Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, 2006), s.140-141.

Tablo 1’de ağnam resmi gelirleri akçe cinsinden ifade edilmiştir. Toplam gelir içindeki payı yüzde olarak görülmektedir. Tablodaki bilgilere göre, ağnam resminin bütçe gelirleri

¹¹Emecen, age, s.478-479.

içindeki payı %2.1'e kadar yükselmişse de bu oran genellikle %1 civarında kalmıştır. Ayrıca, ağnam resminin klasik dönem Osmanlı Devleti bütçe gelirleri arasında düşük paya sahip olduğu söylenebilir.

Tanzimat dönemi bütçelerinde de ağnam resmi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ancak, her mali yıl için veri setine ulaşmak mümkün değildir. Örneğin, 1841-42, 1846-47, 1847-48 ve 1848-49 yıllarında gelir bilgileri ayrıntılı değildir¹².

Bunun yanında, 1849-50 ve 1850-51 bütçelerinde ağnam resmi ile ilgili olarak iki madde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 1849-50 bütçesindeki “ağnam ve duhan ve kereste gümrükleri ve postahane ve zecriye ve sair mâlûm'l-esâmi vâriât” maddesidir ve “Asitane-i Sadaret'te bulunan vergi gelirleri” kapsamına dahil edilmiştir. Diğer ise 1850-51 bütçesindeki ağnam ve duhan ve kereste gümrükleri ve postahane ve zecriye ve balıkhane vesair mâlûm'l-esâmi vâriât” başlığıdır. Belirtilen alanlardan elde edilen gelir 1849-50'de 55 milyon 465 bin 476 kuruş ve 1850-51'de 58 milyon 862 bin 686 kuruş olarak gerçekleşmiştir. İfade edilen maddelerin bu yıllara ait bütçe gelirlerindeki payları sırasıyla %7.8 ve %7.3 olmuştur¹³.

Tanzimat dönemindeki diğer yıllara ait ağnam resmi bilgileri Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de ilgili yıldaki ağnam resmi gelirleri kuruş, verginin toplam gelir içindeki payı yüzde cinsinden ifade edilmiştir.

Tablo 2: Tanzimat Dönemi Bütçe Gelirlerinde Ağnam Resmi

Mali Yıl	Gelir (Kuruş)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
1859-60	87.509.500	7,5
1860-61	83.327.309	6,9
1861-62	83.976.731	6,9
1862-63	85.168.008	5,1
1863-64	88.283.570	5,8
1864-65	111.739.447	6,9
1865-66	130.633.584	8,6
1866-67	142.582.776	9,1
1867-68	143.921.500	9,0

¹² **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918**, Haz. Tevfik Güran (Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü Matbaası, 2003), s.19-25.

¹³ Age, s.29-31.

1868-69	159.646.500	9,3
1869-70	153.646.500	8,7
1870-71	160.143.000	8,7
1871-72	200.000.000	10,4
1872-73	204.970.000	9,9
1873-74	225.000.000	10,7
1874-75	217.500.000	8,8
1875-76	201.980.000	8,5

Kaynak: Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, s.47-89.

Tablo 2’de gösterilen mali yıllar Tanzimat dönemi bütçeleri olarak adlandırılmaktadır¹⁴. Burada aktarılan bilgiler, II. Abdülhamit dönemi öncesinde ağnam resminin bütçelerdeki yerinin incelenmesi bakımından faydalı olacaktır. Ayrıca, Tablo 1’de bulunan verilerle karşılaştırma yapılmasına imkan sağlamaktadır.

Tanzimat dönemi bütçelerinde ağnam resminden elde edilen gelirler yıllar itibariyle, bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, artış ve azalış yönünde dalgalı seyir izlemiştir. Ancak, bu dönem aralığında gelirlerde artış ivmesi bulunmaktadır. Yani, dönem sonunu dönem ortası ve dönem başı ile kıyasladığımızda ağnam resminden elde edilen miktarın yükseldiği görülmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta toplam gelir içinde ağnam resmi payının belirli bir seyir izlediğidir. %8-10 civarında gerçekleşen bu oran 1862-63’te %5.1’le en düşük, 1873-74’te %10.7 ile en yüksek seviyededir.

Tablo 2’deki sonuçları Tablo 1 ile karşılaştırdığımızda, Tanzimat döneminde ağnam resmi gelirlerinin bütçedeki payının arttığı ifade edilebilir.

II. Abdülhamit dönemi bütçelerinde ağnam resminin görünümü Tablo 3’te belirtilmiştir. Bu tablodaki verilerde ağnam, deve ve camus resimleri tek bir gelir kalemi olarak değerlendirilmiştir. Bu üç vergiye ait tahmin, tahakkuk ve tahsilat miktarları lira¹⁵ cinsinden ifade edilirken tahsil edilen miktarların adi bütçelerdeki payı yüzdelik oranla yazılmıştır.

¹⁴ **Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, s.17.**

¹⁵ II. Mahmut dönemindeki taşış süreçleri, karar alıcıları parasal sistemde istikrar arayışına yöneltmiştir. 1844 yılında parada yeni standartlar belirlenmiş, 100 gümüş kuruş 1 altın liraya eşitlenmiştir. Bu parite Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. Tabloda lira cinsinden ifade edilen miktarların 100 ile çarpılması sonucunda kuruş hesabı elde edilir. Bkz. Şevket Pamuk, “Kuruş”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.458-459.

Tablo 3: II. Abdülhamit Dönemi Bütçe Gelirlerinde Ağnam, Deve ve Camus Resmi¹⁶

Mali Yıl	Tahmin (Lira)	Tahakkuk (Lira)	Tahsilat (Lira)	Tahsilatın Adi Bütçe Gelirlerindeki Payı (%)
1876-77	2.050.000	-	1.251.600	5,7
1877-78	1.767.490	-	1.430.600	7,1
1879-80	1.400.000	-	-	-
1880-81	1.650.000	-	1.401.765	8,7
1881-82	1.600.000	-	1.470.666	9,3
1882-83	-	-	1.581.306	10,5
1883-84	1.607.430	-	-	-
1884-85	1.774.570	-	-	-
1887-88	1.889.456	1.893.761	1.767.334	10,5
1888-89	1.820.000	1.750.305	1.666.634	9,2
1889-90	1.682.630	1.709.074	1.634.673	9,2
1890-91	1.786.696	1.700.387	1.615.845	9,1
1891-92	1.786.696	1.669.301	1.603.810	8,9
1892-93	1.727.060	1.744.496	1.694.588	9,2
1893-94	1.701.452	1.766.000	1.708.081	9,3
1894-95	1.718.349	1.723.966	1.663.603	8,9
1895-96	1.719.730	1.837.892	1.782.569	9,7
1896-97	1.830.545	1.891.298	1.825.916	9,9
1897-98	1.937.849	-	-	-
1898-99	1.937.849	2.025.345	1.950.384	10,5
1899-00	2.072.746	-	-	-
1900-01	2.015.066	1.991.148	1.936.142	9,8
1901-02	1.970.607	1.970.033	1.942.776	9,9
1902-03	1.964.346	1.917.667	1.840.872	9,3
1903-04	-	-	-	-
1904-05	1.907.811	-	-	-

¹⁶ Tablodaki bilgilere göre, II. Abdülhamit döneminde tahakkuk eden ağnam, deve ve camus resminin tahsilatı %93-%97 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranlar 1887-88 ve 1902-03 arası için geçerlidir.

1905-06	1.796.211	-	-	-
1906-07	1.738.052	-	-	-
1907-08	-	-	-	-
1908-09	-	-	-	-

Kaynak: Şevket Kamil Akar, **1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), s.332,345.

Tablo 3 değerlendirildiğinde, ağnam, deve ve camus vergileri tahsilat miktarlarının yıllar itibariyle farklılaştığını belirtebiliriz. Gelirlerin bütçelerdeki payları Tanzimat dönemi ile benzerlik göstermiş, ortalama %8-10 aralığında ifade edilebilecek oranlarda değişiklik yaşanmamıştır.

Bütçelerdeki yeri yanında, ağnam resminde miktar incelemeleri de yapabiliriz. Bunu Fatih Sultan Mehmet döneminden başlatabiliriz. Fatih Kanunu’nun geçerli olduğu zamanda, 3 koyundan 1 akçe alınmıştır. İmroz ve Limni’de bu miktar koyun başına birer akçe olarak belirlenmiştir. Konar-göçerler ise 2 koyun için 1 akçe ödemekle yükümlü olmuşlardır. 18 Nisan 1840 tarihli nizamname ile koyun ve keçilerden 5 kuruş 25 para alınması kararlaştırılmıştır¹⁷. 18 Nisan 1840 olarak belirtilen tarih yanında, literatürde 1839 yılına da atıf yapılmıştır. Bu kaynakta hayvan başına 5 kuruş ve mübaşeriye adıyla 20 para alındığı da belirtilmiştir¹⁸.

1856-1857 yıllarında verginin miktarında bölgesel düzenleme yapılmıştır. Bu gelişmede Osmanlı Devleti genelinde hayvan veriminin, hayvancılıktan elde edilen kazançlarının aynı olmaması ve dolayısıyla vergi yükünün hayvan sahipleri arasında adil paylaşılacak istenmesi etkili olmuştur¹⁹. Bu hususu biraz daha genişletecek olursak: 1858-59 mali yılına kadar ağnam resmi yükümlülüğünün ön koşulu hayvan sahipliği olmuştur. Belirtilen yıl sonrasında, her bölgede meclis idareleri kararı ile koyun veya keçinin yavrusundan, yününden, sütünden elde edilecek maddi kazançlar dikkate alınmıştır²⁰.

Bu düzenlemenin bölgesel görünümü için Tablo 4’e bakılabilir.

Tablo 4: 1856-1857 Yıllarındaki Düzenlemeye Göre Ağnam Resmi Miktarının Bölgesel Dağılımı

Bölgeler	Bir Hayvanın Tahmini Yıllık Getirisi (Kuruş)	Bir Hayvanın Yıllık Vergisi (Kuruş)
Edirne, Tuna (kısmen), Erba	40	4

¹⁷ Emecen, age, s.478-478.

¹⁸ Vedat Eldem, age, s.175.

¹⁹ Eldem, age, s.175; Emecen, age, s.478-479.

²⁰ Akar, age, s.228.

Selanik, Siroz, Drama	35	3.5
İslimiye ve Anadolu'nun bir kısmı	33	3
Vidin, Tırnova, Üsküp, Prezin	25	2.5
Kuzey Arnavutluk ve Anadolu'nun bir kısmı	20	2
Anadolu'nun geri kalanı ve Arabistan	15	1.5

Kaynak: Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s.175.

Tablo 4 incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin 6 bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Bu ayırmada hayvan başına yıllık tahmini gelir hesaplaması etkili olmuştur. Kuruş cinsinden ifade edilen tahmini gelir karşılığında hayvan başına %10 nispetinde vergi miktarı belirlenmiştir. Edirne, Tuna'nın bir kısmı ve Erba bölgeleri 40 kuruş ile hayvan başına gelirin en fazla olduğu bölgeler iken son satırda yer alan Anadolu'nun bazı yerleri ve Arabistan'da 15 kuruş gelir tahmini yapılmıştır. Buna göre, arasında en fazla fark olan bu iki bölgede bir hayvanın verim farkı 2.6 kat kadardır. Bu da bölgesel farklılaşmaya gidilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Ağnam resmindeki miktar düzenlemeleri II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir. 2 Mayıs 1877 tarihli ilmühaber sureti ile bu alanda düzenleme yapılmıştır. Alınan kararla, daha önce ağnam resmi ile mükellef olmayan İstanbul'un sur içi bölgesi vergilendirilmeye başlamıştır. Rumi takvime göre 1293 senesi mart ayından itibaren Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin içinde ve dışında toplu veya tekil olarak beslenen tüm hayvanların vergilendirileceği belirtilmiştir. Bu durum Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: 2 Mayıs 1877 Tarihli İlmühaber Sureti'ne Göre II. Abdülhamit Döneminde Ağnam Resminde Vergi Miktarı

Bölgeler	Bir Hayvanın Yıllık Vergisi (Kuruş)
Dersaadet, Beyoğlu ve Boğaziçi'nin Rumeli cihetinde bulunan ağnam ve keçi	4.5
Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu cihetinde olan ağnam ve keçi	4
Dersaadet, Üsküdar, Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu cihetlerinde olan tiftik keçisi	6

Kaynak: **Osmanlı Vergi Mevzuatı** (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999), s.535.

Tablo 5'te aktarılan düzenlemede İstanbul'a bağlı yerlerde ağnam resmi miktarı belirlenmiştir. Ağnam ve keçiden Avrupa yakasını ifade eden bölgelerde 4.5; Anadolu yakasını temsil eden yerlerde 4 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. Tiftik keçisinde yer ayrımı yapılmadan 6 kuruş tahsil edileceği açıklanmıştır.

Tablo 5'teki veriler dikkate alındığında ayrıca şunlara da değinilebiliriz: Koyun ve keçi yetiştiriciliğinde Avrupa bölgesinde yetiştirilen hayvanlardan daha fazla vergi alınmıştır. Tiftik keçilerindeki vergi miktarı ağnam ve keçilere göre daha da artmıştır. Ancak, tiftik keçilerinin vergilendirilmesinde bölgesel farklılaşmaya gidilmemiştir.

II. Abdülhamit döneminde meydana gelen savaşlar Osmanlı Devleti maliyesini etkilemiştir. Bu durum ağnam miktarına da yansımıştır. 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı masraflarını karşılamak için ağnam resmi iki katına çıkarılmıştır. Savaşın sona ermesi ile taraflar arasında anlaşma imzalanmıştır. Sonrasında, 26 Temmuz 1885 tarihinde ağnam resmi miktarına yönelik irade-i seniyye açıklanmıştır. Bu karara göre, yalnızca 93 senesinde geçerli olan zam yürürlükten kaldırılmıştır²¹.

II. Abdülhamit döneminde hayvancılık alanındaki ticari yapı da ağnam resmi miktarına etki etmiştir. 10 Ağustos 1887 tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasında aktarılan bilgilere göre, önceki yıllarda tiftik keçilerinden 4.5 kuruş düzeyinde vergi alınması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu miktar cari dönem tiftik fiyatlarının %15'i düzeyindedir. Dolayısıyla bu vergi oranı fahiş seviyelerdedir. Vergi miktarının 3 kuruş seviyesinde belirlenmesi gerekmektedir. Vergi miktarının düşürülmesinin gerekliliği maddeler halinde şöyle ifade edilmiştir:

- Mevcut vergi miktarı tiftik ticaretine zarar verebilir,
- Ankara'da yaşanan kuraklık da hesaba katıldığında bu durum tiftik keçisi yetiştiricilerinin hayvanlarını ellerinden çıkarmalarına neden olabilir,
- Bu değişikliğin yapılması zaruri görülmektedir.

Bu bilgilerle birlikte, verginin 3 kuruşa düşürülmesi mali gelirleri 4 milyon 500 bin kuruş azaltacaktır. Buradan kaynaklanacak eksikliğin çözümü tiftik keçisinin sayısının artırılmasında aranmalıdır²².

II. Abdülhamit döneminde ağnam resmi ile ilgili aktarılabilecek bir başka düzenleme 14 Mart 1900 tarihli irade-i seniyyedir. Alınan karara göre, askeriye'nin çeşitli ihtiyaçları ve yeni silahların Osmanlı topraklarından tedarik edilmesi için aşar, ağnam ve sair vergiler üzerinden

²¹ Osmanlı Vergi Mevzuatı, s.707.

²² Osmanlı Vergi Mevzuatı, s.817.

teçhizat-ı askeriye tertibi adıyla %6 oranında vergi alınacaktır²³. Devletin mali ihtiyaçlarının artışı ağnam resmi miktarlarında değişmelere neden olmuştur.

1.1.1.1.Tadad-ı Ağnam: Vergi Miktarının Tespitinde Hayvan Sayımları

II. Abdülhamit döneminde ağnam resminde mükelleflerin ödeyecekleri miktarın belirlenmesinde öncelikle hayvan sayımları yapılmıştır. Bu süreç Osmanlı arşiv belgelerinde tadad-ı ağnam olarak adlandırılmıştır.

Hayvan sayımı, bu işin devamında verginin tahsil edilmesini de içeren bir aşamadır. Bu gerekçe ile ağnam resminde sayım ve tahsilat işlemleri bu başlıkta birlikte aktarılacaktır.

II. Abdülhamit döneminde ağnam resminin idaresi hakkında 16 Şubat 1880 tarihinde bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre, doğrudan doğruya ya da bi'l-vasıta alınan vergiler ile aşar ve tekalif-i sairenin miktarları, dağıtım işleri, tahsilatları ıslah olunarak yeniden düzenlenecektir. Yeni kararların yayınlanmasına kadar mevcut uygulamalar devam ettirilecektir²⁴.

Kararnamede belirtildiği üzere iltizam sistemi kaldırılacaktır. Bunun yerine, Maliye Hazinesi, Aşar Emaneti, vilayet ve liva merkezlerine bağlı daimi aşar memuriyetleri oluşturulacaktır. Memurların vazifelerine dair Maliye Nezareti'nce talimatname yazılacaktır. Ağnam resminin tahsiline jandarma ve zaptiye karışmayacak, ahaliden tahsildarlar sınıfı tayin edilecektir. Ağnam resmine mahsus defterler tutularak vergiyi ödeyenlere mühürlü ve koçanlı makbuz verilecektir²⁵.

4 Şubat 1888 tarihli talimatname ile uygulanacak esaslarda değişikliğe gidilmiştir²⁶. Bu talimatname 4 fasıl ile maddeler halinde açıklanmıştır. Fasıl başlıkları aşağıdaki gibidir:

²³ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.1091; 1316 mali yılı itibarıyla aşar, ağnam, arazi, bedel-i askeri, emlak, akar ve temettü vergilerinin aslı miktarlarına ek olarak %6 oranında ek bir vergi alınması kararlaştırılmıştır. Bu sayede yıllık 600.000 lira gelir elde edilebileceği hesaplanmıştır. Bkz. Ö. Faruk Bölükbaşı, **II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, 2005), s.93.

²⁴ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.596.

²⁵ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.596-598; 1880 yılındaki bu kararname ile ilgili olarak şunları belirtebiliriz: Bu kararname, 22 Ocak 1880 tarihinde kurulan Aşar ve Ağnam Emaneti'nin uygulamaya yansımalarıdır. Aşar ve Ağnam Emaneti devletin gelirleri ile ilgilenen şubelerden birisi olmuş ve 1886 yılında lağvedilmiştir. Aşar ve Ağnam Emaneti'nin lağvedilmesinden 2 sene sonra 4 Şubat 1888 tarihinde bir talimatname daha kaleme alınmış, ağnam resminin tahsilatı işlemleri yeniden düzenlenmiştir. Bkz. Bölükbaşı, a.g.e, s.32; Osmanlı arşiv belgelerinin incelenmesi sonrasında Aşar ve Ağnam Emaneti ile ilgili bir belgeye ulaşılmıştır. Bu belge, 3 Şubat 1880 tarihli talimatnamedir. Burada Aşar ve Ağnam Emaneti'nde görev yapacak memurların görevleri fasıllar halinde açıklanmıştır. Bilgi için bkz. Bölüm 3.3.

²⁶ Bu talimatname ile, bir önceki talimatnamenin aksine, vergilendirme işlemlerinde zaptiye ve askerlerin yeniden yer alması kararlaştırılmıştır. Nitekim, II. Abdülhamit döneminde vergilendirme ve tahsilat işlemlerinin

- 1. Fasil: Ağnam tadadında kuranın taksimi ve tadad ve yoklama memurlarının usul-i intihabı
- 2. Fasil: Tadad ve yoklamanın suret-i icrası
- 3. Fasil: Mektumen bulunacak ağnamdan dolayı icra olunacak mücazat
- 4. Fasil: Ağnam resminin suret-i tahsili

Birinci fasılda özetle şunlar yer almaktadır: Sayım memurları her yerleşim birimindeki hayvan sayısına göre kollara ayrılacaktır. Her kol 1 memur, 1 muharrir, gereği kadar süvari ve piyade kolculardan meydana gelecektir. Bu kişilerin isimleri ve maaşları mart ayından önce liva merkezlerine belirtilecektir. Süvariler 400, piyadeler 250 kuruştan az maaş almayacaklardır. Sayım için görevlendirilenler bizzat ilgili yere gideceklerdir. Her kazanın ve mevkinin büyüklüğü hesap edilecek, 15 Şubat'tan önce vilayet merkezlerine ödemeler gönderilecektir. Kolcular güvenilir kişilerden seçilecek ve kefilleri olacaktır. Memurların halktan bedelsiz yiyecek ve yem alması yasaktır. Jandarmalar memurlara eşlik edeceklerdir.

İkinci fasılda hayvan sayım işlemlerine yer verilmiştir. Burada aktarılan maddelerde sayımı yürütenlerin Türkçe bilmemesi halinde başka dillerde yazı yazabilecekleri yer almaktadır. Sayımlar 1-20 Mart arasında yapılacaktır. Sayımda mühürlü defterler ve sabit mürekkepli kalemler kullanılacak, yanlış yazımda tamamen silme ve karalama işlemi gerçekleştirilmeyecektir. Bunun yerine, yanlış bilgi usulünce çizilecek doğru olanı sonradan yazılacaktır. Sayımlarda ihtiyar meclislerinden 2 kişi, imam veya papazlar da bulunacaktır. Vergi mükellefinin ismi, şöhreti, sayım yapılan yer, mandıra veya ağılın bulunduğu bölge deftere ayrıca not edilecektir. Bu bilgileri imam veya papazlar da kayıt edecektir. Sayım defterleri işin sonunda herkesin önünde okunacak, sayımlarda tahmini miktarlara yer verilmeyecektir.

Tahsilatlar mart, nisan ve mayıs aylarında eşit taksitler ile yapılacaktır. Vergi ödenmez ise 2 gün içinde ihbarnameler gönderilecektir. Yine 1 hafta içinde borcun ödenmesi gerçekleşmez ise borçlunun hayvanından belirli miktar müzayedede ile satışa çıkarılacak, bu süreçte damızlık hayvanlar sona saklanacaktır. Borcun tahsil edilebilmesi için mükellefin hayvanı yerine eşyaları da satılabilecektir.

sivilleştirilmesi girişimleri beklenen olumlu etkiyi yapmamış, vergi tahsilat işlemlerinin askersiz yürütülemeyeceği anlaşılmıştır. Bkz. Bölükbaşı, age, s.60-61.

Görevlilere 100 kuruşta 20 para tahsildariye ödenecektir. Livalarda mal müdürlerine 7; kaza kaymakamına 5; muhtara 5; kaza müdürüne 3 para verilecektir. Kazalarda bu miktar kaymakama 10; mal müdürüne 5; muhtara 5 para ödenmesi şeklinde olacaktır²⁷.

27 Mart 1907 tarihli talimatname bir önceki talimatnamenin güncellenmiş halidir. Burada da 4 fasıl halinde ağnam resminin tahsili ve yürütülmesi hakkında maddeler bulunmaktadır. Buradaki değişikliklerden özellikle ikisini aktarmakta fayda vardır. Buna göre, Beyrut, Bağdat, Adana, Halep, Diyarbakır, Suriye, Musul, Basra Vilayetleri ile Kudüs ve Zor sancaklarında hayvan sayımı 1 Şubat'ta başlayacaktır. Bu tarih Erzurum, Sivas, Van ve Mamuratülaziz'de 1 Nisan'dır. Diğer bölgeler için 1 Mart tarihi belirlenmiştir. Diğer yenilik, vergilerin tamamının tahsilat döneminde alınması halinde görevlilere ödenen tahsildariyenin 100 kuruşta 20 paradan 100 kuruşta 60 paraya çıkarılmasıdır²⁸.

Yukarıda belirtilen talimatnameler yanında Osmanlı arşiv belgelerinde hayvan sayım ve vergi tahsilat işlemlerinin kolaylıkla, hakkıyla yürütülemediği yer almaktadır. Örneğin, 1903 yılına ait bir belgede ağnam memurları ve sayıcılarının iyi hizmetleri bulunan güvenilir kişilerden seçilmesi gerektiği yazmaktadır. Fakat, bazı bölgelerde görevli seçim işlemlerinde iltimaslar yaşanmıştır. Bu sebeple birçok hayvan sayılamamış ve vergilendirmede suistimaller meydana gelmiştir. Memur seçimi hiç kimsenin hatır ve gönlüne bakılmayarak yapılmalıdır²⁹.

Bir başka belgede sayım memurlarına aslında gerek olmadığı, bu işin mal müdürleri ve kaymakamlar ile yapılabileceği ifade edilmiştir. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'ne ait belgede, her kaza için Meclis-i İdare-i Liva'ca seçilen memurlara 1.500 kuruş maktu ücret ödendiği belirtilmiştir. Bu memurların istihdamından fazlaca fayda elde edilemediği Çatalca Mutasarrıflığı tarafından bildirilmiştir. Selanik Maliye Müfettişleri tarafından görülen lüzum üzerine, vilayette hicri 1313 senesinde memurlar tayin olunmayarak 50 bin kuruş tasarruf edilmiştir. Kastamonu ve Manastır Vilayetleri de benzer görüştedir. Ayrıca, yapılan soruşturmalara göre, ağnam memuru atanmayan yerlerde sayım süreci normal seyrinde devam etmektedir³⁰.

Sayımlarda hayvan miktarlarının doğru tespit edilmesine önem verilmiştir. İçinde bulunulan senenin kayıtları bir önceki sene defterleri ile karşılaştırılarak kontroller yapılmıştır. Usturumca Kaymakamlığı'nın tahriratında bu seneki sayımlarda 3 bin 200 baş hayvanın eksik

²⁷ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.849-859.

²⁸ Maddeler için bkz. **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.1479-1486.

²⁹ BOA, BEO, 2008/150544, 24 Şubat 1903 (26 Zilkade 1320).

³⁰ BOA, BEO, 1081/81071, 18 Şubat 1898 (26 Ramazan 1315).

olduğu yazmaktadır. Bu azalmanın kaynağı tespit edilmek istenmiştir. Verilen bilgilere göre, 1.593 baş hayvan ahalinin kiraladıkları bir başka bölgede sayılmıştır. Altı yüzü aşkın koyun satılmış, yaklaşık bin civarı yabancı besicilerin hayvanları bu sene belirtilen yerde görülmemiştir³¹.

Sayım işlemleri yöreler itibariyle farklı zorlukları barındırmaktadır. Bağdat'taki arazi genişliği itibariyle farklılaşmaktadır. Burada yaşayan gezgin aşiretlerin ve bedevilerin birçok hayvanı bulunmakla birlikte bu hayvanlar belirli bir yerde tutulmamaktadır. Sayım işlemleri aylarca sürmekte ve bu işlemler yapılırken sürüler İran ve Musul yönlerine hareket halinde olmaktadır. Memurlar görevlerini tamamlamak için dolaşıp durmaktadırlar ve beraberlerinde taşıdıkları hazine de tamamıyla korunamamaktadır³².

Saha görevlileri sayım işlemlerini devam ettirirken üst makamlara yaşananlarla ilgili bilgiler göndermiştir. Bununla ilgili belgede, İlbasan'a bağlı Çirmeniçe nahiyesine bir kol takımının yollandığı ve kol takımlarında birer muaddid, birer muharrir, birer kolcu yer aldığı belirtilmiştir. Buradaki sayımlarda halkın çeşitli zorluk çıkardığı da ifade edilmiştir. Burada ahali öteden beri hayvanlarını saydırmamaktadır. Geçen sene tutanaklara hangi miktar yazıldığıysa aynısının yazılmasını istemişlerdir. Üç karyedeki hayvan sahipleri hayvanlarının telef olduğunu, bu sebeple bir önceki senenin yarısının yazılmasını talep etmiştir. Bu durum doğrulanmadığı için yazım işlemi gerçekleştirilmemiştir. Yolların karla kaplı olması bir köye ulaşım engel olmuştur. Sonradan gönderilen yoklama memurları da benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Bu memur grubunun aktardığı bilgide ise Çirmeniçe nahiyesinin 11 köyden oluştuğu, nüfusunun hiç sayılmadığı, öteden beri tekalif-i emiriye vergilerini ödemedikleri yer almaktadır. Bu senenin vergileri önceki seneye kıyaslanarak tespit edilmiştir. Bu nahiye'nin itaat altına alınması genel ıslahat gereklilikleri arasında yer almaktadır³³.

1888 yılına ait talimatname ile askerlerin hayvan sayım işlemlerine ve vergi tahsilat sürecine dahil edilmesi, vergilendirmenin sivilleştirilmesinde bir geri adım olarak algılanabilir. Ancak, ağnam resmi tahsilatında meydana gelen olaylar karar alıcıların bu husustaki haklılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu konu ile ilgili örnekler aşağıdaki paragraflarda yer almaktadır.

Mardin sancağına bağlı 4 nahiye'de bulunan aşiretler sayım işlemlerinin kendilerine bırakılmasını talep etmişlerdir. Kendilerine ait hayvanların sayılmasında memurların görevlendirilmesini kabul etmemişlerdir. Bu aşiretler her sene hayvanlarını saydırmayıp

³¹ BOA, TFR.I..SL., 181/18006, 23 Nisan 1908 (21 Rebiülevvel 1326).

³² BOA, DH.MKT., 324/56, 7 Aralık 1894 (8 Cemaziyelahir 1312).

³³ BOA, TFR.I..MN., 123/12235, 6 Mayıs 1907 (23 Rebiülevvel 1325).

itaatsizlik göstermektedir. Süvari alaylarına mensup olmaları nedeni ile memurlara silah gösterip askerlere ve zabıtalara karşı gelmektedirler. Haklarında kanuni hükümlerin uygulanması için resmi yazı yollanması gerektiği Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir³⁴.

İçel sancağına bağlı Anamur kazasında yaşayan Günübahşiş aşireti vergilerini ödemeyip hükümete itaat etmemektedir. Tekalif-i emiriye borçlarını ödememenin yanında askerlik hizmetleri konusunda da muhalif tutum sergilemektedir. Bu senenin ağnam sayım memurlarına silah göstermişler, kolculardan birisini yaralayarak öldürmüşlerdir. Sonrasında, buna karşılık, bölgeye asker sevk edilmiştir. Bu tür haydutluk hareketlerinin önü alınmaz ise bu halin diğer yerlere sirayeti nedeniyle mahalli idare zor duruma düşecektir³⁵.

Serasker Rıza imzalı belgede, Duhok kazasında yürütülmekte olan hayvan sayımında 400-500 kadar kişinin silahları ile memurlara karşı geldiği ifade edilmiştir. Meydana gelen çatışma sonucunda askerler şehit olmuş, tüfekleri gasp edilmiştir. Bu gerekçe ile bir bölük piyadenin sevk edilmesi gerektiği Musul Vilayeti'nden bildirilmiştir³⁶.

Süleymaniye'nin Merge kazasında halk nüfuslarını tahrir ettirmemekte, hayvanlarını saydırmamaktadır. Gerekli işlemlerin yapılabilmesi ve vergilerin tahsili için birkaç bölük askerin yardımına ihtiyaç vardır³⁷.

Hayvan sayımı için Mutki'ye giden kaymakam vekili ve zabıta memurlarının öldürülmesi ve halkın ayaklanması üzerine, isyanın bastırılması için asker gönderilmesi uygun görülmüştür. Ancak, halkın yatışması asker ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Daha sonra, hayvan sayımının yapılması için Bitlis Vilayeti'nce asker talep edilmiştir. Bunun üzerine, asker ile halk arasında yeniden çatışma meydana gelmiştir. Askerlerden bir yüzbaşı, bir mülazım ve zaptiyeden iki kişi şehit olmuştur³⁸. Yaşanan bu olaylar sonrasında Başkitabet Dairesi'nden 4. Ordu Müşiriyeti'ne yazı yazılmıştır. Bölge halkının kontrol altına alınması için 4 taburla 2 dağ topundan oluşan askeri birliğin seri şekilde görevlendirilmesi Seraskerlik tarafından talep edilmiştir. Fakat, bu işe kalkışanların mahkemeye götürülmesi ve bunların sınırlı sayıda olmaları nedeni ile asker sevkiyatına gerek görülmediği sonradan ifade edilmiştir³⁹.

Sayım işlemlerine sadece yöre halkı karşı çıkmamıştır. Bazı bölgelerde silahlı çeteler de memurlara engel olmuştur. Örneğin, Petriç kazası Yakova köyünde 20'ye yakın eşkıya

³⁴ BOA, BEO, 1643/123154, 10 Nisan 1901 (20 Zilhicce 1318).

³⁵ BOA, BEO, 136/10153, 6 Aralık 1892 (16 Cemazıyelevvel 1310).

³⁶ BOA, Y..MTV., 189/86, 19 Nisan 1899 (8 Zilhicce 1316).

³⁷ BOA, Y..MTV., 21/52, 25 Mayıs 1886 (21 Şaban 1303).

³⁸ BOA, Y..PRK.ASK., 126/30, 24 Mayıs 1897 (22 Zilhicce 1314).

³⁹ BOA, Y..PRK.ASK., 52/38, 28 Mayıs 1897 (26 Zilhicce 1314).

kolculara silah çekerek sayımın ertelenmesine neden olmuştur. Bu bölgede asayişin sağlanması ve maliyenin işlerinin yerine getirilebilmesi için 9. Ordu Kumandanlığı'na yazı yazılmıştır⁴⁰.

Petriç ve Osmaniye kazalarındaki Bulgar eşkıyalar ağnam memuru Molla Süleyman ile jandarmadan İsmail ve Habib'i pusuya düşürüp şehit etmişlerdir. Yaralıların da olduğu aktarılan belgede çetenin 28 kişiden ibaret olduğu belirtilmektedir⁴¹.

Sayım işlemlerinin tamamlanabilmesi için askeri güce başvurulması sadece kuvvet üstünlüğünün elde edilmesi amacı ile yapılmamıştır. Devletin vergi gelirlerini elde etmek istemesi yanında, asker kullanımında farklı nedenlerin de olduğu Osmanlı arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede Van Vilayeti özelinde konu ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Van Vilayeti mali anlamda zorluklar yaşamaktadır. Askeri ve mali işlerin yürütülmesi için başka yerlerden Van'a maddi destek gönderilmektedir. Askeriye ve maliye türlü zorluktan kurtulamamaktadır. Nüfus bakımından vilayetin çoğunu oluşturan aşiretlerden tekalif-i emiriyenin tahsil edilememesi mali sıkıntıların artmasına neden olmaktadır. Hayvanların sayısının var olandan az gösterilmesi, yolsuzluklar sebebiyle vergi kaçırılması, harcamaların kontrol edilememesi belli başlı sorunlar arasında yer almaktadır⁴². Bu belgede mali kaygılar belirtilmiştir.

Serasker Rıza imzalı bir belgede ise 4. Ordu-yı Hümayun bölgesindeki yerlerde ağnam resminin tahsili için asker yardımına gerek olduğu belirtilmektedir. İdari ve askeri yönetimin hakkı ile yerine getirilmesi vergi tahsili sayesinde olabilecektir. Bu da askeri güce talebin gerekçesini ifade etmektedir⁴³.

23 Mart 1903 tarihli belgede talep edilen askerlerin görev kapsamı aktarılmaktadır. Buna göre, askerler sayım ve tahsilat işlemlerine karışmayacak, yalnızca memurların korunması ile sorumlu olacaklardır. Tahsilat sürecinde karşılaşılabilecek eşkıyaya karşı memurları savunma görevlerini yerine getireceklerdir⁴⁴.

Bazı hallerde, askerlere karşı meydana gelebilecek olumsuz davranışlarda tedbirli olunmuştur. Muhtemel saldırılara karşı askerler idarece korunmak istenmiştir. Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen belgede, Tay aşiretinin ağnam resminin tahsiline müdahalede

⁴⁰ BOA, Y..PRK.ASK., 179/108, 15 Mart 1902 (5 Zilhicce 1319).

⁴¹ BOA, HR.TH., 280/80, 22 Mart 1903 (22 Zilhicce 1320).

⁴² BOA, DH.TMIK.M., 48/57, 5 Şubat 1898 (13 Ramazan 1315).

⁴³ BOA, DH.TMIK.M., 199/49, 7 Haziran 1905 (3 Rebiülahir 1323).

⁴⁴ BOA, BEO, 2025/151837, 23 Mart 1903 (23 Zilhicce 1320).

bulunacağı belirtilmektedir. Daha önce önlem amacıyla asker gönderilmiş, fakat askerden kayıplar olmuştur. Bu sebeple asker sevkinin sakıncalı görüldüğü Sadaret'ten bildirilmiştir⁴⁵.

Halka karşı aşırı güç kullanımı beraberinde göçe ve sonraki dönemler için vergi geliri kayıplarına neden olabilecektir. Van Vilayeti'nde Milan, Şemiki, Tekori aşiretlerinin hayvanlarının sayımında askerler görevlendirilmiştir. Askerlerin davranışı halkın İran'a göçmek istemelerine yol açmıştır⁴⁶.

Asker kullanımı durumunda dikkat edilmesi gereken nokta askerlerin düzeninin bozulmamasıdır. Bu da görevlendirilecek asker sayısının iyi belirlenmesinden geçmektedir. Mardin sancağında hayvan sayımının düzgün yürütülememesi jandarma talebini beraberinde getirmiştir. Askerin düzeni bozulmayacak şekilde yeteri kadar asker gönderilmelidir. Hazinesin hukukunun korunması için bunun yapılması gerekmektedir⁴⁷.

1.1.1.2.Ağnam-ı Mektume: Vergiden Kaçınma Yöntemi Olarak Hayvanların Sayım Sürecinde Saklanması

Ağnam resminde ödenecek miktarın belirlenmesinde sayım yönteminin kullanıldığı yukarıda açıklanmıştır. Hayvan sahiplerinin vergi ödememek için giriştiği eylemlerden birisi hayvanlarını sayım memurlarından saklamak olmuştur. Bu suretle mükellefler sayımdan kaçırılabilen hayvan miktarınca vergi yükünden kurtulmuşlardır.

Saklanan hayvanların bulunması ve sayıma tabi tutulması sonrasında, vergi miktarı 2 kat tahsil edilmiştir⁴⁸. Kişi kendisi ilgili makamlara başvurarak saklama durumunu itiraf ederse ceza uygulanmamıştır⁴⁹. Eğer hayvan saklama suçunu bir kişi ihbar edip hazinenin ve maliyenin bu nedenle zarara uğramasını önlerse, muhbire 2 kata çıkan vergiden pay verilmiştir. İhbariye olarak adlandırılan pay toplam vergi miktarının yarısı olarak belirlenmiştir⁵⁰.

İhbarlarda zaman sınırlaması yapılmıştır. 6 Nisan 1908 tarihli belgeye göre, ihbarın bildirilmesi yoklama zamanından mayıs ayının sonuna kadar olmalıdır⁵¹.

⁴⁵ BOA, BEO, 3093/231902, 4 Temmuz 1907 (23 Cemziyelevvel 1325).

⁴⁶ BOA, BEO, 1325/99318, 16 Haziran 1899 (6 Safer 1317).

⁴⁷ BOA, Y.A..HUS., 244/76, 7 Mart 1891 (26 Recep 1308).

⁴⁸ BOA, TFR.I..UM., 19/1818, 20 Haziran 1907 (9 Cemaziyelevvel 1325).

⁴⁹ BOA, BEO, 64/4747, 7 Eylül 1892 (14 Safer 1310).

⁵⁰ BOA, TFR.I..UM., 19/1818, 20 Haziran 1907 (9 Cemaziyelevvel 1325); BOA, TFR.I..UM., 19/1818, 24 Ekim 1907 (17 Ramazan 1325).

⁵¹ BOA, BEO, 3286/246387, 6 Nisan 1908 (4 Rebiülevvel 1326).

Muhbirlere mükafat verilmesi uygulamada başarılı olmuştur. Diyarbakır'a bağlı Genç sancağı dahilindeki Kulp kazasındaki halka saklanmış hayvanları ihbar edenlere vergi gelirinin bir katının verileceği ilan edilmiştir. Bunun üzerine 3 bin 706 adet hayvan ortaya çıkarılmıştır⁵².

Hayvan sayımı konusunda birçok suistimal olduğu bildirilen evrakta, yapılan duyurular sonrasında bir günde 5 bini aşkın hayvanın vergisinin sahipleri tarafından ilgili yerlere teslim edildiği ifade edilmektedir. Bu sayının daha da artacağı beklentisi bulunmakla birlikte hayvan sahiplerinin ceza almamak için bunu yaptıkları belirtilmiştir⁵³.

Bunun yanında, saklanan hayvanları yetkililere bildirenlerin vergiden paylarını dilekçelerle istedikleri görülmektedir. Örnek olarak aktarılacak belgede senet sureti başlığı bulunmaktadır. Başlığın altında 306 senesi ağnam-ı mektume rüsumundan yazmakta ve hesaplamalar bulunmaktadır. Dilekçe metninin de yer aldığı belgede ilgili miktarın ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararı veren komisyon 3 aza, 1 tahrirat katibi, 1 mal müdürü, 1 naib ve kaza kaymakamından oluşmaktadır⁵⁴.

Kamu görevlilerinin saklanmış hayvan belirleme ve bunu üst makamlara bildirme süreçlerini takip için Serfiçe sancağı ile ilgili belgeyi aktarabiliriz. Belge, Serfiçe sancağı mutasarrıflığından Rumeli Vilayeti Şahanesi Müfettiş Umumiliği'ne gönderilmiştir. Asayiş tedbirleri gereğince, alınan kararların uygulanması için görevlendirilen jandarmalar kazada dolaştıkları esnada saklanmış hayvanlara rastlamışlardır. Hayvanlar sayılmak istemişse de sürü sahipleri kuvvet kullanarak hayvanlarını geri almışlardır. Bu durum, jandarma taburu mülazımlarından Emin Efendi'ye bildirilmiştir. Sonrasında, sırasıyla, mutasarrıflık ve Rumeli Vilayeti Müfettişliği durumdan haberdar edilmiştir⁵⁵.

Taşrada görev yapan memurların muhbirlik yapması bölgede yaşayanların tepkisine neden olmuştur. Suriye Vilayeti'ne gönderilen belgede, Alikasun nahiye müdürü Mehmet İzzet Bey saklanmış hayvanları ihbar etmiştir. Bundan dolayı aşiretlerin ve Arapların Mehmet İzzet Bey'e husumet besledikleri ifade edilmektedir. Mevcut durum sebebi ile Mehmet İzzet Bey'in burada görev yapmasının uygun olmayacağı kararlaştırılmıştır, görev yeri değiştirilmiştir⁵⁶.

Saklanmış hayvan davalarının görüleceği kurumlar İdare Mahkemeleri olarak açıklanmıştır. İlgili kararın aktarıldığı belgede, Nizamiye Mahkemeleri de düşünülmüşse de

⁵² BOA, ŞD., 328/44, 3 Ocak 1891 (22 Cemazıyelevvel 1308).

⁵³ BOA, BEO, 64/4747, 7 Eylül 1892 (14 Safer 1310).

⁵⁴ BOA, Y..PRK.UM., 21/62, 7 Haziran 1892 (11 Zilkade 1309).

⁵⁵ BOA, TFR.I..MN., 63/6220, 16 Mayıs 1905 (11 Rebiülevvel 1323).

⁵⁶ BOA, DH.MKT., 579/68, 18 Eylül 1902 (14 Cemaziyelahir 1320).

nihai tercih İdare Mahkemeleri yönünde olmuştur. Bunun gerekçesi, vergi ödemelerinin geciktirilmeden tahsili ve hazinenin zarara uğratılmaması olarak belirtilmektedir⁵⁷.

Alınan bu karar yanında, sayım süreçlerinde, hayvan sahiplerinin itiraz dilekçeleri bulunduğunu da belirtmek gerekir. Selanik Vilayeti Vodine kazası Usluf köyünde hayvanlarını saydıran Ahmet isimli kişi daha sonra hayvanlarını Florina'ya götürmüştür. Buradaki görevlilerce 91 baş hayvan saklanmış olarak kabul edilmiştir. Vodine'de bulunan müdürlükçe sayımın yapıldığı beyan edilmişse de bu ifade göz önünde bulundurulmamıştır. Haksız uygulama sonucunda dilekçe vermeye mecbur kalınmıştır⁵⁸.

Hayvan sahiplerinin sürülerini saklama süreçlerinde sadece kendi aralarında veya kendi başlarına hareket etmedikleri söylenebilir. Örneğin, Kosova Vilayeti'ne bağlı Osmaniye kazasında hayvanların saklandığı ve eşkiya tarafından muhafaza edildiği anlaşılmıştır. Hayvanların sayılması ve ceza olarak 2 kat resmin alınması için her türlü tedbirin alınması istenmiştir⁵⁹.

Saklanan hayvanların sayımını önleme olayları sonucunda çeşitli tedbirler alınmıştır. Tercan kazasında saklanan hayvanların sayımını yapmak isteyen jandarmaya 60 kadar ahali karşı gelmiş ve sayımı engellemiştir. Destek amacıyla kuvvetli müfreze talep edilmişse de, padişahın kararı gereğince, bölge kazalarındaki görevli jandarmanın sevk edilmesi uygun bulunmuştur. Bu kararda sayılacak hayvan miktarının azlığı etkili olmuştur. Bu gibi olayların tekrar yaşanması halinde gerektiği kadar jandarmanın görevlendirilmesi istenmiştir⁶⁰.

Bir diğer önlem sayıma karşı çıkan kişilerin bulunduğu yerden başka bir merkeze götürülmeleri olmuştur. Bu sayede sayım işi kolaylaştırılmak istenmiştir⁶¹. Ayrıca, sayımlarda denetleme süreçlerinin takip edilmesi için vilayet merkezlerinden hususi memurlar görevlendirilmiştir. İşin sıkı tutulması amacıyla, bu tedbirlere ek olarak, hazinece de soruşturma yapılması istenebilmiştir⁶².

Ceza olarak alınan paraların idaresinde bazen suistimaller yaşanmıştır. 27 Eylül 1887 tarihli belgede, muhbirlik yapan kişinin hakkı olan parayı tam alamadığı ifade edilmektedir. Buna göre, 25 bin kuruşluk vergi gelirinden 12 bin 500 kuruş verilmesi gerekirken cüzi bir pay

⁵⁷ BOA, BEO, 577/43247, 12 Aralık 1894 (13 Cemaziyelahir 1312).

⁵⁸ BOA, TFR.I..ŞKT., 156/15528, 30 Mayıs 1908 (28 Rebiülahir 1326).

⁵⁹ BOA, TFR.I..KV., 122/12155, 5 Nisan 1906 (23 Mart 1322).

⁶⁰ BOA, Y..PRK.ASK., 79/19, 14 Şubat 1891 (5 Recep 1308).

⁶¹ BOA, DH.TMIK.M., 31/37, 11 Nisan 1897 (9 Zilkade 1314).

⁶² BOA, BEO, 9/620, 25 Mayıs 1892 (27 Şevval 1309).

ödenmiştir. Paranın diğer kısmı müfreze kumandanı Tahir Bey’de kalmıştır⁶³. Bazı memurlar ve idare meclisi üyelerinin zimmetine para geçirmeleri suçlamasıyla soruşturmalar yapılmıştır⁶⁴.

Yaşanan usulsüzlüklerin cezalandırıldığı veya bu duruma şahit olan kişilerin şikayette bulundukları belgelerde yer almaktadır. Hayvan saklanması konusunda uygulanan kurallara uymayarak ahaliden birini darp edip hapse attıran bir memur 1 sene müddetle görevinden uzaklaştırılmıştır. Buna ilaveten 1 lira nakdî para cezası kesilmiştir⁶⁵. Konya Vilayeti’ne bağlı Isparta kazasının Eğirdir bölgesinde ağnam-ı mektume bedelinden zimmetine para aktaran bir kişi belediye meclisi azalığına tayin edilmiştir. Bu konu Eğirdir eşrafından Osman Nuri aracılığı ile şikayet edilmiştir⁶⁶.

Yerel yöneticiler saklanmış hayvanlardan alınan ceza paralarından bazı harcama alanlarına tahsisatlar yapmak istemiştir. Örneğin, Konya Vilayeti’nde yapılacak olan süvari koğuşları için ceza gelirleri harcanmak istenmiş, bunun için Sadaret’ten izin istenmiştir⁶⁷. Gelen cevapta bu gelirin süvari koğuşları için harcanamayacağı, başkaca kaynağın bulunması gerektiği ifade edilmiştir⁶⁸.

1.1.1.3.Ağnam Resminde Muafiyetler

Ağnam resmi kapsamında aktarılabilecek alt başlıklardan birisini vergi muafiyetleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nde karar alıcılar bazı alanlarda verginin tahsilinden vazgeçme yönünde karar almışlardır. Özellikle dini kurum ve kuruluşların bu ayrıcalıktan faydalandıklarını aktarmak gerekir. Burada Osmanlı bürokrasinin dini ayrım gözetmediğini de ayrıca belirtebiliriz.

Muafiyetlerle ilgili olarak aktarılabilecek konular arasında vergi muafiyet taleplerinin hangi temele dayandırıldığı da vardır. Buna ilişkin oluşturulan metinlerde “teamül”, “teamül-i kadim”, “muafiyet-i kadim” ve “padişah iradesi” kavramlarına atıflar yapıldığı görülmektedir.

⁶³ BOA, DH.MKT., 1451/35, 27 Eylül 1887 (9 Muharrem 1305).

⁶⁴ BOA, BEO, 30/2220, 16 Haziran 1892 (20 Zilkade 1309).

⁶⁵ BOA, DH.MKT., 1944/120, 5 Mayıs 1892 (7 Şevval 1309).

⁶⁶ BOA, DH.MKT., 1758/23, 6 Eylül 1890 (21 Muharrem 1308).

⁶⁷ BOA, ŞD., 1720/12, 23 Kasım 1893 (11 Teşrinisani 1309).

⁶⁸ BOA, DH.MKT., 194/23, 28 Ocak 1894 (21 Recep 1311).

Dini kurumların vergiyi ödememeleri durumunda dini önderlerin veya mütevellilerin bu kapsamda değerlendirilmediği, şahıslarına ait hayvanlar varsa vergiyi ödemekle yükümlü tutuldukları da belgelerde mevcuttur⁶⁹.

Söz konusu vergi muafiyetleri hazineye kayıt altına alınmıştır. Örneğin, Havran'da bulunan Saadeddin Cebavi Zaviyesi'ne ait koyun ve keçilerden vergi alınmak istenmiştir. Buna karşın, zaviyenin hademesi vergiden muaf olduğunu iddia etmiştir. Ancak, hazineye buna ilişkin bir kayda rastlanmamıştır. Bu zaviyenin fukaraya yemek ikram ettiği göz önünde bulundurularak 1.400 kuruşluk verginin alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu karar Şura-yı Maliye ve Aşar ve Ağnam Emaneti tarafından alınmıştır⁷⁰.

Musul'da Şeyh Meti Manastırı'ndan teamül-i kadime aykırı olarak Ömer Vehbi Paşa tarafından aşar ve çeşitli vergiler talep edilmiştir. Ayrıca ruhbanların idaresinde bulunan 280 baş ağnam bu süreçte zorla alıkonulmuştur. Süryani Kadim Patrikliği bu halin çözümünü talep etmiştir⁷¹.

Musul meşayihinden Merhum Ahmet Efendi'nin torunu Seyyid Said Efendi ile bazı kişilerden ağnam vergisi talep edilmiş, bundan sonra verginin tamamen tahsil edileceği Maliye Nezareti tarafından bildirilmiştir. Buna karşın bu kişilerin şimdiye kadar devlete pek çok hizmetinin olduğu ifade edilmiş, padişahın iradesi ve teamül gereğince muafiyetin devamı istenmiştir⁷².

Şam civarında bulunan Rum Kızlar Manastırı tekalif-i emiriyeden muaf tutulmalarına rağmen aşar ve ağnam vergileri talep edilmeye başlanmıştır. Vergi ödemelerinde zorluklar yaşandığı belirtilen belgede muafiyet-i kadimenin devamı veya bazı yerlerde olduğu gibi makbul ve maktu verginin tayin edilmesi talebi ilgililere iletilmiştir⁷³.

Siroz'da bulunan Margaret Manastırı'ndan muafiyet-i kadime aykırı olarak ağnam resmi alınmak istenmiştir. Ruhbanlar bunun engellenmesini istemiştir. Bunun üzerine Maliye Nezareti, Adliye Nezareti, Vergi Emaneti ve Selanik Vilayeti arasında yazışmalar yapılmıştır. Hicri 1252 yılında verilen ferman gereğince, hicri 1295 senesinde sayımı yapılan 1.389 ağnamdan 1.250'sinin muaf tutulması kararlaştırılmıştır⁷⁴.

⁶⁹ BOA, DH.MKT., 321/58, 21 Mart 1900 (19 Zilkade 1317).

⁷⁰ BOA, İ.ŞD., 62/3510, 5 Ekim 1882 (22 Zilkade 1299).

⁷¹ BOA, BEO, 122/9082, 14 Aralık 1892 (24 Cemaziyevvel 1310).

⁷² BOA, BEO, 135/10112, 6 Mayıs 1893 (19 Şevval 1310).

⁷³ BOA, BEO, 447/33456, 1 Ağustos 1894 (28 Muharrem 1312).

⁷⁴ BOA, İ.DH., 1295/101866, 26 Mayıs 1880 (16 Cemaziyelahir 1297).

Muş'ta bulunan Çanlı Manastırı'nda da 300 koyun vergiden muaftır. Bunun gerekçesi ise verginin hazineye ödenmeyip ruhbanların, ziyaretçilerin, misafirlerin ve fukaranın yemek masraflarına harcanmasıdır⁷⁵.

Arşiv belgelerinde belirli sebeplerle halk için de sağlanan vergi muafiyet örnekleri bulunmaktadır. Van Vilayeti'nde meydana gelen kuraklık halkın vergiyi ödeme kabiliyetini gidermiştir. Bu nedenle halkın ağnam vergisinden muafiyetleri faydalı olacaktır. Hazinesin zararının önlenmesi için zenginler bu kararın dışında tutulacaktır. Gelecek senenin vergisi de uygun taksitlere bölünerek tahsil edilecektir⁷⁶.

Priştine'de bulunan Lab ve Golak nahiyelerine felakete ve istilaya uğramış yerlerden muhacirler gelmiştir. Muhacirlere geçimleri için birer ikişer koyun verildiği bildirilmiş, bunların vergiden muaf tutulmaları talep edilmiştir. Vergi alınması durumunda gerekli paranın elde edilmesi için muhacirler koyunlarını satmak durumunda kalacaklardır. Bu sebeple 6 bin 855 buçuk kuruşun alınmaması rica edilmiştir⁷⁷.

1.1.2. Hayvanat-ı Ehliye Resmi

Hayvanat-ı ehliye resmi 15 Ağustos 1903'te alınan kararla ihdas edilmiştir. Burada şu ifadeler yer verilmiştir:

Bazı vilayetlerde bir kısım hayvanat-ı ehliye vergiye tabi tutulmaktadır, diğer vilayetlerde hiçbir ehil hayvandan vergi alınmamaktadır. Buna karşın, ağnam sahipleri zekat hükümlerine istinaden ağnam resmi ile hazinece vergilendirilmektedir ve bunun miktarı en az 5 kuruş kadardır. At, deve, camus gibi faydası ağnamdan daha fazla olan hayvanların vergilendirilmemesi hayvan yetiştiricileri arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. Ayrıca, burada hazinenin hukukunun da muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bu sebeplerle, at, kısarak, tay, deve, camus, ester, öküz ve inekten yavruları hariç tutulmak üzere 10 kuruş alınmalıdır. Merkepler için 3 kuruş ödenmelidir.

Verginin tahsil edilmesi ile hazinenin yıllık kazancı 900 bin lirayı geçecektir. Bu miktar ağnam resmi gelirlerinin üçte ikisi kadardır.

⁷⁵ BOA, ŞD., 2482/12, 30 Temmuz 1884 (6 Şevval 1301).

⁷⁶ BOA, ŞD., 2434/4, 30 Temmuz 1884 (6 Şevval 1301).

⁷⁷ BOA, İ.DH., 800/64834, 25 Kasım 1879 (10 Zilhicce 1296).

Karar alınırken belirtilen hayvan cinslerinin kıymet ve getiri (menafi) bakımından 3 kısma ayrılıp (kötü-orta-iyi) sırasıyla hayvan başına 7.5, 10 ve 15 kuruş alınması düşünülmüşse de bunun bazı suistimallere ve tahsilat zorluklarına neden olabileceği hesap edilmiştir.

Hayvanat-ı ehliye resminin tahsili ağnam resmi ile birlikte yapılacak, bu iş ağnam memurları tarafından gerçekleştirilecektir. Geçici memurların tayini ile hayvanat-ı ehliye resminin tahsiline başlanması için vilayetlere tebligat gönderilmesi gerekmektedir⁷⁸.

İlgili arşiv belgelerinde hayvanat-ı ehliye resmi hakkında aşağıdaki ifadeler de yer almaktadır:

Bütçede dengenin sağlanması için at, deve, camus gibi ehil hayvanlardan mutedil miktarda vergi alınması memleketin iktisadi durumu için uygun olacaktır. Mali idarenin bir an evvel düzenlenmesi, memleketin mali istiklali ve yabancıların müdahalesinin engellenmesi için bu verginin alınması gereklidir⁷⁹. Vergi-i şahsi ve hayvanat-ı ehliye vergilerinin ihdas edilmesi devletin hazinesine yeni gelirler sağlamaya yöneliktir⁸⁰.

Hayvanat-ı ehliye resminin yürürlüğe konulması sonrasında bazı hallerde hayvanlar vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu kararın kapsamının daha iyi anlaşılması muafiyetleri maddeler halinde aktarmayı gerektirmektedir. Bunu belirten maddeler aşağıda sıralanmıştır:

- Ziraat ehli olup bir çift hayvanı bulunan aile işletmelerinden vergi alınmayacaktır. Bu ailelerde iki hayvandan daha fazlası var ise vergi alınacaktır⁸¹.
- Konsoloslara ait olan hayvanlardan vergi alınmayacaktır⁸². Osmanlı vatandaşı olup memuriyetleri onaylanan konsolosluk memurları da bu haktan faydalanacaktır⁸³.
- Belediyelere ait olup temizlik, caddelerin sulanması ve yangın söndürme gibi işlerde kullanılan beygir ve merkep gibi hayvanlar vergiden muaf tutulacaklardır⁸⁴.
- Hicaz Vilayeti'nin kutsiyeti ve hususiyeti sebebiyle hayvanat-ı ehliye resminden muaf tutulması iradei seniyye gereğidir⁸⁵.

⁷⁸ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.1189-1191.

⁷⁹ BOA, Y.MRZ.d., 11440, 4 Ağustos 1903 (10 Cemaziyelevvel 1321).

⁸⁰ BOA, İ.ML., 75/32, 23 Mart 1907 (8 Safer 1325).

⁸¹ BOA, BEO, 2170/162705, 17 Eylül 1903 (4 Eylül 1319).

⁸² BOA, BEO, 2182/163618, 1 Ekim 1903 (9 Recep 1321).

⁸³ BOA, BEO, 2875/215551, 19 Temmuz 1906 (27 Cemaziyelevvel 1324).

⁸⁴ BOA, DH.MKT., 791/51, 24 Ekim 1903 (2 Şaban 1321); BOA, DH.MKT., 872/41, 9 Temmuz 1904 (25 Rebiülahir 1322).

⁸⁵ BOA, BEO, 2292/171867, 14 Mart 1904 (26 Zilhicce 1321).

- Hamidiye Ziraat Mektebi'ne bağlı numune çiftliklerde yer alan demirbaş hayvanlar vergiden muaf olacaktır⁸⁶.
- Tahsildarlar ve jandarma süvarileri vergi ödemeyeceklerdir⁸⁷. Daha önceki bir tarihte, burada belirtilen mesleklere bağlı olarak orman ve maadin, telefon, posta, Duyun-ı Umumiye gibi yerlerde süvari olarak çalışanların hayvanat-ı ehliye resminden muaf tutulmaları gerektiği ifade edilmiştir⁸⁸.

Muafiyet dışında kalan örnekler de belgelerde yer almaktadır. Biga sancağındaki 4 tabur asker için, her tabura 200 adet olmak üzere, 800 hayvan tahsis edilmiştir. Terhisler sonrasında, hayvanların asıl sahiplerine verilmesi ile hayvanat-ı ehliye resmi alınmaya başlanacaktır⁸⁹. 18 Mart 1906 tarihli belge ile vergi bakımından muafiyet tanınmış vakıflara ait hayvanlardan ve şeyhlerden de tahsilatların yapılacağı öğrenilmektedir⁹⁰.

Yabancı ülkeler için çalışan diplomatlar hayvanat-ı ehliye resminin tahsilatına müdahalede bulunmak istemişlerdir. Bazı belgelerde geçtiği üzere ilgili makamlara talepler iletilmiş veya doğrudan engellemeler yapılmak istenmiştir. Sorunun çözümü 29 Mayıs 1905'te gerçekleşmiştir. Hayvanat-ı ehliye resminin istisnasız bütün yabancı ülke vatandaşlarına uygulanması halinde sefaretler kendi vatandaşlarının da vergiyi ödeyeceklerini kabul etmişlerdir⁹¹.

Draç'ta bir İngiliz tüccarın satın aldığı 500 kadar kara sığırdan hayvanat-ı ehliye vergisi istenilmesi sonrasında, İngiltere Sefareti'nden İşkodra Vilayeti'ne verginin istenmemesine yönelik yazı gönderilmiştir. Buna karşılık, verginin ağnam talimatlarına göre tahsil edilmesi gerektiği İşkodra Vilayeti'ne, Hariciye Nezareti'ne ve Rüsumat Emaneti'ne bildirilmiştir⁹².

İran tarafından Süleymaniye'ye gelen tüccarların eşya taşıyan hayvanları için vergi talep edilmiştir. Ancak İran Sefiri bunun engellenmesini istemiştir. Sadaret'ten Musul'a gönderilen belge ile resmin alınmaması gerektiği iletilmiştir⁹³.

İran Sefiri 8 Ocak 1904'te İranlı hacılar için de aynı talepte bulunmuştur. Haccın ifası için Osmanlı'ya gelen hacıların vergilendirilmesinin anlaşmaya aykırı olduğu aktarılmıştır.

⁸⁶ BOA, DH.MKT., 868/32, 2 Temmuz 1904 (18 Rebiülahir 1322).

⁸⁷ BOA, BEO, 2745/205801, 18 Ocak 1906 (22 Zilkade 1323).

⁸⁸ BOA, ŞD., 856/14, 5 Aralık 1904 (27 Ramazan 1322).

⁸⁹ BOA, DH.MKT., 772/21, 3 Aralık 1903 (20 Teşrinisani 1319).

⁹⁰ BOA, BEO, 2784/208748, 18 Mart 1906 (22 Muharrem 1324).

⁹¹ BOA, HR.TH., 319/33, 29 Mayıs 1905 (24 Rebiülevvel 1323).

⁹² BOA, MV., 107/56, 21 Eylül 1903 (28 Cemaziyelahir 1321).

⁹³ BOA, BEO, 2246/168404, 4 Ocak 1904 (15 Şevval 1321).

Bunun üzerine Sadaret'ten Suriye Vilayeti'ne yazı yazılarak, vergilendirmeden İranlı hacıların muaf tutulması gerektiği bildirilmiştir⁹⁴.

Midilli'de Yunan konsolos vekili hayvanat-ı ehliye resminin toplanmasına müdahale etmiştir. Bu müdahalenin engellenmesi için Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne belge gönderilmiştir⁹⁵. Yunan konsolos vekilinin benzer tutumu Urla'da da yaşanmıştır. Sadaret Hariciye Nezareti'ne bu konuyu iletmış, Yunan Sefareti'ne tebligat yapılmasını istemiştir⁹⁶.

Hayvanat-ı ehliye resminin kapsamına yönelik karmaşa 30 Aralık 1904 tarihli talimatnameyle aşılacak istenmiştir. Bu talimatnamede belirtilen maddelere göre at, tay, öküz, manda, inek, deve, katır ve domuzdan senelik 10 kuruş alınacaktır. Eşeklerden alınacak miktar 3 kuruştur. Ziraatta kullanılan öküz, inek ve mandaların birer çifti vergi kapsamına dahil edilmeyecektir. Baba-oğul fark etmeksizin kendi hesabına çalışan her aile vergiyi ödemekle yükümlü olacaktır. Çift hayvanı olmadığı sonradan tespit edilen hayvanlardan 1.5 kat vergi alınacaktır. Hayvanların kirada olması halinde vergiyi sahipleri ödeyecektir. İki kişi ortak olarak hayvanlarını çifte koşarsa birer hayvanlarından vergi alınmayacaktır. Belediye hizmetlerinde kullanılan ve hükümete ait numune çiftliklerinde yer alan hayvanlar için de vergi ödenmeyecektir. Asker, süvari, jandarma ve polisler için 1 binek hayvanı da istisnalara dahil edilmiştir⁹⁷.

Hayvanat-ı ehliye resminin önemli niteliklerinden birisi verginin tahsis edildiği, harcanıldığı alandır. Burada teçhizat-ı askeriye masrafları karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamit döneminde meydana gelen askeri hareketler ve ordunun çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi için bu yöntem belirlenmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, maliyenin ihtiyaçları temelinde yapılan açıklamalar yanında, ordunun güçlendirilmesi için de hayvanat-ı ehliye resminin ihdası gerçekleşmiştir.

Bununla ilgili olmak üzere çeşitli vilayetlere uyarı metinleri gönderilmiştir. Örneğin, Selanik, Manastır, Kosova ve İşkodra Vilayetleri'ne vergi gelirlerinin teçhizat-ı askeriye sandıklarına ait olduğu hatırlatılmıştır⁹⁸. Suriye ve Beyrut Vilayetleri'ne, içinde bulunan seneden sonra, gelirlerin teçhizat-ı askeriyeden başka yere harcanmaması gerektiği belirtilmiştir⁹⁹.

⁹⁴ BOA, BEO, 2248/168563, 8 Ocak 1904 (19 Şevval 1321).

⁹⁵ BOA, DH.MKT., 816/65, 30 Ocak 1904 (12 Zilkade 1321).

⁹⁶ BOA, HR.TH..., 298/63, 14 Şubat 1904 (27 Zilkade 1321).

⁹⁷ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.1323-1324.

⁹⁸ BOA, TFR.I..A..., 15/1484, 7 Ocak 1904 (25 Kanunievvel 1316).

⁹⁹ BOA, BEO, 2310/173189, 10 Nisan 1904 (19 Zilhicce 1321).

Sadaret'ten Teçhizat-ı Askeriye Nezareti'ne gönderilen belgede canavar resminde olduğu gibi hayvanat-ı ehliye resminin de askeri masraflara terk edildiği ifade edilmiştir¹⁰⁰. Bir başka belgede, hayvanat-ı ehliye gelirlerinin bir akçesinin dahi başka yerlere sarf edilmeyeceği, bir memur bunun aksini yaparsa bir daha devlet görevine alınmamak üzere azledileceği tebliğ edilmiştir¹⁰¹.

Hayvanat-ı ehliye resmi 23 Mart 1907 tarihinde ilga edilmiştir. Bu karara yönelik belgelerde aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır:

Hayvanat-ı ehliye resmi ve şahsi vergi devletin hazinesine yeni gelir kalemi oluşturmak amacı ile ihdas edilmiş, elde edilecek gelirler silah tedarikine harcanmak istenmiştir. Halkın bu vergiyi ödemeye imkanı olmamış, ihtiyaçlar için yeterli gelire ulaşamamıştır. Yeni gelir kaynaklarının oluşturulması gerektiği anlaşılmıştır¹⁰².

Hayvanat-ı ehliye resmi ve şahsi vergi hazineye yeni varidat olması için ihdas edilmiştir. Ancak, birçok yerde tatbik edilememiş, hayvanat-ı ehliye vergisine ait kolaylaştırıcı hükümler olduğu halde müddeti içinde tahsilatı yapılamamış, verginin toplanmasında muhtelif gereklilikler yerine getirilememiştir. Bunun yerine başka bir gelir kalemi bulunması gerektiği görülmüş, gerek hayvanat-ı ehliye resminin gerekse şahsi verginin ilgası padişah tarafından uygun bulunmuştur¹⁰³. Padişahın bu kararının merhametinden kaynaklandığı ifade edilmiştir¹⁰⁴. Ayrıca, teçhizat-ı askeriye sandıkları için münasip bir varidat bulunması irade buyrulmuştur¹⁰⁵.

1.1.2.1. Hayvanat-ı Ehliye Resminde Tahsilat

Hayvanat-ı ehliye resminin yeni ihdas edilen bir vergi türü olması tahsilat sürecinde sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda aktarılabilecek bilgiler vergiye dair genel çerçevenin tam anlamıyla ele alınamadığını, taşrada görev yapan memurlara yeterli açıklamaların yapılmadığını, yaşanması muhtemel sorunlara karşı istişare mekanizmasının yürütülmediğini göstermektedir. Ayrıca, verginin kapsadığı hayvan cinslerinin çeşitliliği ve niteliği, tahsilatta saha şartlarının zorluğu, görevli maaşlarının seviyesi ve halkın tepkisi umulan gelirlerin elde edilememesine neden olmuştur.

¹⁰⁰ BOA, BEO, 2332/174840, 14 Mayıs 1904 (28 Safer 1322).

¹⁰¹ BOA, İ..HUS., 117/78, 1 Haziran 1904 (17 Rebiülevvel 1322).

¹⁰² BOA, İ..ML., 75/32, 23 Mart 1907 (8 Safer 1325).

¹⁰³ BOA, BEO, 3024/226729, 23 Mart 1907 (8 Safer 1325).

¹⁰⁴ BOA, ŞD., 2763/36, 25 Mart 1907 (11 Safer 1325).

¹⁰⁵ BOA, İ..ML., 75/37, 27 Mart 1907 (12 Safer 1325).

Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen belgede bazı bölgelerde şu soruların sorulduğu belirtilmiştir:

- Hayvanat-ı ehliye resminin tahsili ne şekilde gerçekleştirilecektir?
- Sadece bu iş için memur istihdam edilmesi halinde maaşlar ne kadar olacaktır?
- Tahsilat ve sayım işleri için harcanması gereken para nereden temin edilecektir¹⁰⁶?

Bir diğer belgede değinilen konu şöyledir: Hayvanat-ı ehliye resmi kapsamında vergilendirilmek istenen hayvanların çoğunluğunun esas sahiplerinin yanında olmaması, bunların çoğunlukla hancı ve arabacı gibi kiracılarda bulunması sayım işlemlerini zorlaştırmaktadır¹⁰⁷.

Cezayir-i Bahr-ı Sefid Defterdarlığı'ndan gönderilen belgede ise bu bölgede çok sayıda küçük köyün olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında, ehil hayvanların ağnam gibi toplu olarak bir arada olmadığı, dağınık halde farklı yerlerde bulunduğu belirtilmiştir. Bütün bunlar sayım işlerini zorlaştırmakla birlikte masrafları da artırmaktadır. Masraflar gelirlere oranla %8 civarındadır ve 20 para ücretle görevli memur bulunamamaktadır. Vilayet meclislerine yetki verilmesi istenmektedir. Aksi halde çokça bakaya oluşacaktır¹⁰⁸.

Maaş sorununu aktaran başka belge örnekleri de vardır. Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, hayvanat-ı ehliye resminin sayımı ve tahsilatı için kararlaştırılan %5 oranındaki payın bazı mahallerde sayıma bile yetmeyeceği aktarılmıştır. Bakayaların oluşmaması için ek masraflar yapılacaktır. %5'lik oran %8'e çıkarılmalıdır¹⁰⁹.

Techizat-ı Askeriye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen belge ile tahsildariyenin ilk olarak %10 seviyesinde belirlendiği, sonradan %5'e indirildiği öğrenilmektedir. Ayrıca burada, bu miktarın bazı bölgeler için kafi gelmeyeceği, bakayaların oluşabileceği ifade edilmiştir. Masraflar bazı kazalarda %10'a ve %20'ye kadar yükselmektedir. Ehil hayvanların bir arada olmaması, her hanede birkaç adet bulunması ve tahsilat için birkaç kere müracaat edilmesi tahsilat sürecinde ağnam resminden farklılaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu gerekçelerle, gelecek sene alınacak kararlarda maliye memurlarından mütalaa talep edilmelidir¹¹⁰.

¹⁰⁶ BOA, BEO, 2222/166604, 19 Kasım 1903 (28 Şaban 1321).

¹⁰⁷ BOA, ŞD., 856/4, 20 Haziran 1902 (13 Rebiülevvel 1320).

¹⁰⁸ BOA, İ..ML., 57/9, 9 Aralık 1903 (19 Ramazan 1319).

¹⁰⁹ BOA, BEO, 2222/166604, 12 Ocak 1905 (6 Zilkade 1322) (Benzer sorun canavar resminde de yaşanmıştır. Tahsildariye ödemelerinin düşük düzeyde belirlenmesi tahsilatları olumsuz etkilemiştir. Bilgi için bkz. Bölüm 1.1.5. ve Tablo 6).

¹¹⁰ BOA, İ..ML., 57/58, 24 Ocak 1904 (6 Zilkade 1321).

Bu talepler karar alıcılarda karşılık bulmamıştır. Techizat-ı Askeriye Nezareti Nazırı'nın belirttiği üzere, işlemler ağnam memurları vasıtası ile görülerek fazla masraftan kaçınılmalıdır. Padişahın emri bunu gerektirmektedir¹¹¹.

Maliye Komisyonu'na ait belgede kurallara değinilmiştir. Hayvanat-ı ehliye vergisinin toplanması ağnam resmi talimatlarına göre gerçekleştirilecektir. Bu amaçla harcanacak miktar açıklanan maddelere göre olmalıdır. Ek masraflar olması halinde bunun ilgili makamlara bildirilmesi gerekmektedir¹¹².

24 Şubat 1904 tarihli belgede, maaşların bu seviyede belirlenmesinde maliyenin ihtiyaçları gerekçe gösterilmiştir. Devletin ihtiyaçlarının karşılanması için ihdas olunan vergide %5'lik tahsildariye oranının artırılması uygun olmayacaktır¹¹³.

Sadaret'ten vilayetlere gönderilen pusulada hayvanat-ı ehliye resminin çoğunluğunun mukaveleye mahsus masraflara karşılık olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple, vergi vaktinde toplanmalı ve bu işte azami dikkat gösterilmelidir. İhmali olanlar uyarılmalıdır¹¹⁴.

Bir arşiv belgesinde tahsilatta görevli kişilerin maaş miktarı bilgilerine ulaşılmıştır. Buna göre, tahsildarlara 400, tahsildar muavinlerine 300, kolculara 150 ve 200 kuruşluk ödemeler yapılmaktadır¹¹⁵.

Maaşların düşük düzeyde belirlenmesi memurluğa ilgiyi azaltmıştır. Buna karşı geliştirilmek istenen çözüm sayım ve tahsilat işlemlerinde askerlerin istihdamı olmuştur. Yanya ve Manastır'ı ilgilendiren belgede, verginin tahsilatına jandarmanın müdahalesinin yasaklandığı belirtilmektedir. Zabitler ise yalnızca memurlara eşlik etmekle görevlidir. Bölge ahalisinin dağınık olması 15 Haziran'a kadar vergiyi toplamayı imkansız hale getirmektedir. Önceden de burada tahsilatta zabitler görevlendirilmiştir. Tahsildarlık halk tarafından tercih edilmemektedir. Bu seneki verginin bakaya kalması ile bir sonraki tahsilat döneminde iki senelik miktarın toptan tahsili çok zor olacaktır. Bunun için vergiyi jandarmanın tahsil etmesi talep edilmiştir¹¹⁶.

Askerlerin görevlendirilme istekleri bölgeden bölgeye farklılaşmaktadır. Manastır Vilayeti Mektubi Kalemi'nden yazılan belgede, sayım esnasında uygunsuzluğa mahal

¹¹¹ BOA, ŞD., 856/4, 20 Haziran 1902 (13 Rebiülevvel 1320).

¹¹² BOA, İ..ML., 57/9, 14 Aralık 1903 (24 Ramazan 1321).

¹¹³ BOA, İ..ML., 57/58, 24 Şubat 1904 (7 Zilhicce 1321).

¹¹⁴ BOA, BEO, 2288/171562, 9 Mart 1904 (21 Zilhicce 1321).

¹¹⁵ BOA, İ..HUS., 152/94, 10 Nisan 1907 (26 Safer 1325).

¹¹⁶ BOA, DH.TMIK.S., 51/46, 13 Şubat 1904 (26 Zilkade 1321).

vermemek için bir tabur asker görevlendirilmesi istenmektedir¹¹⁷. Bitlis'te de işlemlerin düzgün yapılabilmesi için asker yollanması şarttır¹¹⁸.

Musul Valisi Nuri tarafından gönderilen telgrafta, hayvanat-ı ehliye resminin tahsiline bir an önce başlandığı fakat sancaklarda asker yardımına şiddetli ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu süreçte iki kazanın işlemleri ertelenmiştir. İşlerin devam ettirilmesine çalışılıyor olsa da Kerkük ve Süleymaniye'de henüz hiçbir ilerleme kat edilememiştir. Süleymaniye'nin bir kazasından hayvanat-ı ehliye memurlarına kazaya kesinlikle girmemeleri yönünde tehdit mektubu yazılmıştır¹¹⁹.

Sadaret'e gönderilen belgede, vergi toplama süreçlerinde halkın muhalefetine görüldüğü, verginin toplanmasına gayret edilse de paraların tahsilatının pek de kolay gerçekleşmeyeceği aktarılmıştır¹²⁰.

Talepler karşısında her zaman her yere asker gönderilmemiştir. Süleymaniye sancağının özel mevkisi sebebiyle nizamiye müfrezeleri olmadan hayvanat-ı ehliye resminin toplanması mümkün değildir. Memurlara yardım etmeleri amacıyla 50 kişilik müfreze grubunun oluşturulması istenmiştir. Cevapta, ferman gereğince asker bulundurmanın mümkün olmadığı yazılmıştır¹²¹.

Taşradan gelen bildirimlere karşılık değinilebilecek başlıklardan birisi de idarede yetkili üst makamların önerileridir. Aşağıda maddeler halinde sıralanacak tavsiyeler ilgili mercilerin sahadan kopukluğunu da yansıtmaktadır. Bu maddeler şu şekildedir:

- Halka baskı yapılmamalıdır,
- Tahsilat süreçlerinde itidalli davranılmalıdır,
- Halkın ahvali gözetilerek vergi tedricen alınmalıdır,
- Vergi iyilikle tahsil edilerek hazine zarara uğratılmamalıdır,
- Halkın şikayet etmesi istenmemektedir¹²².

¹¹⁷ BOA, TFR.I.MN., 31/3398, 14 Mart 1904 (26 Zilhicce 1321).

¹¹⁸ BOA, BEO, 2547/191018, 11 Nisan 1905 (5 Safer 1323).

¹¹⁹ BOA, BEO, 2225/165911, 6 Kasım 1903 (16 Şaban 1321).

¹²⁰ BOA, BEO, 2182/163586, 29 Eylül 1903 (7 Recep 1321).

¹²¹ BOA, BEO, 2310/173239, 9 Nisan 1904 (23 Muharrem 1322).

¹²² BOA, BEO, 2181/163558, 1 EKİM 1903 (18 Eylül 1319); BOA, BEO, 2213/165911, 6 Kasım 1903 (16 Şaban 1321); BOA, BEO, 2220/166487, 16 Kasım 1903 (3 Teşrinisani 1319); BOA, Y..A..HUS., 465/78, 28 Ocak 1904 (10 Zilkade 1321); BOA, BEO, 2272/170371, 11 Şubat 1904 (24 Zilkade 1321); BOA, BEO, 2700/202476, 3 Kasım 1905 (5 Ramazan 1323).

Bu maddeler tahsilat sürecinin sorunsuz yürütülmesi konusunda çare olmamıştır. Halkın vergiyi ödemek istememesi, bu konudaki direnci bazı bölgelerde ayaklanmalara evrilmiştir. Bu aşamada Akçahisar, Tiran, Debre, İlbasan ve Erzurum örnekleri incelenebilir.

Akçahisar'da halk fakirlik içinde olmalarını öne sürerek vergi ödemek istememiştir. İlk zamanlarda asker sevkinden vazgeçilmiş, işin barışçıl şekilde halledilmesi tercih edilmiştir. İşin bir karışıklığa dönüştürülmesi istenmemiştir¹²³.

Akçahisar'daki bu durum daha sonrasında Tiran'a yayılmıştır. Akçahisar'da şiddetten uzak durulduğu belirtilen belgede, Tiran'a yakın bir mesafede 500-600 kişilik grubun toplandığı, bunların kasabaya gelerek dükkan ve mağazaları kapatacakları aktarılmaktadır. Rumeli'de Bulgarlarla uğraşıldığı bir dönemde buraya askeri hareket yapılamayacaktır. Buradaki halkın İşkodra'ya getirilmesi sonrasında halk taltif veya tehdit edilerek sonuca ulaştırılmalıdır¹²⁴.

İleri bir tarihteki belgede, Akçahisar ve Tiran kazalarında verginin iyilikle tahsili için gayret edildiği ancak vergiyi ödemek istememe durumunun devam ettiği ifade edilmektedir. İşlerin bir süre zabıta gözetiminde yürütülmesinde sakınca olmadığı belirtilmekle birlikte tahsilatın tedricen yapılması gerektiği ifade edilmiştir¹²⁵.

Belgelerde yer aldığı üzere Akçahisar'la ilgili yapılan bir diğer tespit, eylemlere önderlik eden etkili kişilerin bulunduğudır. Akçahisar'ın Namazgah mahallesinde toplanan 50-60 kişilik gruptaki bazı kişiler bu işi teşvik etmektedir¹²⁶.

Debre'de hayvanat-ı ehliye resminin toplanması kararı alınmıştır. Bunun üzerine, birkaç kişi camide toplanarak eylem hazırlığında bulunmuşlardır. Dağılmaları talebi ile bunlara görevli gönderilmişse de gelenlere mukavemet etmişlerdir. Daha sonra yeterli miktarda asker yollanarak dağılmaları sağlanmıştır¹²⁷.

İşkodra ve Debre gibi yerlerde ahalinin hayvanat-ı ehliye resmi ve şahsi vergiden muaf tutulmaları İlbasan'da da benzer girişime neden olmuştur. Bu konuda halkın bir talep hazırlığında olduğu görevlilerce haber alınmış, ahali iyilikle dağıtılmıştır. Vergiyi ödemek istememe durumu devam ederse bu işe ön ayak olanlar için gerekli işlemler başlatılmalıdır¹²⁸.

¹²³ BOA, MV., 107/77, 4 Ekim 1903 (12 Recep 1321).

¹²⁴ BOA, BEO, 2211/165768, 1 Kasım 1903 (10 Şaban 1321).

¹²⁵ BOA, MV., 108/50, 7 Şubat 1904 (20 Zilkade 1321).

¹²⁶ BOA, TFR.I.İS., 4/350, 15 Mart 1904 (2 Mart 1320).

¹²⁷ BOA, TFR.I.MN., 34/3364, 9 Mart 1904 (25 Şubat 1319).

¹²⁸ BOA, TFR.I..MN., 83/8243, 16 Ocak 1906 (20 Zilkade 1323).

Erzurum’da olaylar daha şiddetli seyretmiştir. Erzurum’da ahali hayvanat-ı ehliye resmi ve şahsi vergi nedeniyle dükkanlarını kapatmak, telgrafhanede toplanmak ve vilayet valisinin azlini istemek gibi eylemlere yönelmiştir. Buna karşı, bu vergilerin Osmanlı genelinde ödendiği, Erzurum’un bu konuda ayrıcalıklı olmadığı, halkın itaat altına alınması gerektiği bildirilmiştir. Ayaklanmalar yine devam ederse bu işe ön ayak olanların gözetim altına alınması istenmiştir. Şehirde asayiş tesis edilmeli, dükkanlar açtırılmalı ve halka nasihat verilmelidir¹²⁹.

Erzurum’da eylemler esnafın dükkanlarını kapatması ile devam etmiştir. Vergilerin ödenmesi için kimse zorlanmamalıdır. Dükkanların açtırılması padişah tarafından istenmiştir. Bu belgede, ayrıca, verginin devletin ihtiyaç duyduğu ıslahatların temini amacıyla ihdas edildiği belirtilmektedir¹³⁰.

1 Nisan 1906 tarihli belgede olayların şiddetlendiği görülmektedir. Vergilerin affı ve valinin azledilmesi sonrasında hükümet konağının telgrafhanesi muhasara altına alınmış, çarşı ve pazarlar kapatılmıştır. Bu itibarla, olayların asli görünümü değişmiştir. Burada dahili ve harici teşvikler vardır. Askerin buna kayıtsız kalması uygun değildir. Bu sebeple Erzurum’a bir ferik ile yeterli sayıda asker gönderilmesi gerekmektedir. Kanuni hükümlerin yürütülmesi ile bu işe ön ayak olanların adalete teslimi sağlanmalıdır¹³¹.

1.1.3. Beylik Resmi

Beylik resminin tanımlanması için literatür kaynaklarını ve Osmanlı arşiv belgelerini inceleyebiliriz. Literatür araştırmasında ilk olarak Kunt’un Osmanlı’da sancakbeyi hasları incelemesine bakabiliriz. Burada beylik resminin Akşehir, Beyşehir, Niğde, İçel ve Karaman bölgelerinde niyabet terimi yerine kullanıldığı görülmektedir¹³². Bu bölgelerde, beylik resmi yerine adet-i emirane veya emirlik terimleri de kullanılmakla birlikte tımarlı sipahinin idari bölgesinde sultan adına topladığı ceza ve resimlerin kastedildiği aktarılmıştır¹³³.

¹²⁹ BOA, DH.MKT., 1066/29, 15 Nisan 1905 (9 Safer 1323).

¹³⁰ BOA, Y..A..HUS., 501/32, 1 Nisan 1906 (6 Safer 1324). Verginin ıslahat amacıyla ihdas edildiğini belirten kısmın transkripsiyonu şu şekildedir:

“... memalik-i şahanenin temin-i mahzuziyeti için lüzum olan ıslah-ı cedide vesairenin teşmil-i tedariki maksadıyla vaz’ ve tarh olunan işbu rüsum ve tekalifenin maksad-ı tesisine nazaran...”. Burada ifade edildiği üzere, verginin yürürlüğe konulmasındaki gerekçelere mali yönün yanında bir de memleketin ihtiyaç duyduğu ıslahatlar eklenmiştir.

¹³¹ BOA, Y..PRK.ASK., 238/11, 1 Nisan 1906 (19 Mart 1322).

¹³² Niyabet için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), C:2, s.701.

¹³³ Metin Kunt, “Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)”, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), C:10, s.709-713.

Osmanlı döneminde Bulgaristan'ın sosyal ve ekonomik tarihi araştırmalarında da beylik resmi kavramı bulunmaktadır. Buna göre, Rumeli'de hayvancılığın vergilendirilmesi resm-i ağnam ve celepkeşan bedeli ile yapılmaktadır. Bu vergiler 1820'lerde ondalık-ı ağnam adı altında toplanmaya başlanmıştır. Ondalık-ı ağnam vergisi daha çok "beğlik" adı ile bilinmektedir¹³⁴.

Tanzimat'ın erken dönemlerinde günümüzdeki Bulgaristan bölgesinde ondalık ve "beğlik" resimlerinin toplanmasında iltizam usulü uygulanmıştır¹³⁵. Bununla ilgili olarak Filibe'de bulunan Chalakovs ailesinin sosyal ve ekonomik durumu araştırmalarına bakılabilir. İlgili makalelerde "beğlik" resmi "sheep tax" terimi ile birlikte yazılmıştır. Chalakovs ailesinin ekonomik girişimlerinin ifade edildiği bir başka makalede ise ondalık ve "beğlik" ibareleri sığırların vergilendirilmesi için kullanılmıştır¹³⁶.

Osmanlı döneminde İvrace'de yaşayan Khadzhitoshev ailesinin sosyal ve ekonomik durumunun yansıtıldığı araştırmada 1750-1930 dönemine ait aile arşivi kullanılmıştır. Burada, aile bireylerinin mültezimlik yaptıkları ifade edilmiştir. Toplanan vergilerden birisi de "beğlik" resmidir¹³⁷.

Yarcı ise beylik resmini Osmanlı'daki toprak bastı vergisi kapsamına dahil etmiştir¹³⁸. Toprak bastı vergisi, Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçilerin İstanbul'a sevki esnasında alınmıştır. Müruriyye adlandırmasının daha uygun olduğu vurgulanan bu resim, selamet akçesi veya geçit resmi olarak da isimlendirilmiştir¹³⁹. Bu çerçevede incelenebilecek bir başka eserde toprak bastı parası, geçit resmi ve selamet akçesinin maliye açısından bir olduğu fakat halk arasında toprak bastı parası olarak kabul edildiği belirtilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁴ Andreas Lyberatos, "Men of the sultan: the beğlik sheep tax collection system and the rise of a Bulgarian national bourgeoisie in the nineteenth-century Plovdiv", **Turkish Historical Review** 1 (2010), s.60.

¹³⁵ Svetla Ianeva, "Financing the State? Tax-Farming as a Source of Individual Wealth in the Nineteenth Century", **Oriens** 37,(2009), s.215.

¹³⁶ Bu makalede kullanılan ifade şu şekildedir: "The involvement of the Chalakovs in the sphere of tax farming mostly tithes on small cattle (ondalık or beğlik), which is dated to those times, marks the beginning of their long-term successful business." Bkz. Maria Levkova-Muchinova, "The Bulgarian Economic Elite In The Plovdiv In The 19th Century (Social And Property Profile Of A Plovdiv Family)", **Etudes Balkaniques** LVI (2020), s.629.

¹³⁷ Beylik resmi burada "sheep tax" terimi ile birlikte kullanılmıştır. Bkz. Evelina Razhdavichka-Kiessling, "People of Wealth and Influence: the Case of the Khadzhitoshev Family (1770s-1870s)", **Wealth in the Ottoman and Post-Ottoman Balkans A Socio-Economic History** (çinde), ed. Evguenia Davidova. (London-New York: I.B. Tauris, 2016). s.46.

¹³⁸ Güler Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi** 4/1 (Ocak 2012), s.368.

¹³⁹ Pakalın, age, C:3, s.519.

¹⁴⁰ Sayın, age, s.29.

II. Abdülhamit dönemine ait Osmanlı arşiv belgeleri Yarcı'nın açıklaması ile benzerlik göstermektedir. Buna göre, beylik resmi Bulgaristan Gümrük Nizamnamesi¹⁴¹ gereğince Osmanlı'da sevk edilen veya yurt dışından ithal olunan mevaşiden alınmaktadır¹⁴². Verginin tahsil edildiği dönem kış mevsiminin sonudur¹⁴³. Tahsilat sonrasında elde edilen gelirler Hazine-i Celile'ye aittir¹⁴⁴.

İncelenen dönem içinde beylik resminin arşiv belgelerinde yer alması çoğunlukla yapılan şikayetler nedeniyledir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılık alanında vergilendirme ve hayvan sayım dönemleri mart ayında başlamaktadır. Bu gelenek çerçevesinde yapılmak istenen tahsilatlar Bulgar hayvan tüccarlarının çifte vergileme veya haksız yere vergileme konusunda tepkilerine neden olmuştur. Bununla ilgili çeşitli örnekler mevcuttur.

Örneklerden ilki Bulgar hayvan tüccarı Dimitri Nikolof'a ait şikayet belgesidir. Belgede beylik resminin Bulgaristan'dan ithal edilen hayvanlardan alındığı ve Edirne mahalli memurları tarafından tahsil edilmek istendiği belirtilmektedir. Ayrıca Dimitri Nikolof'un Osmanlı'da ikamet etmediği, beylik resminin daha önceden ilgili kişiden talep edilmemesine rağmen şimdi istenmesi şikayet edilmiştir¹⁴⁵. Dimitri Nikolof'un adının geçtiği ileri tarihli bir başka evrakta da 276 baş koyunun celp edildiği, beylik resminin Bulgaristan'da ödenmesine rağmen tekrar istendiği aktarılmaktadır. Verginin tekrar ödenmesinin hakkaniyete uymayacağı tüccar tarafından ifade edilmişse de beylik resminin sadece tüccar Nikolof'a uygulanmadığı, Osmanlı'ya ithal edilen her hayvan için talep edildiği bu belgede yer almaktadır¹⁴⁶.

Yukarıda belirtilen örneğin aksine, tahsil edilen verginin iade edildiği örnek de mevcuttur. Buna göre, Maliye Nezareti'ne yazılan belgede, Cısr-i Mustafa Paşa Rüsumat İdaresi'nce Bulgaristan ağnam tüccarı Zenço Lançof'tan ithalat resminden başka nizama aykırı olarak beylik resmi talep edildiği bildirilmiştir. Hazine-i Celile'ye irat olarak kayıt edilen

¹⁴¹ Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 14 Ocak 1907 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere ticaret anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince, Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne gelecek canlı hayvanlar menşe şahadetnamesiyle gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bilgi için bkz. H. Baha Öztunç, "Osmanlı Devleti Ve Bulgaristan Emareti'nin Ticari İlişkileri Çerçevesinde 1907 Tarihli Ticaret İtilafnamesi", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** 27 (2015/1), ss.65-111; 14 Ocak 1907 tarihli ticaret anlaşmasına Sayın da değinmiştir. Sayın'a ait kaynaktaki, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti vergi sistemi bölümünde Bulgaristan ağnamı başlığı bulunmaktadır. Burada aktarılan bilgilere göre, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı emaret haline gelmesi sonrasında 14 Ocak 1907'de (1 Kanunısani 1322) ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Bulgaristan'dan ithal edilen ağnamdan gümrük vergisi alınmayıp ağnam resmi alındığı aktarılmaktadır. Bkz. Sayın, age, s.493-494.

¹⁴² BOA, DH.MKT., 1572/58, 9 Aralık 1888 (5 Rebiülahir 1306).

¹⁴³ BOA, HR.TO., 176/109, 21 Temmuz 1890 (3 Zilhicce 1307).

¹⁴⁴ BOA, DH.MKT., 2748/92, 23 Şubat 1909 (2 Safer 1327).

¹⁴⁵ BOA, HR.İD., 2080/47, 21 Haziran 1908 (21 Cemaziyelevvel 1326).

¹⁴⁶ BOA, HR.İD., 2080/45, 21 Mayıs 1908 (29 Rebiülevvel 1326).

ödemenin Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki Kapıkethüdalığı tarafından iadesi istenmiştir¹⁴⁷. Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki Kapıkethüdalığı'na yazılan cevapta iade talebinin olumlu karşılandığı ve 10 bin 325 kuruşun tamamının iade edildiği belirtilmiştir¹⁴⁸.

Başka bir örnekte, Edirne Vilayeti'ne yazılan tahriratta Bulgar ağnam tüccarı İllian Temeski'nin 2 bin baş hayvanı için ithalat resminden başka beylik resmi talep edildiği için şikayette bulunduğu bildirilmiş, ancak hayvanların mart ayı başladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne getirilmesi nedeniyle gümrük resmi verilse de verilmese de sayım işleminin yapılacağı ve hayvanların beylik resmi kapsamında vergilendirmeye tabi tutulacağı belirtilmiştir¹⁴⁹. Edirne Vilayeti'ne yazılan ileri tarihli belgede, İllian Temeski'nin Zenço Lançof ile ortaklık yaptığı, Cısr-i Mustafa Paşa Rüşumat İdaresi tarafından 2 bin 70 baş hayvan için ithalat resminden başka beylik resmi alındığı ifade edilmiştir¹⁵⁰.

Yapılan şikayetler sonrasında, Edirne Valiliği'ne vergilendirme hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu belgede, Bulgaristan ve Şark-ı Rumeli'den gelen hayvanlardan itilafname-i ticari gereğince gümrük, ağnam ve beylik resimlerinin nasıl alınacağı ifade edilmiştir. Buna göre, içinde bulunulan yılın mart ayına kadar hiçbir vergi ile mükellef olmayan tüccarlardan belirtilen tarihten sonra haziranın on beşine kadar vergi talep edilecektir. Bu kuralların uygulanması çerçevesinde, Bulgaristan bölgesinden Osmanlı topraklarına 100 bin ağnamın geçtiği, bunlardan yalnızca 5 bininden beylik resmi talep edildiği bildirilmiştir. Sayım zamanı bitinceye kadar ağnamın nerede olursa olsun vergilendirilmesi istenmiştir¹⁵¹.

Talimatın Edirne Valiliği'ne bildirilmesi sonrasında da beylik resminin tahsili ile ilgili şikayetler devam etmiştir. Şehremaneti Mektubi Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgede, Filibe'de yerleşik olan ve komisyonculuk işi ile uğraşan Elvaciyef'in İstanbul'a koyun sevkiyatı yaptığı ve Filibe'de ödediği beylik resmi Dersaadet gümrüğünde tekrar talep edildiği görülmektedir. Bu nedenle ödenen miktarın iade edilmesi istenmişse de Şehremaneti'nden gelen cevapta verginin Hazine-i Celile'ye ait olduğu yazılmıştır. İade talebinin olumlu karşılanmamasının nedeni sevkiyatın mart ayı içinde gerçekleşmesidir. Altı yüz on dört baş ağnam için 3.578,5¹⁵² kuruş tahsilatın yapıldığı anlaşılan bu belgede, ödemenin Dersaadet Gümrüğü Birinci Daire vergi tahsildarına yapıldığı bilgisi bulunmaktadır¹⁵³.

¹⁴⁷ BOA, DH.MKT., 1833/90, 18 Mayıs 1891 (09 Şevval 1308).

¹⁴⁸ BOA, DH.MKT., 1871/90, 25 Eylül 1891 (20 Safer 1309).

¹⁴⁹ BOA, DH.MKT., 1739/93, 6 Temmuz 1890 (18 Zilkade 1307).

¹⁵⁰ BOA, DH.MKT., 1726/7, 27 Mayıs 1890 (7 Şevval 1307).

¹⁵¹ BOA, DH.MKT., 2658/41, 15 Kasım 1908 (20 Şevval 1326).

¹⁵² Bu bilgilere göre, her bir ağnam için ödenen beylik resmi 5.82 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

¹⁵³ BOA, DH.MKT., 2748/92, 3 Şubat 1909 (2 Safer 1327).

Şehremaneti'nden gönderilen bu belge sonrasında, Rûsumat Emaneti Mektubi Kalemi Dahiliye Nezaretini konu ile ilgili bilgilendirmiştir. Bu belgede ise Dersaadet gümrüğünde bulunan belediye tahsildarına ödemenin yapıldığı, verginin daha önce Filibe'de ödendiği, Bulgar Tüccar Vekaleti'nin iade talep ettiği bildirilmiştir. Tahsilatın yapıldığı Sirkeci Rûsumat Müdürlüğü tarafından yazılan cevap tezkiresi ile onaylanmıştır¹⁵⁴. Bu bilgi sonrasında, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Şehremaneti'ne verginin iade edilme talebini içeren yazı göndermiştir¹⁵⁵. İade talebinin uygun olmadığı Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgeden anlaşılmaktadır. Talimatlar gereğince sayım ve tahsil mevsiminde sevk edilen hayvanların vergilendirmeye tabi tutulması işinin doğru olduğu aktarılan belgede komisyoncu Elvaciyef'e para iadesine gerek görülmediği yazılmıştır. Mart ayı başından haziran ayının on beşine kadar sevkiyatı yapılan hayvanların sayım işlemine tabi olacağı ifade edilmiştir¹⁵⁶.

Bulgaristan'da meydana gelen kuraklık nedeni ile Osmanlı Devleti sınırları içinde hayvan sahipleri için otlatma bölgelerinin oluşturulduğu ve imtiyaz sağlandığı örnekte mahalli memurlar beylik resmi talep etmişlerdir. Memurların bu talebi sonrasında, Bulgar Kapıkethüdalığı tarafından yazılan muhtırada Çepelli, Bogotova, Şirokalif, Çukurköy, İstobkin karyeleri ahalisinin İskece kazası Yenice meralarını kullandığı, Osmanlı gümrük idaresi tarafından onaylanmış tasdiknamelerin bulunduğu bildirilmiştir. Anlaşma sonrasında yalnızca muayene-i baytariye vergisinin alınması gerektiğinin hatırlatıldığı yazıda memurların beylik resmi tahsilinde ısrarcı oldukları bilgisi bulunmaktadır¹⁵⁷. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Edirne Vilayeti'ne konu ile ilgili bilgilendirmenin yapıldığı yazı göndermiştir¹⁵⁸. Bu yazıya cevaben Edirne Vilayeti Mektubi Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne bir yazı daha kaleme alınmıştır. İskece kazası dahilindeki üç bölgede 1.925 koyun ve 93 keçinin sayıldığı, sayım işleminin mart ayı sonrasında yapıldığı hatırlatılmıştır¹⁵⁹. Yazışmalar sonrasında, Umur-ı Maliye Varidat Muhasebesi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgede sayım mevsiminde yapılan vergilendirmenin yanlış olmadığı bildirilmiştir¹⁶⁰. Buradan da anlaşılabacağı üzere, hayvan sahiplerine belirli çerçevede kolaylıklar tanınması vergileme hususunda ayrıcalığa neden olmamıştır. Mart ayı sonrasında hayvanların sayımı ile

¹⁵⁴ BOA, DH.MKT., 2735/33, 3 Şubat 1909 (12 Muharrem 1327).

¹⁵⁵ BOA, DH.MKT., 2735/33, 9 Şubat 1909 (18 Muharrem 1327).

¹⁵⁶ BOA, DH.MKT., 2774/20, 25 Ocak 1909 (3 Muharrem 1327).

¹⁵⁷ BOA, DH.MKT., 1253/56, 22 Nisan 1908 (9 Nisan 1324).

¹⁵⁸ BOA, DH.MKT., 1253/56, 9 Mayıs 1908 (26 Nisan 1324).

¹⁵⁹ BOA, DH.MKT., 1253/56, 10 Haziran 1908 (28 Mayıs 1324).

¹⁶⁰ BOA, DH.MKT., 1253/56, 1 Temmuz 1908 (18 Haziran 1324).

vergilendirmenin yapılması, vergilendirme işinin uygunluğunu göstermektedir. Vergi tahsil memurları ve ilgili maliye kurumları beylik vergisinin ifasında kararlı tutum sergilemişlerdir.

1.1.4. Zebhiye, Kasaphane ve Salhane Resimleri

Zebhiye, kasaphane ve salhane resimleri Osmanlı genelinde kesimi yapılan küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan alınan vergileri tanımlamak için kullanılmaktadır. İsimlendirmeler yöreler itibarıyla farklılık göstermektedir. Hayvan başına 2 para ile 10 para arasında değişen miktarlarda vergi alınmıştır¹⁶¹. Bu vergiler zamanla iltizam sistemi çerçevesinde toplanmaya başlanmış ve mukataa haline getirilmiştir¹⁶².

II. Abdülhamit dönemine ait belgeler incelendiğinde kasaphane ve salhane yerine zebhiye adlandırmasının daha çok kullanıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, Osmanlı arşiv kaynaklarından elde edilecek bilgiler daha çok zebhiye vergisi kapsamındadır.

Bu bağlamda, ilk olarak vergi gelirlerinin hangi kurumlara ait olduğu bilgisi bulunmaktadır. Vergi gelirleri farklı tarihlerde hazine ve belediyeler tarafından toplanmıştır. Hazine adına toplandığı dönemlerde gelirlerin farklı harcama alanlarına tahsis edildiği görülmektedir. Belediyeler ise elde edilen gelirleri öncelikle temizlik masrafları olmak üzere şehirlerin ihtiyaçları için kullanmışlardır.

Gelirlerin hazine ve belediyeler tarafından toplanması tarihsel sıralama ile incelemeyi gerektirmektedir. Örneğin, hicri 1297 senesi öncesinde vergi gelirleri hazine adına toplanmaktadır. Ancak Vilayet Belediye Kanunu'nun 39. maddesi gereğince hicri 1297 senesi sonrasında gelirler belediyelere tahsis edilmiştir¹⁶³.

İzmir'in aydınlatma masraflarına karşılık olarak zebhiye vergi gelirlerinin belediyeye terk edilmesi hususunda mütalaa talep edilen belgede, verginin hicri 1300 senesinden itibaren hazineye terk edildiği belirtilmiştir¹⁶⁴. Yeni ihdas edilen belediyeler bu karar dışında tutulmuştur. Bu çerçevede incelenebilecek diğer bir belgede ihale olunan kantar, kile ve zebhiye rüsumunun hicri 1300 senesi martından itibaren yeni oluşturulan belediyelere terk edildiği bilgisi bulunmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶¹ Sayın vergi miktarları ile ilgili bu bilgiyi vermişse de II. Abdülhamit dönemine ait belgelerde farklı bilgiler mevcuttur. Vergi miktarı ile ilgili bilgilendirmeler aşağıda yer almaktadır.

¹⁶² Sayın, age, s.30-31.

¹⁶³ BOA, DH.MKT., 1336/29, 7 Haziran 1881 (9 Recep 1298).

¹⁶⁴ BOA, DH.MKT., 1538/78, 29 Ağustos 1888 (21 Zilhicce 1305).

¹⁶⁵ BOA, DH.MKT., 1355/52, 14 Temmuz 1886 (12 Şevval 1303).

Zebhiye vergi gelirleri, II. Abdülhamit'in kararı ile hicri 1304 senesinden itibaren hazineye devredilmiştir¹⁶⁶. Bu karar sonrasında vilayetlere ait zebhiye, kantariye, kile ve hayvan vergilerinin yarısının belediyelere gelir olarak kaydedilmesi talep edilmiştir. Bu dört verginin miktar bakımından 20 milyon 359 bin 583 kuruşa ulaştığı, maaş ve masrafların karşılanması için mahalline terki Sadaret'e arz edilmiştir¹⁶⁷.

Selanik Belediye Meclisi de belediyelerce yürütülen temizlik çalışmalarının aksamaması için gelirlerin tamamının belediyelere verilmesini istemiştir¹⁶⁸. Bu talepler sonrasında belediyelerin temizlik vesair masraflarının karşılanabilmesi için zebhiye vergisinin tamamen belediyelere tahsisi kararı alınmıştır¹⁶⁹.

1892 yılında alınan bu karar sonrasında, 1909 yılına ait belgede hicri 1325 senesinden itibaren zebhiye resminin Hazine-i Maliye'ye terk edildiği, idaresinin maliye memurlarınca yapılacağı bildirilmiştir¹⁷⁰. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi'ne ait olan bu belge ile verginin bu tarih öncesinde hazineye ait olduğu, ayrıca çeşitli mahalli eğitim giderlerinin karşılanması için Maarif Nezareti'ne gelir tahsisatı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Zebhiye resminin hazine ve belediye varidatı bakımından ne kadar önemli olduğunu İstanbul örneğinden takip edebiliriz. Hicri 1311 senesine ait belgede, Dersaadet'e ithal edilen ve burada kesimi yapılan koyun miktarları kıvrırcık cinsinde 552 bin 769, karaman cinsinde 188 bin 852 adettir. 121 bin 511 kuzu, 16 bin 800 sığır ve 1.815 canavarın (domuz) da kesimi yapılmaktadır. Bundan başka askeriyenin yıllık et ihtiyacının karşılanması için 283 bin 362 koyun gerekmektedir. İfade edilen bu sayılar değerlendirildiğinde, zebhiye resmi gelirleri yıllık bazda ve İstanbul özelinde önemli miktarlara ulaşmaktadır¹⁷¹.

Vergi gelirlerinin tahsil yöntemine bakıldığında iltizam ve emanet usulleri uygulandığı görülmektedir. Öncelikle iltizam usulü gereğince ihaleler ve müzayedeler yapılmıştır. İltizam müzayedelerinde talep oluşmamış ise vergiler emanet usulü ile tahsil edilmiştir¹⁷².

İltizam müzayedeleri mali yılın başlangıcı olan mart ayı içerisinde tamamlanmakla birlikte bu konuda yerel yöneticiler merkezi yönetimden izin almışlardır¹⁷³. Müzayedelerde teklif verenlerden kefil bulmaları talep edilmiş ve kefillerinin servetleri maddi yeterlilik

¹⁶⁶ BOA, DH.MKT., 1518/13, 3 Temmuz 1888 (23 Şevval 1305).

¹⁶⁷ BOA, DH.MKT., 1716/96, 10 Nisan 1890 (19 Şaban 1307).

¹⁶⁸ BOA, DH.MKT., 1734/19, 19 Haziran 1890 (1 Zilkade 1307).

¹⁶⁹ BOA, DH.MKT., 1952/13, 22 Mayıs 1892 (24 Şevval 1309).

¹⁷⁰ BOA, MF.MKT., 11/40, 29 Mart 1909 (7 Rebiülevvel 1327).

¹⁷¹ BOA, MV., 78/64, 31 Ocak 1894 (24 Recep 1311).

¹⁷² BOA, MF.MKT., 839/60, 18 Mart 1905 (11 Muharrem 1323).

¹⁷³ BOA, ŞD., 1790/11, 26 Şubat 1890 (6 Recep 1307).

bakımından araştırılmıştır¹⁷⁴. Mültezimler yükümlülükleri çerçevesinde borçlarını ödeyemezse kefillerinin mülkleri haczedilmiştir¹⁷⁵. Eğer mültezimler ödeme zamanı gelen taksitlerini ifa etmezlerse faiz uygulamasıyla karşılaşacaklardır. Tahsilat işlemleri ve ödemelerin gecikmesi ile ilgili Şehremaneti Mektubi Kalemi'ne gelen soruya, mültezimlerin vadesi gelen taksitlerini ödememesi halinde “tediye olunmamış taksit var ise usul-ı Hazine-i Celile'ye tevfikane senevi %9 hesabıyla istifa edileceği” bilgilendirmesi yapılmıştır¹⁷⁶.

Zebhiye vergisini ödeyen kesim celepler ve kasap esnafları olmuştur. Verginin kimlerden alınacağına yönelik kesin bir tarif olmaması, farklı tarihlerde vergi ödeme yükümlülerinin değiştirilmesi yönünde taleplere neden olmuştur. Meclis-i Vükela'ya ait belgede, İstanbul'a getirilen koyunlardan alınan vergi önceden satışı yapıldıktan sonra kesilecekleri yerde alınırken celep esnafından tahsiline başlandığı yazmaktadır. Bu değişiklik sonrasında celep esnafı verginin kendilerinden alınmaması yönünde talepte bulunmuştur. Yeni bir karar alınarak verginin yalnızca kasaplardan alınması kararlaştırılmıştır. Ancak, beslenmek üzere satılan hayvanlar daha sonra kesime götürülürse vergi kestiren kişi ve kasaptan alınmalıdır¹⁷⁷.

Aktarılan bu karar sonrasında tahsilatın celeplerden yapıldığına yönelik bilgiler mevcuttur. Belediye dairelerince kasaplardan alınan zebhiye vergisinin İstanbul'da celeplerden alındığı ve bunun mağduriyet oluşturduğu Prizenli Vahap Ağa tarafından bildirilmiştir¹⁷⁸. Buna cevap olarak yazılan belgede, yeni bir karar alınıncaya kadar verginin eskisi gibi alınması, yani celeplerden tahsil edilmesi istenmiştir¹⁷⁹.

Celep esnafının vergiyi ödemekteki isteksizliği kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, celep esnafına vergiyi ödememe konusunda telkinlerde bulunan Tophaneli Mehmet Fehmi Efendi'nin soruşturulması talep edilmiştir¹⁸⁰.

10 Nisan 1909 tarihi sonrasında Meclis-i Mebusan'dan Sadaret'e gönderilen belgede, İstanbul'da celeplerden alınan zebhiye vergisinde usulsüzlükler tespit edilmiştir. Salhanelerin tesis olunmasına kadar, önceden uygulanan kuralların geçerli olmasına karar verilmiştir.

¹⁷⁴ BOA, YB.021, 84/9, 25 Mart 1888 (12 Recep 1305).

¹⁷⁵ BOA, BEO, 3001/225056, 2 Nisan 1906 (7 Safer 1324).

¹⁷⁶ BOA, MF.MKT., 935/72, 9 Temmuz 1906 (17 Cemaziyelevvel 1324).

¹⁷⁷ BOA, MV., 85/1, 17 Haziran 1895 (23 Zilhicce 1312).

¹⁷⁸ BOA, DH.MKT., 2792/55, 5 Nisan 1909 (14 Rebiülevvel 1327).

¹⁷⁹ BOA, DH.MKT., 2792/55, 10 Nisan 1909 (28 Mart 1325).

¹⁸⁰ BOA, ZB., 378/65, 3 Ağustos 1909 (16 Recep 1327).

Verginin hayvanı kestirecek olan kasaplardan tahsili uygun görülmüştür. Kararın heyet-i umumice kabul edildiği bildirilmiştir¹⁸¹.

Celepler yanında kasap esnafının da zebhiye vergisini ödemek istemediği durumlar vardır. Maarif Nezareti'ne gönderilen telgrafta Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'ne tahsis edilen zebhiye vergisi kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle kasaplar tarafından ödenmek istenmemektedir¹⁸². Maarif-i Umumi Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen cevapta verginin eskisi gibi alınmaya devam edilmesi iletilmiştir¹⁸³.

Zebhiye resminin hayvan başına ne kadar alındığı ile ilgili çeşitli yerler ve farklı tarihler için tespitler yapılabilir. Tahsil edilen miktarın belirlenmesi, çoğunlukla yapılan zam veya tahsisat bilgileri içeren belgelerin okunmasıyla gerçekleşmektedir.

Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Sadaret'e yazılan telgrafta Bitlis Vilayeti dahilinde koyun ve keçilerden alınan zebhiye vergisi 40 para olarak belirlenmiştir¹⁸⁴. Beyrut Vilayeti'nde koyun, keçi ve öküzlerden alınan verginin belge tarihinden önce 60 para olduğu tespit edilmiştir. Beyrut Vilayeti'ne bağlı Merc-i Uyun kazası merkezinde bulunan mekteb-i ibtidaîyyeye karşılık olmak için 60 para zamlı zebhiye vergisi 120 para yapılmak istenmiştir¹⁸⁵.

Halep'te 30 para olarak tahsil edilen miktar valilik talebi ile koyun ve keçiden 60, kuzudan 30, oğlaktan 25 para; sığırdan 5, camıştan 7.5 kuruşa yükseltmek istenmiştir. Halep Valisi Arif tarafından kaleme alınan yazıda Osmanlı genelindeki fiyatlandırmanın bu seviyelerde olduğu belirtilmiştir¹⁸⁶. Halep ile ilgili olan bir başka belgede ise daha önce ağnamdan 20 para olarak alınan vergi, padişahın iradesi sonrasında 60 para zamlı tahsil edilmiştir. Halk sağlığının korunması amacıyla belediye temizlik çalışmalarına aktarılan vergi gelirlerinin azalmaması için zamlı tarifenin devamı istenmiştir¹⁸⁷.

Kastamonu'da 1879 senesinde ağnamdan 40 para ve sığırdan 2 kuruş alınan vergi, hicri 1312 senesi mart ayından sonra ağnam için 20 para zamlı 60 paraya, sığır için 40 para zamlı 3 kuruşa çıkarılmıştır¹⁸⁸.

¹⁸¹ BOA, BEO, 3615/271092, 9 Ağustos 1909 (22 Recep 1327).

¹⁸² BOA, MF.MKT., 1075/45, 25 Ağustos 1908 (12 Ağustos 1324).

¹⁸³ BOA, MF.MKT., 1075/45, 3 Eylül 1908 (21 Ağustos 1324).

¹⁸⁴ BOA, DH.MKT., 1960/108, 3 Haziran 1892 (7 Zilkade 1309).

¹⁸⁵ BOA, ŞD., 2284/6, 4 Nisan 1895 (8 Şevval 1312).

¹⁸⁶ BOA, ŞD., 2222/53, 7 Ekim 1892 (3 Rebiülevvel 1309).

¹⁸⁷ BOA, BEO, 502/37602, 25 Ekim 1894 (24 Rebiülahir 1312).

¹⁸⁸ BOA, ŞD., 1661/10, 18 Temmuz 1896 (7 Safer 1314).

Osmanlı Devleti genelinde zebhiye vergisinin miktarının ne kadar olduğu ile ilgili Halep Valiliği'nin verdiği bilgiler yukarıda aktarılmıştır. Buna yönelik iki farklı örnek daha mevcuttur. Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Sadaret'e yazılan telgrafta belediye giderlerinin karşılanması için hicri 1309 senesi mart ayından itibaren civar vilayetlerde her koyundan 2, inek ve öküzden 4 ve deveden 6 kuruş kesim resmi alınması için izin istenmiştir¹⁸⁹. Yine Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta çeşitli vilayetlerde zebhiye resminin 40 para üzerinden ödendiği bilgisi verilmiştir¹⁹⁰. Fiyatların belirlenmesi veya zam uygulanması için padişah, Sadaret ve Bab-ı Ali gibi makamlara yazılar yazılmıştır.

Yapılmak istenen zamların gerekçeleri farklılık göstermektedir. Kastamonu'da 20 paradan iki katına çıkarılacak vergi memleketin imaretine ve ihtiyacına harcanacaktır¹⁹¹. Sivas'ta yeniden tayinine lüzum görülen tulumbacıların maaşının bir kısmı bu yolla karşılanmak istenmiştir. İki neferin istihdamı için kişi başı aylık 100 kuruş ödeme yapılacaktır¹⁹².

Padişahın iradesi ile Süleymaniye kasabasında bekçilerin maaşları için 1 kuruş zamma karar verilmiştir¹⁹³. Rodos'ta ise belediye gelirleri masrafları karşılamadığı için zam talep edilmiştir¹⁹⁴.

Ankara'da Mekteb-i İbtidaiyye masrafları nedeniyle cins-i bakariden alınan 2 kuruş 40 para ilaveyle 3 kuruşa, ağnamdan alınan 20 para, 10 para artışla 30 paraya artırılmak istenmiştir¹⁹⁵. Ankara ile ilgili diğer belgede, açılacak Sanayi Mektebi masrafları için vilayet matbaası varidatından senelik 60 bin kuruş ayrıldığı halde 50 bin kuruş gelire daha ihtiyaç duyulmuştur. Diğer vilayetlerde 4 kuruştan 12 kuruşa kadar zebhiye vergisi alınmakta iken Ankara'da koyun ve keçiden birer, sığırdan dörder kuruş alındığı, bu paranın aslında müşteriden çıktığı bilgisiyle koyun ve keçi için 20 para ve sığır için 40 para zam talep edilmiştir¹⁹⁶.

Zebhiye vergisinin zamlanması yanında indirimin yapıldığı örnek de vardır. Bağdat Vilayeti'nde gerçekleşen indirim para rayiçleri nedeniyle yapılmıştır. Sim mecidi önceden Bağdat'ta 23 kuruştan 28 kuruşa kadar tedavül edilmekte iken, zaman içinde 19 kuruşa kadar

¹⁸⁹ BOA, DH.MKT., 2056/7, 26 Şubat 1893 (9 Şaban 1310).

¹⁹⁰ BOA, BEO, 452/33879, 8 Ağustos 1894 (5 Safer 1312).

¹⁹¹ BOA, ŞD., 1644/39, 23 Aralık 1879 (9 Muharrem 1297).

¹⁹² BOA, ŞD., 1789/11, 13 Aralık 1887 (27 Rebiülevvel 1305).

¹⁹³ BOA, BEO, 2051/153822, 21 Nisan 1903 (23 Muharrem 1321).

¹⁹⁴ BOA, ŞD., 2355/34, 14 Aralık 1896 (9 Recep 1314).

¹⁹⁵ BOA, ŞD., 1348/9, 29 Mart 1900 (27 Zilkade 1317).

¹⁹⁶ BOA, ŞD., 1351/1, 15 Nisan 1902 (6 Muharrem 1320).

düşmüştür. Çeşitli sikkelerin bu hesaptan tedavülü üzerine ve kasap esnafının talepleri ile vergi miktarı düşürülmüştür. Gelirlerin iltizam sistemi ile toplandığı anlaşılan belgede mültezimlerin mağdur edilmediği bilgisi verilmiştir¹⁹⁷. Tedavüldeki paraların değerinin değişmesi nedeni ile yapılan bu indirim vergi miktarındaki net azalmayı yansıtmamaktadır.

Yukarıda aktarılan belgelerde vergi miktarları ile ilgili bilgilere yapılan zamlar ve indirimler neticesinde ulaşılmıştır. Bunun dışında, Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de umumi mezbahaların inşasının düşünüldüğü belgede vergi miktarı koyun başına 100 para seviyesindedir. Meclis-i Vükela’ya ait olan bu belgede belirlenen seviyenin et fiyatlarına yansımaları araştırma konusu olmuştur¹⁹⁸.

1.1.5. Canavar Resmi

Canavar resmi, Osmanlı Devleti’nde domuzlardan alınan vergiyi ifade etmektedir. Tekalif-i şer’iyye yükümlülükleri arasında değerlendirilmektedir¹⁹⁹. Kayıtlarda resm-i hınzır ve resm-i canavar olarak da isimlendirildiği görülmektedir. Tanzimat dönemi öncesinde, her yerde aynı miktarda olmamak üzere, domuz başına senelik dörder para alınmıştır. Halktan gelen talepler nedeniyle sonradan kaldırılmıştır²⁰⁰.

1857-1858 senesinde alınan kararla üç aylık yavrular istisna tutulmak üzere hayvan başına 10 kuruş alınmaya başlanmıştır. Getirilen yeni vergi yükümlülüğü sonrasında, bazı bölgelerde tahsilat sorunları yaşanmıştır. Bunun üzerine, bir sonraki sene 7 kuruşa indirilen vergi miktarı, 1863-1864 senesi itibarıyla 3 kuruş olmuştur²⁰¹.

Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasına denk gelen bu tarihlerde verginin yeniden tahsilinin gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlar; domuzların çoğalma-üreme oranlarının yüksek olması, ormanlarda masrafsızca beslenebilmeleri ve yavrularından istifade imkanlarının bulunmasıdır²⁰².

Vergi miktarına ilişkin ileri tarihli belgelerde ilk olarak 1880 yılında alınan karara bakabiliriz. Çıkarılan kanun gereğince, senede bir defa olmak üzere, canavar resmi kapsamında hayvan başına 3 kuruş alınması kararlaştırılmıştır. Burada dört aylıktan aşağı hayvanların

¹⁹⁷ BOA, ŞD., 2159/49, 16 Haziran 1888 (6 Şevval 1305).

¹⁹⁸ BOA, MV., 78/64, 31 Ocak 1894 (24 Recep 1311).

¹⁹⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Tekalif”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s.336.

²⁰⁰ Sayın, age, s.31-32.

²⁰¹ Sayın, age, s.500.

²⁰² Sayın, age, s.500.

vergilendirilmeyeceği belirtilmiştir²⁰³. 1885 yılında Priştine sancağı Kolaşin ciheti kurasında canavarlardan 3.5 kuruş, Mitrovica kazasında 4 kuruş alındığı tespit edilmiştir²⁰⁴. Bu iki örnek vergi miktarının artırıldığını gösterse de Osmanlı Devleti genelinde benzer durumun yaşandığını destekleyecek belgeler mevcut değildir.

1888 senesinde canavar resmi 5 kuruşa ulaşmıştır²⁰⁵. Yapılan bu zam bazı bölgelerde halkın tepkisine neden olmuştur²⁰⁶. Cezayir-i Bahri Sefid Vilayeti'nde miktarın 3-3.5 kuruşa kadar indirilmesi istenmiştir²⁰⁷.

Vergi miktarının belirlenmesinde Osmanlı Devleti dışındaki yerlerin de örnek alındığı görülmektedir. Bununla ilgili Meclis-i Vükela müzakeresine mahsus mazbata varakası bulunmaktadır. Yenişehir muhasebecisinin canavar resminin diğer mahallerde olduğu gibi 5 kuruştan mı yoksa Bosna'daki ağnam gibi 50 paradan mı alınacağını sorması üzerine, Yunan Hükûmeti tarafında ne miktar alınıyorsa aynısının alınması bildirilmiştir²⁰⁸.

1906 yılında alınan kararla canavar resmi miktarında farklılaştırmaya gidilmiştir. Miktarın belirlenmesinde hayvanlarda aylık, yaş ve piyasa değeri hesabı yapılmıştır. Maliye Komisyonu'nda yapılan müzakere sonrasında canavar yavrularının 3-6 ay arasında 40-50 kuruş, 6 ay ve 1 yaş arasında 70-80 kuruş kıymetleri olduğu belirtilmiştir. Yapılan bu tespit sonrasında, 3-6 aylık canavarlardan 5, 6 ay 1 yaş arasından 7,5 ve 1 yaş üstünden 10 kuruş alınması kararlaştırılmıştır²⁰⁹. Canavar resminin 10 kuruşa ulaştığını destekleyen başka belgeler de bulunmaktadır²¹⁰.

18 Kasım 1907 tarihinde alınan kararla canavar resmi miktarı 5 kuruşa indirilmiştir. Belgede fazla tahsil olunan miktarın iade edileceği belirtilmiştir²¹¹.

Canavar resminden elde edilen gelirler Hazine-i Celile'ye aittir. Ancak sonraları Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne, dolayısıyla askeri masraflara ayrıldığı görülmektedir. 1904 yılında Meclis-i Vükela'ya gelen soruda, resmin içinde bulunulan sene dahilinde, hayvanat-ı ehliye resmi gibi Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne aktarılıp aktarılmayacağı konusunda kararsız kalındığı belirtilmiştir. Canavar resminin 10 kuruşa çıkarıldığı ifade edilen cevapta, verginin

²⁰³ BOA, ŞD., 1910/54, 22 Kasım 1880 (19 Zilhicce 1297).

²⁰⁴ BOA, ŞD., 308/46, 30 Eylül 1885 (20 Zilhicce 1302).

²⁰⁵ BOA, MV., 38/13, 5 Aralık 1888 (1 Rebiülahir 1306).

²⁰⁶ BOA, MV., 42/30, 10 Nisan 1889 (9 Şaban 1306).

²⁰⁷ BOA, MV., 59/6, 26 Ekim 1890 (12 Rebiülevvel 1308).

²⁰⁸ BOA, MV., 93/13, 21 Ağustos 1897 (22 Rebiülevvel 1315).

²⁰⁹ BOA, MV., 113/15, 7 Mart 1906 (11 Muharrem 1324).

²¹⁰ BOA, MV., 114/104, 13 Şubat 1907 (29 Zilhicce 1324); BOA, BEO, 3153/236458, 26 Eylül 1907 (18 Şaban 1325).

²¹¹ BOA, TFR.I..SL., 164/16365, 18 Kasım 1907 (5 Teşrinisani 1323).

esasen Hazine-i Celile'ye ait olduğu fakat zam olunan kısmın teçhizat-ı askeriye masraflarına harcanması gerektiğı tebliğ edilmiştir²¹².

Gelirlerin teçhizat-ı askeriye masraflarına karşılık tutulması konusunda padişahın iradesi olduğunu zikreden belgeler de bulunmaktadır²¹³. Yukarıda aktarıldığı üzere, 1907 yılı itibariyle vergi miktarının 5 kuruşa düşürüldüğünü destekleyen belgede, tahsilatın %6'sının teçhizat tertibi için yapılacağı belirtilmiştir²¹⁴.

1905 yılına ait belgede ise canavar resmine yapılan zamların ve belirtilen yüzdelerin sadece teçhizat-ı askeriye masraflarına ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Selanik Defterdarlığı'na yazılan yazıda, icra edilecek zammın %5'inin Umur-ı Nafia Nezareti'ne ayrıldığı bildirilmiştir²¹⁵.

Canavar resmi gelirleri Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemi bütçelerinde yer almıştır. Bununla ilgili bilgiler Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Tanzimat Dönemi Bütçe Gelirlerinde Canavar Resmi

Mali Yıl	Gelir (Kuruş)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
1859-60	10.452.476	0,9
1860-61	4.896.317	0,4
1861-62	4.896.317	0,4
1862-63	2.364.965	0,1
1863-64	1.459.014	0,1
1864-65	1.821.621	0,1
1865-66	2.508.342	0,2
1866-67	2.232.282	0,1
1867-68	3.417.545	0,2
1868-69	3.284.500	0,2
1869-70	3.034.500	0,2
1870-71	3.334.500	0,2
1871-72	3.194.500	0,2
1872-73	3.354.000	0,2

²¹² BOA, MV., 108/48, 7 Şubat 1904 (20 Zilkade 1321).

²¹³ BOA, BEO, 2332/174840, 14 Mayıs 1904 (28 Safer 1322).

²¹⁴ BOA, TFR.I..UM., 21/2011, 31 Ekim 1907 (18 Teşrinievvel 1323).

²¹⁵ BOA, TFR.I..SL., 89/8815, 21 Kasım 1905 (23 Ramazan 1323).

1873-74	3.238.500	0,2
1874-75	3.238.500	0,1
1875-76	3.215.000	0,1

Kaynak: Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, s.47-89.

Tablo 6’da Tanzimat döneminde canavar resminden elde edilen gelirler ve bu gelirlerin bütçedeki yeri belirtilmiştir. Bu bilgilere göre, canavar resmi yeniden alınmaya başlandığı 1859-60 senesinde bütçede %0.9 gibi bir paya sahipken, hayvan başına belirlenen vergi miktarının düşürülmesi sonrasında bu oranda düşüş yaşanmıştır. Tanzimat dönemi genelinde toplam gelirler arasındaki payı %0.1 ile %0.2 arasında değişiklik göstermiştir.

Tablo 7: II. Abdülhamit Dönemi Bütçe Gelirlerinde Canavar Resmi²¹⁶

Mali Yıl	Tahmin (Kuruş)	Tahakkuk (Kuruş)	Tahsilat (Kuruş)	Tahsilatın Adi Bütçe Gelirlerindeki Payı (%)
1876-77	3.215.000	-	-	-
1877-78	2.671.500	-	-	-
1879-80	700.000	-	-	-
1880-81	844.000	-	618.900	0,04
1881-82	828.000	-	860.300	0,05
1882-83	-	-	1.006.200	0,07
1883-84	1.086.000	-	-	-
1884-85	1.096.000	-	-	-
1887-88	1.503.200	920.000	819.400	0,05
1888-89	2.103.200	1.625.000	1.443.300	0,08
1889-90	1.400.000	1.607.100	1.339.600	0,08
1890-91	1.180.100	1.284.300	1.305.900	0,07
1891-92	1.180.100	1.427.400	1.445.200	0,08
1892-93	1.255.000	1.774.800	1.568.700	0,08
1893-94	1.260.700	1.795.200	1.649.000	0,09
1894-95	-	-	-	-

²¹⁶ Tablodaki bilgilere göre, II. Abdülhamit döneminde tahakkuk eden canavar resminin tahsilatı %83 -%1,01 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranlar 1887-88 ve 1902-03 arası için geçerlidir.

1895-96	-	2.000.200	-	-
1896-97	-	-	-	-
1897-98	1.621.300	-	-	-
1898-99	1.621.300	1.588.600	1.643.700	0,09
1899-00	1.521.100	-	-	-
1900-01	1.359.700	1.583.500	1.475.800	0,07
1901-02	1.249.900	1.489.700	1.275.300	0,06
1902-03	1.206.000	1.634.800	1.367.600	0,07
1903-04	-	-	-	-
1904-05	1.463.300	-	-	-
1905-06	1.087.500	-	-	-
1906-07	1.646.300	-	-	-
1907-08	-	-	-	-
1908-09	-	-	-	-

Kaynak: Akar, age, s.332,345.

Tablo 7'deki bilgilere göre, II. Abdülhamit döneminde canavar resmi gelirlerinin adi bütçe gelirleri içindeki payı %0.04 ve %0.09 arasında değişiklik göstermiştir. II. Abdülhamit döneminde canavar resminden elde edilen gelirlerde miktar bakımından ve bütçelerdeki payı açısından Tanzimat dönemi bütçelerine göre gerileme yaşanmıştır.

II. Abdülhamit döneminde canavar resminin miktarında yapılan artışların etkilerini tahsilat sütununda görebiliriz. 1888 senesi öncesinde, canavar resminin 3 kuruş olduğu dönemde tahsilatlar 1 milyon kuruşun altında seyretmiştir. 1882-83 mali yılı bu açıdan istisnadır. 1888 senesi sonrasında ise bu miktar 1 milyon kuruşun üzerine çıkmıştır.

1906 yılında canavar resminin miktarında yapılan farklılaşma 1905-06 ve 1906-07 senelerine ait tahmin sütununa yansımıştır. 1905-06 senesinde 1 milyon 87 bin 500 kuruş canavar resmi gelir tahmini yapılmışken bu miktar 1906-07 senesinde 1 milyon 646 bin 300 kuruşa çıkmıştır.

Canavar resminde değinilmesi gereken konulardan birisi de tahsilatların başarısıdır. İltizam veya emanet usulleri ile yönetilen vergi toplama süreçlerinde, oluşan yükümlülüklerin zamanında tahsil edilemediği olmuştur. Bununla ilgili 1877 yılına ait Bosna canavar resmini örnek verebiliriz. Emaneten idare olunan canavar resminde, tahsilat masrafları hariç olmak üzere, 565 bin 189 kuruş ve 36 para vergi yükümlülüğü oluşmuştur. Bu miktarın 436 bin 262

kuruş 6 parası tahsil edilebilmiştir. 147 bin 485 kuruş 28 paranın çeşitli nedenlerle noksan olduğu, 129 bin 327 kuruş 30 paranın ise bakaya kaldığı belirtilmiştir. Buradan da anlaşılaçağı üzere vergi gelirlerinin elde edilmesinde tahsilat masrafları, kaynağı bilinmeyen noksanlıklar ve bakayalar önemli yükler oluşturmaktadır²¹⁷.

Sayım ve tahsilat masraflarının yüksekliğı 1907 senesine ait belgede ifade edilmektedir. İçinde bulunulan sene dahilinde tahsil edilen miktarın %4'ü sayım, %50'si ise tahsilat masraflarına aittir²¹⁸.

Bu bilgilerden başka, vergi toplama sürecinde bakayaların oluşması çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Nezaret-i Umur-ı Aşar ve Rüşumat İdaresi Umumisi'nden çıkan belgede canavar resminde külli bakayaların olduğu zikredilmiştir. Bu sebeple, Edirne ve Selanik Vilayetleri maliye müfettişi Mustafa Vasfi Efendi hicri 9 Nisan 1313 tarihinde tahrirat göndermiştir. Mustafa Vasfi Efendi, ağnam resmi ödemelerine dair olan talimat gereğince ödemelerin taksitlerin bitiş tarihinden beş gün sonra, yani haziranın on beşine kadar tamamen tahsil edildiğı konusunda bilgi vermiştir. Bu süreçte memurların %20 oranında tahsildariye aldıklarını, bununla ilgili lahika olduğunu bildirmiştir. Canavar vergisinde de memurlara ödenecek tahsildariye ödeneğinin %20 oranında tutulmasının münasip maslahat olacağını belirtmiştir²¹⁹.

Mustafa Vasfi Efendi'nin önerisi 3 Temmuz 1897 tarihinde Şura-yı Devlet Maliye İdaresi'ne, 13 Temmuz 1897 tarihinde ise Daire-i Sadaret'e ulaşmıştır. 14 Temmuz 1897 tarihinde ise Serkatip Tahsin tarafından cevaplanmıştır²²⁰. Maliye Nezareti'ne gönderilen belgede ise konunun padişaha arz edildiğı bildirilmiştir²²¹. Mustafa Vasfi Efendi'nin önerisinin uygulandığı konusunda herhangi bir belgeye ulaşılammıştır. Ancak, bu yazışmalar yerel memurlardan gelen talebin, belirli aşamalardan geçerek padişaha sunulması açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tahsilat dönemlerinde bakaya bulunmasının nedenleri arasında memurlara verilen maaşların azlığı konusunu destekleyen örnekler vardır. Selanik Vilayeti Defterdarlığı'ndan Rumeli Vilayeti Müfettiş Umumiliğı'ne yazılan evrakta 100 kuruşta 20 para tahsildariye ödemesi yapılmasına yönelik Maliye Nezareti'nden tahrirat geldiğı bildirilmiştir. Tahsilat sürecinde ulaştırma masraflarının bulunduğu ve vesait tedarikinin gerektiğı, bakayalar için

²¹⁷ BOA, İ..ŞD., 33/1642, 10 Mart 1877 (24 Safer 1294).

²¹⁸ BOA, TFR.I.MN., 144/14324, 25 Aralık 1907 (12 Kanunievvel 1323).

²¹⁹ BOA, ŞD., 371/30, 5 Haziran 1897 (4 Muharrem 1315).

²²⁰ BOA, İ..ML., 22/28, 3 Temmuz 1897 (2 Safer 1315).

²²¹ BOA, BEO, 980/73450, 18 Temmuz 1897 (17 Safer 1315).

ikinci kez gidilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Buna göre, yapılacak ödemelerin gözden geçirilmesi talep edilmiştir²²².

Belirtilen tavsiyenin uygulamadaki gerekliliği Tablo 8’de Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri özelinde örnek olarak gösterilmektedir.

Tablo 8: 1903-1904 ve 1904-1905 Mali Yıllarında Selanik, Manastır, Kosova Vilayetleri Ağnam ve Canavar Resmi Bilgileri

Selanik Vilayeti	1903-1904			1904-1905		
	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)
Ağnam Resmi	14.443.160	14.438.853	%99	14.048.706	14.048.045	%99
Canavar Resmi	517.430	327.996	%63	486.790	199.735	%41
Manastır Vilayeti	1903-1904			1904-1905		
	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)
Ağnam Resmi	7.877.861	7.551.552	%95	7.290.210	6.865.784	%94
Canavar Resmi	533.540	376.205	%70	269.745	233.068	%86
Kosova Vilayeti	1903-1904			1904-1905		
	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)	Tahakkuk (Aslı)	Geçmiş ve Cari Yıl Tahsilatı	Tahsilat/Tahakkuk (%)
Ağnam Resmi	7.184.461	6.777.979	%94	6.916.417	6.516.202	%94
Canavar Resmi	541.020	322.832	%59	465.210	247.189	%53

Kaynak: Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, **Bilig**, Sayı: 69, s.10-12.

1903-1904 ve 1904-1905 mali yıllarında Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri’nin ağnam ve canavar resmi bilgilerinin bulunduğu Tablo 8’de tahsilatların tahakkuk miktarına

²²² BOA, TFR.I.SL., 87/8628, 27 Ekim 1905 (27 Şaban 1323) (1905 yılına ait olan bu belgede canavarresminde tahsildariye ödemesinin 100 kuruşta 20 paraya çıkarılması önerilmektedir. Halbuki, 1888 senesindeki talimatnameye göre ağnam resminin tahsilinde 100 kuruşta 20 para tahsildariye ödemesi yapılırken, bu miktar 1907’de 100 kuruşta 60 paraya çıkarılmıştır. Oluşan bu fark, canavar resminde tahsilat işlemlerinin ağnam resmindeki gibi yürütülememesine neden olmuştur. Bu sorun hayvanat-ı ehliye resminde de mevcuttur. Ağnam resmi ile ilgili bilgi için bkz. Bölüm 1.1.1.1.).

oranı yüzde cinsinden ifade edilmiştir. Ağnam resminde %90'ların üzerinde seyreden paylar, canavar resminde %41'e kadar gerilemiştir. Tablodaki veriler tahsildariye ödemelerinin tahsilatta etkili olduğunu belirtmektedir.

Tablo 8, Vilayat-ı Selase özelinde değerlendirilebilir. Nitekim, Osmanlı idaresinin bu bölgede görev yapan kişilerin maaşlarını ödeyememesi ve vergi tahsilindeki olumsuzluklar bir kaynakta açıkça ifade edilmiştir²²³.

1907 tarihinde Manastır Defterdarlığı'na gönderilen belgede, ağnam sayım masraflarının tahsilata oranla %2.5 olduğu, maaşların ise %2 seviyesinde belirlendiği aktarılmıştır. Bu durum tahsilat memuru bulmada zorlukları ortaya çıkarmaktadır²²⁴.

Yukarıda aktarılan tahsildariye oranları Osmanlı geneli için geçerli olmamıştır. Vilayet-i Selase Defterdarlığı'na gönderilen yazıda, canavar resminin emval-i selase tahsildarlarına toplattırılmasında, %6 aidatın %4'ünün tahsildarlara, %2'sinin de muhtarlaraya verildiği anlaşılmaktadır. Bakaya kalma durumunun gerçekleşmesi halinde ise ilgili kişilere aidat ödenmemesi yaptırım olarak kabul edilmiştir²²⁵.

Selanik Defterdarlığı'ndan yazılan belgede ise tahsilatın %10'undan ayrılacak olan paranın sayım memurları, emval tahsildarları ve muhtarların harcamalarına karşılık gelmeyeceği ifade edilmiştir. İlgili kişilerin tahsilat sürecinde 40 gün kadar köylerde bulunduğu da eklenmiştir. Buna verilen cevapta bildirilen payların idare-i maslahat olduğu, fazlaca harcamanın ayrılamayacağı iletilmiştir²²⁶.

Canavar vergisinin toplanması her zaman tahsilat memurları ile yapılmamıştır. Maliye Nezareti'ne gönderilen evrakta, canavar sayım zamanının yaklaştığı bildirilmiş, muamelenin ağnam gibi vergi tahsildarları ile mi yoksa geçmişte olduğu gibi muvakkat yani geçici memurlar ile mi yapılacağı sorulmuştur. Yazılan cevapta tahsilat işleminin geçici memurlar ile yapılacağı görülmektedir. Ayrıca, vazifenin vergi tahsildarlarına havalesinin tahsilatı sektedar edeceği bildirilmiştir²²⁷.

Vergi miktarının belirlenmesinde yaş-ay hesabı yapılmaya başlanması yukarıda belirtilmiştir. Bu durum sayım işlemlerinde memurlara ek yükler getirmiştir. Bazı yerlerde sayım yapılmak üzere memurlar tekrar köylere gönderilirken bazı durumlarda ise canavar

²²³ Bayraktar, age, s.14.

²²⁴ BOA, TFR.I..MN., 149/14860, 13 Aralık 1907 (8 Zilkade 1325).

²²⁵ BOA, TFR.I..UM., 21/2018, 1 Kasım 1907 (19 Teşrinievvel 1323).

²²⁶ BOA, TFR.I..SL., 167/16601, 18 Kasım 1907 (12 Şevval 1325).

²²⁷ BOA, TFR.I..UM., 14/1376, 28 Ağustos 1906 (8 Recep 1324).

yavrularının kaç aylık olduğuna dair tespitlerde belirsizliklere neden olmuştur. Örneğin Selanik Defterdarlığı'ndan Selanik Vilayeti Müfettişliği'ne yazılan belgede sayımı yapılmayan 5-6 kazada yavruların ayrılması istenmiştir. Sayımı yapılan yerlerde ise 3 ayı doldurmamayanların yoklamalardan çıkarılması istenmiştir²²⁸.

Selanik Vilayeti Mektubi Kalemi'nden Rumeli Vilayeti Müfettiş Umumiliği'ne gönderilen belgede ise padişahın emri üzere, yavrularıyla sayılan canavarlardan 3 ayı doldurmamayanların ayrı tutulması, memurların bunu yapmak üzere köylere gönderilmesi gerektiği iletilmiştir²²⁹.

Manastır Vilayeti'nde ise önceki sayımda 3 aylığa erişmediği kabul edilen yavruların bir ay sonra tekrar yapılan sayımda 3 aylıktan fazla olduğu belirlenmiştir. Memurlar hayvanların saklanmış olduğunu iddia etmiş, sahiplerini iki kat vergi ödemeye zorlamışlardır. Muhtarlar bu uygulamayı ilgili makamlara şikayet etmişlerdir. Bunun üzerine, 3 aylıktan aşağı olan yavruların tezkire kayıtlarının yapılması, hayvanlar saklanmış bulunur ise kaç aylık olduklarını yazıp yazmamaları konusunda mütalaa talep edilmiştir²³⁰. Buna verilen cevapta, 3 aylıktan aşağı yavrulara tezkire verilmesi, vergi hanesinde bunun belirtilmesi istenmiştir. Yavruların kaç aylık olduklarının tetkik edilmesi de talep edilmiştir²³¹.

Tahsilat ve sayım işlemlerinde yolsuzluklar da tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak Çatalca sancağı mutasarrıflığına gelen telgrafta Çatalca Oklağı karyesi muhtarı Aristi canavar resminden zimmetine para geçirmiştir. Ceza Kanunu'nun 90. maddesi gereğince 3 ay hapsiyle vergi miktarının iki katının kendisinden alınmasına yönelik karar verilmiştir²³². Cuma-i Bala kazasında ise sayım memuru İstöl ve katibi Veli Efendi kasten hile yaptıkları gerekçesiyle muhakeme edilmişlerdir. Meclis-i İdare-i Kaza'ca masraflarla 3 ay müddetle mahkumiyetlerine karar verilmiştir. Mahkeme-i İdare-i Liva'ca istinafen yargılanmaları sonucunda da 11 baş canavarın kötü maksatla defterlere kayıt edilmediğine kanaat getirilmiştir. Ceza Kanunu'nun 102. maddesinin ilk fıkrası gereğince 1 maaş miktarı ceza ve verginin bir katı olan 110 kuruşun ödenmesine hükmedilmiştir. Ayrıca resmin aslının sahiplerinden tahsil edilmesi istenmiştir²³³.

²²⁸ BOA, TFR.I..SL., 91/9086, 26 Aralık 1905 (28 Şevval 1323).

²²⁹ BOA, TFR.I..SL., 94/9301, 26 Aralık 1905 (28 Şevval 1323).

²³⁰ BOA, TFR.I..MN., 149/14860, 27 Mayıs 1907 (14 Rebiülahir 1325).

²³¹ BOA, TFR.I..MN., 149/14860, 9 Aralık 1907 (26 Teşrinisani 1323).

²³² BOA, DH.MKT., 1810/133, 18 Şubat 1891 (9 Recep 1308).

²³³ BOA, TFR.I..SL., 116/11527, 9 Ağustos 1906 (18 Cemaziyelahir 1324).

1.1.6. Kışlak, Yaylak ve Otlak Resimleri

Kışlak, yaylak ve otlak resimleri isim olarak farklılık gösterse de Osmanlı maliyesinde aynı vergi türünü tanımlamaktadırlar. Buna göre, sürülerin tımar bölgelerinde otlatılması ve miri arazilerde yaylatılması, yılda bir defa olmak üzere, vergi ödenmesini gerektirmektedir. Yerleşik statüde olmayan yörüklerin ve tüccarların hayvanları da bu vergilere tabi tutulmuştur²³⁴.

Osmanlı Devleti'nde orman, mera, yaylak ve kışlaklardan faydalanma dönemsel incelemeyi gerektirmektedir. Bu anlamda temel ayırım Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde orman ve otlakların kullanımının düzenlenmesi ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşmiştir. Sonraki dönemlerde, hazırlanmış Vilayet Kanunnameleri'ndeki ilgili hükümler uygulanmıştır²³⁵.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce bu alanlardan faydalanmada cibal-i mübaha kavramı öne çıkmaktadır. Tanzimat Fermanı sonrasında ise 1870 Orman Nizamnamesi önemlidir.

Pakalın, cibal-i mübahayı kimsenin mülkiyetine tabi olmayan ve herkesin faydalanabileceği dağlar hakkında kullanılan bir kavram olarak ifade etmiştir²³⁶. Bu kavram bir başka kaynakta doğal kaynaklardan istenilen zaman ve miktarda faydalanma, istifadede herhangi bir kısıtlama olmaması, yararlanmada serbestlik çerçevesinde açıklanmıştır²³⁷. Buna karşın, Gülen ve Özdönmez cibal-i mübahada faydalanma prensibini kişisel ihtiyaçlar ile sınırlandırmışlardır²³⁸.

Orman ve koruların halkın kullanımına sunulmasının ekonomik ve dini gerekçeleri bulunmaktadır. Reayanın refahını artırma amacı ekonomik gerekçeyi; ot, su ve ateşin insanlığın ortak malı olduğu İslami düşünceyi ifade etmektedir²³⁹. Bu tanımlamalarla birlikte

²³⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi** (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005), s.152.

²³⁵ Sevim Erdem - Ahmet Başkan, "Osmanlı Devleti'nde Orman ve Orman Alanlarının Kullanımı ve Buna Yönelik Hukuki Düzenlemeler", **The Journal of Academic Social Science Studies** 42 (2016), s.286-288.

²³⁶ Pakalın, age, C:1, s.287.

²³⁷ Cantürk Gümüş, **Türk Orman Devrimi**, Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği, 2018, s.7.

²³⁸ İlhan Gülen - Metin Özdönmez, "Türkiye'de Orman ve Ormancılık", **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 31/2 (1981), s.8.

²³⁹ Bekir Koç, "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi** 24/37 (2005), s.240.

Tanzimat Fermanına kadar olan dönem kullanım açısından “mutlak başı boş devre” olarak isimlendirilmiştir²⁴⁰.

1870 Orman Nizamnamesi öncesinde orman ve koruların kullanımında tahsisatlar da yapılmıştır. Orman ve korular saray ahırlarına, hanedan üyelerinin avlanmalarına, tekke ve zaviyelere, kasaba ve köylere tahsis edilebilmiştir²⁴¹.

Osmanlı Devleti’nde kara savaşlarının olduğu ve kara ordularının kullanıldığı dönemlerde ormanlardan daha çok kişiler faydalanmıştır. Ormanlardan yakacak odun elde edilmiş ve mimari alandaki ihtiyaçlar karşılanmıştır. Donanmaya önem verildiği dönemlerde orman ve meraları bireyler yanında devlet kurumları da kullanmıştır. Buna bağlı olarak, Osmanlı askeriyesinin gereksinimlerine sahip olan ormanlar Tersane-i Amire tarafından yönetilmiştir²⁴².

Yukarıda belirtilen hususlar dışında, 1550-1600 yılları arasında yaşanan Celali İsyanları döneminde ormanların kullanımı farklılaşmıştır. Yerleşik bulunduğu yerleri terk eden köy ve kasaba ahalisi, Anadolu içlerine veya ormanlık alanlara göç etmiştir. Ormanlarda barınılması, kereste amacıyla odun temin edilmesi ve tarımsal üretim amacıyla açmacılık faaliyetlerinde bulunulması ormanların tahribatına neden olmuştur²⁴³.

II. Abdülhamit dönemine ait belgeler incelendiğinde bu alanların vergilendirilmesi, kullanımı, tahsisi vb. konularda 1870 yılındaki Orman Nizamnamesi’nin belirleyiciliği görülmektedir. Nitekim bu nizamname geçerliliğini 1937 yılına kadar sürdürmüştür²⁴⁴.

Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde kışlak, otlak ve yaylak resimlerinin vergilendirme usulleri ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

1899 yılına ait belgede, Alasonya’da bulunan kışlakların Orman İdaresi namına müzayede ve ihale edildiği bildirilmiştir. 22 kıtadan ibaret olan kışlaklardan elde edilecek vergi ağnam resmi ile birlikte tahsil edilecektir. Kışlakların vergisini ödemek için sürü sahiplerinin hayvanlarını satmalarına gerek olmayacaktır. Tahsilatta orman memurları ve muvakkat memurlar görevli olacak, bu kişiler sayım işlemini gerçekleştireceklerdir. Hayvanların cinsleri

²⁴⁰ Özkan Keskin, “Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 60/1 (2010), s.5.

²⁴¹ Koç, s.238-239.

²⁴² Koç, s.233.

²⁴³ Ahmet Tolunay - Mehmet Korkmaz, “Orman Köylülerinin Orman Kaynaklarından Yararlanma Haklarının Tarihsel Gelişimi”, **I. Çevre ve Ormancılık Şurası**, (Antalya: T.C. Çevre Ve Orman Bakanlığı, 2005), s.1561-1562.

²⁴⁴ Erdem - Başkan, s.283.

ve miktarları yazılarak ilgili defterlere kayıtlar yapılacak ve vergi miktarı “kadime” göre belirlenecektir. Vergiler doğrudan hayvan sahiplerinden tahsil edilecek, vergi ödemede zorluk yaşanması durumunda vergi kayıt defterleri mahalli hükûmete verilecektir. Tahsilat gerçekleşmez ise sürü sahiplerine makbuz ilmuhaberi verilmeyecektir. Ayrıca, vergileme işi sürüncemede bırakılmayacaktır²⁴⁵.

Vergileme işinin kısa sürede yapılması ve işin sürüncemede bırakılmaması önem arz etmektedir. Bu konuda geç kalınması, hayvan sahiplerinin vergi ödemeden kaçınmalarına neden olmaktadır. Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Bulgaristan ve Rumeli Şarki Kapıkethüdalığı’na gönderilen belge bu bilgiyi desteklemektedir. Kesendire kazasındaki miri otlaklarda hayvanlarına kışı geçirtmiş olan Dedo Kayha, Köstendil kazasına kaçmıştır. Bu kişinin 1325 kuruşluk vergi borcunun tahsil edilmesi istenmiştir²⁴⁶.

Hayvan sahiplerinin hayvanlarını kaçırma sureti ile vergi ödememeleri karşısında memurların sürüleri durdurmaları, hayvan sayımı yapmaları ve vergi miktarının tespiti kolay olmayacaktır. Alasonya’da bulunan hayvan sahiplerinin yaylaklarına dönme mevsimi olduğu ancak bu kişilerin yaylak resmini ödemedikleri 18 Mayıs 1900 tarihli belgede bildirilmiştir. Hayvan sahiplerinin hayvanlarını sürüp gittikleri, kışlak resminin ve koçanların alınamayacağı anlaşılmıştır. Hayvanların durdurulması ve verginin tahsili için zor kullanmak gerekecektir²⁴⁷. Bu belgede ne tür tedbirlerin alınması gerektiği ilgili makamlara sorulmuş ve cevabın acilen verilmesi istenmiştir²⁴⁸.

Vergiden kaçınma yanında, haksız vergileme ile ilgili şikayetler ve ödenen bedellerin iade talepleri de arşiv belgelerinde vardır. Bulgaristan Kapıkethüdalığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen takirde, Memalik-i Şahane’nin kışlaklarına götürdüğü bir sürü koyun için celep Manço ve oğlu Yavaniço 1.795 kuruş ödemeye mecbur bırakılmıştır. Bu verginin kurallara aykırı olduğu belirtilerek bedelin iadesi talep edilmiştir²⁴⁹.

Osmanlı Devleti’nde hayvan sahiplerinin mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla vergilendirmede kolaylıklar tanınmıştır. Karakaçan taifesinden 28’i erkek, 35’i kadın ve çocuk olmak üzere toplamda 63 kişi kışlamak için Karacaova’dan Kesendire’ye hareket etmişlerdir. Bu süreçte şiddetli yağmur ve taşan dere nedeniyle zarara uğramışlardır. Bu kişiler hayvanlarını

²⁴⁵ BOA, DH.MKT., 2235/94, 20 Ağustos 1899 (12 Rebiülahir 1317).

²⁴⁶ BOA, DH.MKT., 1536/117, 28 Ağustos 1888 (20 Zilhicce 1305).

²⁴⁷ BOA, DH.MKT., 2346/133, 18 Mayıs 1900 (18 Muharrem 1318).

²⁴⁸ BOA, DH.MKT., 2349/19, 23 Mayıs 1900 (23 Muharrem 1318).

²⁴⁹ BOA, HR.TO., 177/66, 23 Mart 1891 (12 Şaban 1308).

miri kışlaklarda bir seneliğine bedelsiz otlatmak istemektedirler²⁵⁰. Selanik Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgeye göre bu kişilerin hayvan varlığı 1.800 koç, 200 koyun ve 51 baş beygirden oluşmaktadır²⁵¹. Karakaçan taifesinin Şibka bölgesindeki miri kışlaklarda bir sene süreyle bedelsiz hayvan otlatmaları kabul edilmiş, bu konu hakkında Orman Sermüfettişliği'ne tebligat gönderilmiştir²⁵².

Otlak, yaylak ve kışlakların sürü sahipleri tarafından kiralanması yolu ile kullanım hakkının elde edildiği de olmuştur. Filibe'nin Rupçoz nahiyesi Tergrat karyesi ahalisi Gümülcine'de kiraladıkları kışlaklar için ödeme yapmışlardır²⁵³. Ağnam otlatmak için kiralanen bu alanlar karşılığında alınacak miktar ödenecek derecede taksitlere ayrılmıştır. Kiralayan kişilerin kefilleri de bulunmaktadır²⁵⁴. Bu kapsamda farklı bölgeler için de kiralama bedelleri arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Örneğin, Armiye kazasındaki kışlak 321 bin liraya, yaylaklar 102 bin liraya, Golos kazasındaki kışlak 227 bin liraya ihale edilmiştir²⁵⁵.

İhaleler ile kiralanen araziler yanında kışlak ve benzeri yerlerin satıldığı da olmuştur. Bu çıkarıma ilk örnek 30 Kasım 1880 tarihli belgedir. Mösyö Zarifi Tırhala ve Argiri sancaklarında arazi satın almıştır. Bu yerlerin kendisine teslim edilmemesi şikayet edilmiştir. Belgede, bu alanların tapularının derhal kendisine teslimi istenmekte, devir gerçekleşmezse muaccele olarak hazineye verilen 30 bin 260 liranın faiziyle birlikte iadesi talep edilmektedir. İade edilecek miktara bu süreçte yapılan harcamalar da dahil edilmelidir, Mösyö Zarifi'nin zararı karşılanmalıdır²⁵⁶.

II. Abdülhamit döneminde yaylak, kışlak ve otlakların kiralanmasının veya satışının mali gerekçeleri vardır. Bu alanların bakım ve tamirat masraflarının çok olması ve maddi menfaat elde edilemeyeceği düşüncesi kiralama ve satış usulünün tercih edilmesine yol açmıştır.

Selanik'te bulunan kışlak, yaylak, çayır ve mezzarlar hazinenin ihtiyaçları nedeni ile satılacaktır. Satış işlemlerinde kuvvetli teminatların alınması gerekmektedir. Müzayedelerde arazilerin gerçek fiyatlarının belirlenmesi istenmektedir. Emlakın hakiki değeri üzerinden satışına dikkat edilmelidir²⁵⁷.

²⁵⁰ BOA, BEO., 1250/93743, 3 Kasım 1898 (18 Cemaziyelahir 1316).

²⁵¹ BOA, BEO., 1250/93743, 30 Ekim 1898 (14 Cemaziyelahir 1316).

²⁵² BOA, DH.MKT., 2163/19, 28 Ocak 1899 (13 Ramazan 1316).

²⁵³ BOA, ŞD., 1909/56, 4 Nisan 1876 (9 Rebiülevvel 1293).

²⁵⁴ BOA, ŞD., 1909/56, 16 Mart 1877 (1 Rebiülevvel 1294).

²⁵⁵ BOA, MLEEM., 50/49, 24 Ekim 1876 (12 Teşrinievvel 1295).

²⁵⁶ BOA, MLEEM., 58/9, 24 Kasım 1880 (18 Teşrinisani 1296).

²⁵⁷ BOA, MLEEM., 51/50, 30 Aralık 1879 (18 Kanunievvel 1295).

Devlete ait olan yerlerin satışı yaylak, kışlak ve otlaklar ile sınırlı değildir. Maliye Nezareti'nin 12 Ramazan 1292 tarihinde Şura'yı Devlet'e havale ettiği tezkiresinde han, hamam, dükkan, çiftlik, tarla, yaylak ve devlete ait olan yerlerin satılması kararı bulunmaktadır²⁵⁸.

Yaylak, kışlak ve otlakların kullanımında sadece sivil hayvancılık faaliyetlerine değil askeriyenin elinde bulunan hayvan varlığına da önem vermek gerekmektedir. Özellikle askeri hareket zamanlarında bu arazilerden faydalanma önem bakımından diğer kullanım usullerinin önüne geçebilmektedir. Belirtilen konularla paralel bilgileri içeren belgeler sırasıyla aşağıda aktarılacaktır.

Yanya taraflarında devlete ait olan mera, çayır ve kışlaklara harcama yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bu alanlar tamir edilmeli ve düzenlenmelidir. Bu yerler askeri hareket ve orduda kullanılacak hayvanlar için lüzumlu olacaktır. Kiraya verilmediği zamanlarda hazinece menfaat elde edilemeyecektir. Tamiratı için bir hayli masrafın olacağı aktarılan belgede kışlakların hakiki kira bedelleri tespit edilecektir. Bedel tayininde tahmis usulü uygulanacaktır. Belirlenen miktarlar mahallerinde ilan edilecek ve müzayedeler için süre belirlenecektir²⁵⁹.

Bu belgenin 15 Ocak 1880 tarihli ekinde Memalik-i Mahruse'de bulunan miri emlakın, Gemlik ve Suda tersanelerinde bulunan ve Bahriye Hazinesi tarafından idare edilen han ve fırın gibi yerlerin satılmasına yönelik izin talebinin belgelerle padişaha sunulduğu bildirilmiştir. Mücbir sebep olmadığı halde bunların elden çıkarılmasının uygun olamayacağı padişah tarafından ifade edilmiş, ilgili talep Meclis-i Has ve Meclis-i Vükela'da tekrar müzakere edilmesi için iade edilmiştir²⁶⁰. Padişah zorunlu haller dışında miri varidatın satılmamasını istemiştir.

Mali ihtiyaçtan başka iskan olunacak muhacirlerin masraflarının karşılanması için de Rumeli ve Anadolu'da mera, çayır ve kışlakların satışı talep edilmiştir. Bu talebe karşın Islahat-ı Maliye Komisyonu Varidat Şubesi satışların uygun olmayacağını bildiren belge kaleme almış, belge padişaha sunulmuştur. Harbiye Nezaretin'den gelen tezkirede söz konusu yerlerin satışının uygun olmayacağı aktarılmıştır²⁶¹. Bu yazışmalar sonrasında, Selanik Vilayeti'nden getirilecek muhacirlerin Emlak-ı Hümayun çiftliklerine yerleştirilmeleri, müzayedeye

²⁵⁸ BOA, ŞD., 260/32, 1 Şubat 1876 (5 Muharrem 1293).

²⁵⁹ BOA, İ.DH., 799/64785, 14 Ocak 1880 (2 Safer 1297).

²⁶⁰ BOA, İ.DH., 799/64785, 15 Ocak 1880 (3 Safer 1297).

²⁶¹ BOA, ML.EEM., 55/36, 6 Haziran 1880 (27 Cemaziyelahir 1296).

çıkarılmış olan çayır ve kışlakların askeriye ait hayvanlar ve askeri hareket için gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu yerlerin müzayedelerinden vazgeçilmesi istenmiştir²⁶².

Mera, kışlak, yaylak ve otlak gibi yerlerin müzayedeler ile taliplerine satılması yukarıda örneklendirilmiştir. Bunun yanında, II. Abdülhamit'in de bu alanları satın aldığına dair arşiv belgeleri vardır²⁶³.

Padişah adına satın alımların koruma ve himaye gerekçesi ile yapıldığı, Edirne Vilayeti'nde bulunan İnöz ve Ferecik bölgesindeki kışlaklarla belgelendirilebilir. Adları pusula ile belirtilmiş kışlaklar Tophane-i Amire idaresinde olup metruk bir haldedir. Ayrıca burada mültezim ağnamı ve hayvanları otlatılmaktadır. Kışlaklar “şunun bunun” istifadesinde olup korularda bilimsel yöntemler uygulanmamaktadır, bu yerlerin ağaçları kesilerek mahvedilmektedir. Buraya gönderilen memurların da bu durumu tahkik etmiş olmasıyla, bu yerlerin padişah idaresine alınması ve senetlerinin padişah adına düzenlenmesi istenmektedir. Üzerinde ziraat yapılan bazı mahallerin dahi esasen Emlak-ı Seniyye'ye ait olduğu ve buraların da Hazine-i Has ile korumaya alınarak istifade edilmeye uygun hale getirilmesi, diğer kışlaklarda olduğu gibi senetlerinin yenilenmesi talep edilmektedir. Bunun “muvâfık muktezâ-ı maslahat” olacağı belirtilmiştir²⁶⁴.

1881 yılına ait belgede Gümülcine'de bulunan kışlaklar için 320 bin kuruş muaccelat gerekmektedir. Bu kışlağın padişah adına satın alınması için gerekli para padişaha ait yıllık tahsisattan karşılanacaktır²⁶⁵. İleri tarihli bir başka belgede Gümülcine'deki söz konusu arazinin arazi-i miriyeden olduğu ve arazi büyüklüğünün 9 kıta geldiği belirtilmiştir. Bu kışlak satın alınarak Emlak-ı Seniyye'ye dahil edilecektir. Satın alım gerçekleştirildikten sonra bir seneliği 70 bin muaccele ile kiraya verilecektir²⁶⁶. Kiralama karşılığında gelirlerin elde edilmesini İpsala'da bulunan kışlaklarla örneklendirebiliriz. Burada bulunan kışlaklardan bin adet Osmanlı lirası elde edilmiş, bu miktar padişaha takdim olunmuştur²⁶⁷.

²⁶² BOA, ML.EEM., 55/36, 13 Haziran 1880 (5 Recep 1297).

²⁶³ II. Abdülhamit döneminde Hazine-i Hassa tarafından siyasi ve idari gerekçelerle satın alımları yapılmıştır. Bu dönemde meydana gelen savaşlar, isyanlar ve dış baskılar sonrasında Osmanlı Devleti'nde bir mülkün, madenin veya umur-ı nafia imtiyazlarının yerli ve yabancı ihtiras sahiplerinin eline geçmesi engellenmek istenmiştir. Topraklara yabancıların, derebeyi ve zorbaların sahip olmaması hükümetçe uygun görülmüş, bu alanlar Emlak-ı Hümayun'a aktarılmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mâlî Tarihi** (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), s.284-285.

²⁶⁴ BOA, Y..MTV., 12/21, 11 Ağustos 1883 (7 Şevval 1300).

²⁶⁵ BOA, MB.İ., 82/157, 9 Ekim 1881 (15 Zilkade 1298).

²⁶⁶ BOA, Y..PRK.HH., 8/38, 16 Ekim 1881 (22 Zilkade 1298).

²⁶⁷ BOA, Y..PRK.HH., 14/57, 1 Kasım 1884 (12 Muharrem 1302).

Bu konu dahilindeki örnekler artırılabilir. Gelibolu sancağında bulunan çayır ve kışlaklar ihale ile satışa çıkarılmıştır. 6 kıta kışlağın 60 bin kuruş bedel karşılığında padişaha ait emlake ilhak ve ilavesi kararlaştırılmıştır. Meblağın Hassa Hazinesi muayyenat bedelinden karşılanacağı bildirilmiştir²⁶⁸.

Edirne'nin Tekfurdağı ve Kırkkilise sancaklarındaki bazı mera ve çayırlar da padişah tarafından satın alınmıştır²⁶⁹. Selanik Vilayeti dahilindeki Drama sancağında Sarışaban kazasında Susıgırı karyesinde bulunan kışlaklar padişah tarafından satın alınmıştır. Yukarıdaki örneklerden farklı olmak üzere, söz konusu alanlar için 18 adet senedin padişaha takdim edildiği belirtilmiştir²⁷⁰.

Satın alımlar karşılığında oluşturulan senetler Defter-i Hakani Nezareti'nce düzenlenmiştir. Selanik Vilayeti'ndeki örneğe benzer şekilde Drama'nın Kavala kazasındaki Pasdırva, Yanık, Eskikapı, Fındıklı kışlakları için de senetler hazırlanmıştır²⁷¹.

Padişah adına satın alınan bu araziler haritalandırılmış ve kayıt altına alınmıştır. Hazine-i Hassa-i Şahane Emlak-i Hümayun İdaresi'ne ait belgede Cebel-i İsa ve Gümülcine'de bulunan kışlakların haritalarının ciltleme masrafları için Emlak-i Hümayun mühendislerinden Mehmet Arif Bey'e 120 kuruş ödenecektir²⁷². Gümülcine'de bulunan kışlakların haritalarının düzenlenmesi için bu işle görevli memurlardan Şevket ve Hasan Vasfi Efendilere mart ayı için 2400 kuruş ödeme yapılmıştır²⁷³.

Muhacir masraflarını karşılamak için mera, kışlak, yaylak ve otlakların satışına yukarıda kısaca değinilmiştir. Bu konuyla ilgili Osmanlı arşivinde daha fazla belge bulunmaktadır. Bu kapsamda ilgili arazilerden iki şekilde faydalandığı tespit edilmiştir. İlk olarak, bu yerlerin müzayedeler ile satışı yapılmış, elde edilen gelirler muhacirlerin masraflarına harcanmıştır. İkinci yöntemde bu arazilere muhacirler iskan edilerek asıl kullanım amacı dışına çıkmıştır.

Kışlak ve benzeri yerlerin satışı ile muhacirlerin iskan masraflarının karşılanmasına ilk örnek Selanik'tedir²⁷⁴. Miri emlake ait Drama ve Kavala'daki kışlaklar muhacirlerin iskan

²⁶⁸ BOA, ML.EEM., 76/14, 26 Şubat 1884 (14 Şubat 1299).

²⁶⁹ BOA, ML.EEM., 80/7, 13 Aralık 1884 (24 Safer 1302).

²⁷⁰ BOA, ML.EEM., 148/59, 5 Ocak 1892 (24 Kanunievvel 1307).

²⁷¹ BOA, ML.EEM., 159/23, 22 Ağustos 1892 (10 Ağustos 1308); BOA, ML.EEM., 159/69, 8 Eylül 1892 (27 Ağustos 1308).

²⁷² BOA, ML.EEM., 76/78, 8 Mayıs 1884 (26 Nisan 1300).

²⁷³ BOA, ML.EEM., 77/6, 10 Haziran 1884 (19 Mayıs 1300).

²⁷⁴ BOA, ML.EEM., 62/13, 18 Nisan 1880 (8 Cemaziyelevvel 1297).

masrafları için satılacaktır. Kışlaklar Hazine-i Celile tarafından müzayede edilmektedir. Müzayedelerde yapılan teklifler sonrasında taliplerine satışları yapılacaktır²⁷⁵.

Selanik'te bulunan Katranca ve Çakan çiftlikleri, deve ahırları ve kışlaklar; Drama'daki kışlaklar muhacir masrafları için satışa çıkarılmıştır. Muhacirler henüz iskan edilmedikleri için müzayedelerde yapılan tekliflerin süratle bildirilmesi istenmektedir²⁷⁶.

Muhacirlerin kısa süre içinde iskan edilmeleri için müzayedeler hızlandırılmak istenmektedir. Bununla ilgili olarak, müzayede bedeline yapılan zamların süratle bildirilmesinden başka farklı yöntemler de uygulanmıştır. Usturamca'dan Selanik'e gönderilen muhacirlerin masraflarının karşılanması için padişahın kararı ile müzayedeler yapılmaktadır. Selanik'te bulunan miri emlakten bir takım çiftlik, yazlık, kışlak ve arsalar için müzayede süreleri belirlenmiştir. Ancak taliplerin çok olması nedeni ile ihaleler uzamıştır. Bu nedenle belirtilen yerlerin peyderpey müzayedesini usulü tatbik edilmiş, elde edilen muacceleler ile muhacirlerin iskanı meselesinde neticeye varılmıştır. Müzayedeler gazetelerde ilan edilmiş²⁷⁷, belirtilen miktardan fazlasını verecek kişilerin peylerini müddet dahilinde bildirmeleri istenmiştir²⁷⁸.

Bu dönemde arazilerin satılması bir tercihten ziyade zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede ziraat edecek muhacirler için hayvan mübayaası yapılacağı ve haneler inşa edileceği belirtilmiştir. Masrafların karşılanması için 25 bin liraya ihtiyaç vardır. Halihazırda hazinenin bunun tamamını karşılamaya gücü bulunmamaktadır. Bu miktarın elde edilmesi için müzayedeler yapılacaktır²⁷⁹.

²⁷⁵ BOA, ML.EEM., 60/15, 19 Şubat 1881 (19 Rebiülevvel 1298).

²⁷⁶ BOA, ML.EEM., 61/13, 9 Haziran 1881 (28 Mayıs 1297).

²⁷⁷ Bir Osmanlı arşiv belgesinde müzayede ilan metni şu şekildedir:

“İlan-ı resmîdir.

Osmânî muhâcirlerin levâzım-ı iskânına sarf olunmak üzere fûruht ve ihâleleri irâde-i seniyye iktizâsından bulunan mîrî kışlak ve arâzîlerden zîrde muharrer mahallerin her biri için bu kere vazı' ve tahdîd olunan o katta ihâle-i kat'îyyeleri icrâ olunmak mukarrer olduğu gibi ilândan her birinin karar-dâdesi için dahi birer gün mahsûs olduğundan karar-dâde günü hulûlünde her kaç kuruşta kaldıysa o fiyatla karar-dâdesi çekilecek ve ihâle-i kat'îsinin karar-dâdeden 11 gün sonra icrâ olunacağı ilân olunarak mezkûr 11 günün hitamında kat'îyyen ihâlesi icrâ olunacaktır. Ve ihâle-i kat'înin icrâsından sonra istid'â vukû bulursa kabul olunacak ve zikrolunan mahallerin bedelâtı lira-i Osmânî 100 kuruş hesabıyla peşin olarak yani ihâle-i kat'înin icrâsına karar verildiği gün mal sandığına teslim olunacak ve tapu senedâtı dahi derhal menkûsuna itâ ettirilecektir. İşte şu karar üzerine müzayedeye çıkarılan mahallerin esâmîsi ve karar-dâde ve ihâle tarihleri zîrde gösterilmiş olmakla tâlip olanların tafsilât almak ve sormak için o kat-î muayenenin hitamına kadar hükûmete müracaât eylemeleri ilân olunur.” Bkz. BOA, ML.EEM., 64/40, 13 Mayıs 1881 (1 Mayıs 1297).

²⁷⁸ BOA, ML.EEM., 72/19, 12 Mart 1882 (21 Rebiülahir 1299).

²⁷⁹ BOA, ŞD., 2010/13, 25 Mayıs 1881 (26 Cemaziyelahir 1298).

Osmanlı Devleti'nin mevcut durumda hazinesinin yeterli imkanlara sahip olmaması nedeni ile devlete ait araziler satışa çıkarılmıştır. Sonrasında muhacirlerin iskan masrafları karşılanmıştır. Bütün bu yapılanlar muhacirlerin sefaletten korunmasına yöneliktir²⁸⁰.

Kışlak gibi yerler muhacirlerin iskanını sağlamak amacıyla yerleşim yeri olarak da kullanılmıştır. Bunu doğrulayan belgede, Drama'da bulunan Kavala ve Sarışaban kışlaklarının muhacirlerin iskanına ayrıldığı ifade edilmektedir²⁸¹. Bir diğerinde ise Tekfurdağı'ndaki Velibeşe ve Bosnaköy kışlaklarının 3-4 senedir burada bulunan ve 700 haneden oluşan muhacire tahsis edildiği belirtilmiştir²⁸².

1.1.7. Kotralar Resmi

Kotra, celep esnafının hayvanlarının birbirine karışmaması için kullanılan yerleri tanımlamaktadır. Bu ad celep ve kasap esnafları arasında kullanılmaktadır. Kasaplar satın almak istedikleri koyun veya kuzular için kotralara giderek celeplerle pazarlık yapmışlar ve ürünlerini tedarik etmişlerdir. İstanbul Belediyesi'nin Karaağaç mezbahası kurulmadan önce Rumeli yakası için Okmeydanı'nda, Anadolu yakası için de Uzunçayır'da kotraların bulunduğu ifade edilmektedir²⁸³.

II. Abdülhamit döneminde kotralar resmi kapsamında incelenebilecek belge sayısı sınırlıdır. Ancak, tespit edilen belgelerle kotraların inşa kararlarının nasıl alındığı, kotraların denetiminden hangi kurumun sorumlu olduğu tesit edilebilir. Konunun vergilendirme yönünde ise vergi toplama usulleri, vergi gelirinin hangi kuruma ait olduğu, hayvan başına vergi miktarı belirlenebilir. Bunların yanında, başlık kapsamında aktarılabilecek diğer belgeler aşağıda sıralanacaktır.

Şehremaneti Mektubi Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belge ile Okmeydanı ve Eğrikapı'da yapılacak kotraların inşa süreçleri takip edilebilir. Kotraların inşasına Şehremaneti karar vermiştir. Ancak, söz konusu yerlerden Eğrikapı'daki mahal kasap esnafından Mustafa, Mahmut ve Hüseyin Efendilere aittir. Okmeydanı'ndaki alan ise Ahmet Efendi'nin tasarrufundadır. Bu tespitler Şehremaneti kotra memuru Ali Rıza Efendi tarafından yapılmıştır. Bu yerler için aylık yüz ellişer kuruş kiralama bedeli verilmesi kararlaştırılmıştır. Yer sahiplerinin alınacak kotra resmine müdahale etme hakları olmayacak, yalnızca kira

²⁸⁰ BOA, ML.EEM., 72/19, 21 Haziran 1882 (4 Şaban 1299).

²⁸¹ BOA, ML.EEM., 64/40, 13 Mayıs 1881 (1 Mayıs 1297).

²⁸² BOA, MB.İ., 86/11, 22 Kasım 1881 (29 Zilhicce 1298).

²⁸³ Pakalın, age, C:2, s.298.

bedelini alabileceklerdir. Bu kotraların inşası için 39 bin 500 kuruşa kasap Hüseyin Efendi ile anlaşılmıştır. Kiralama ve inşa işleri için kontrat ve senetler hazırlanmıştır²⁸⁴.

Kotraların inşa kararlarının Şehremaneti tarafından alındığı yukarıda belirtilmiştir. Şehremaneti, ayrıca, bu yerlerin temizliğinin denetiminden de sorumludur. Saraçhane’de bulunan han, mezbaha, paçahane ve kotraların pislik içinde olduğu Belediye Hıfzısıhha Müfettişliği tarafından rapor edilmiştir. Belge Şehremaneti’ne gönderilecektir²⁸⁵.

Şehremanetine gönderilen bir başka belge ile kotra resminin hayvan başına ne kadar alınacağı belirlenebilir. Belgede ifade edildiği üzere, resmin alınması kotraların inşa edilmesi ve işletilmesi masrafları nedeniyledir. Buna göre, kasap esnaflarından bazıları Anadolu’dan Dersaadet’e gönderilmekte olduğunu haber aldıkları ağnamı 20-30 saat mesafeden karşılamaktadırlar. Ancak kordon dahilinde hayvan mübayaası yasaklanmıştır. Bunun üzerine, Anadolu taraflarında Uzunçayır’da bir adet ve Rumeli tarafında ise iki adet kotra inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kotralarla kasap esnafına hayvan dağıtımı yapılacaktır. İnşa masraflarına karşılık olmak üzere, kestirilecek ağnamdan yirmişer ve kuzudan beşer para alınacaktır. Bu yerler emaneten idare edilecek ve başkaca vergi talep edilmeyecektir²⁸⁶.

Kotralar emaneten idare yanında müzayedeler ile iltizama da verilmiştir. Dersaadet ve Bilad-ı Selase’nin zebhiye, kotra ve kantar resimlerinin toptan müzayede miktarları senelik 50 bin lira seviyesindedir. Pey sürecek taliplerin %10 derecesinde teminat akçesi yatırmaları gerekmektedir ve bu miktar 5 bin lira seviyesine tekabül etmektedir. Teminat akçesinin miktar olarak yüksek olması, müzayedeye rağbeti azaltmıştır. Bu nedenle adı geçen vergiler ayrı ayrı müzayede edilecektir²⁸⁷.

Kotra resmi çoğu vilayette kasaplardan alınmakta iken Dersaadet’te celeplerden tahsil edilmektedir. Bu verginin Dersaadet’te de kasaplardan istenmesi gerektiği Prizenli Vahap Ağa ve arkadaşları tarafından ilgili makamlara iletilmiştir²⁸⁸.

22 Mart 1888 tarihli belgede kotralar resmi gelirin hangi kuruma ait olduğu bulunmaktadır. Dersaadet için Rumeli’den gönderilmekte olan ağnamdan Küçükçekmece Belediyesi’nde kotralar resmi talep edilmektedir. Bu nedenle, Dersaadet’e getirilen hayvanlar için ayrıca kotra resmi talep edildiğinde, hayvan sahipleri ödeme yapmak istememektedirler.

²⁸⁴ BOA, İ.ŞD., 63/3634, 12 Aralık 1882 (30 Muharrem 1300).

²⁸⁵ BOA, DH.MKT., 505/61, 17 Mayıs 1902 (8 Safer 1320).

²⁸⁶ BOA, ŞD., 695/2, 11 Aralık 1880 (8 Muharrem 1298).

²⁸⁷ BOA, DH.MKT., 1598/9, 24 Şubat 1889 (23 Cemaziyelahir 1306).

²⁸⁸ BOA, DH.MKT., 2792/55, 5 Nisan 1909 (14 Rebiülevvel 1327).

Verginin Dersaadet haricinde Küçükçekmece Belediyesi tarafından tahsili 303 senesi kotralar mültezimi tarafından şikayet edilmiştir. Kotralar resminin Dersaadet'e özel olmasının irade-i seniyyeden kaynaklandığı, bu resme taşra belediyesinin müdahalesinin uygun bulunmadığı ilgili makama bildirilmiştir²⁸⁹.

Mültezimler tahsilat sorunları yanında, gelir azalmaları sebebi ile müzayedelerde belirtilen miktarları ödeyemeyeceklerini ve anlaşılan miktarlarda indirim yapılması taleplerini de ilgili makamlara iletmişlerdir. 20 Eylül 1893 tarihli belgede mültezimlerin gelirlerinin azalması hayvan karantinaları nedeniyledir. Uygulanan karantina sonucunda, yapılan soruşturmaya göre, 308 senesi mültezim varidatlarında 150 bin baş hayvan kadar eksilme olmuştur. Bunun 68 bini Karadeniz sahilleri, geriye kalanı ise Edirne Vilayeti tarafı kaynaklıdır. Ayrıca Rusya'dan gelen hayvan sayısı da azalmıştır. Alınan kararlar zararların mültezimlere iade edileceği bildirilmiştir²⁹⁰.

Kotralar, kasapların hayvan temin etmeleri bakımından önemli işlevler görmektedir. Kasaplar kotralar sayesinde kendi aralarında dengeli bir şekilde et tedariki yapabilme imkanına kavuşmuşlardır. Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi'nde bulunan kasap dükkanlarına mahsus kuzu tevzi ve taksim etmek üzere Galata'daki arsaya inşa ettirilen kotralar, kasap esnaflarından bazılarının talepleri üzerine kapatılmak istenmiştir. Bu kararın mağduriyetlerine sebep olacağı, kotraların hemen açtırılması gerektiği kasap Dimitri ve arkadaşları tarafından istenmektedir²⁹¹.

1.1.8. Deve ve Camus Resmi

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde deve, at, katır, merkep gibi hayvanlar kişilerin, askeriye ve nakliye hizmetlerinin önemli kullanım araçları olarak görülmüştür. Bu nedenle belirtilen hayvanlar için vergi alınmamıştır. İhtisab resminin alınmaya başlanmasından sonra yük ve binek hayvanlarından vergi talep edilmeye başlanmıştır. Taşımacılıkta kullanılan hayvanlar vergiye tabi olmuştur. Hayvanların alım satımlarında da kıymetleri üzerinden bedeller tahsil edilmiştir²⁹².

Hicri 1296 senesi sonrasında mali gerekçelerle sütünden, yününden, derisinden ticari amaçla faydalanılan develerden vergi alınmaya başlanmıştır. Bazı yerlerde vedi resmi olarak da anılmıştır. Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Trablusgarp, Diyarbakır, Musul, Trabzon,

²⁸⁹ BOA, DH.MKT., 1496/47, 22 Mart 1888 (9 Recep 1305).

²⁹⁰ BOA, BEO., 285/21372, 20 Eylül 1893 (9 Rebiülevvel 1311).

²⁹¹ BOA, DH.MKT., 1349/13, 5 Haziran 1886 (3 Ramazan 1303).

²⁹² Sayın, age, s.497.

Erzurum, Van Vilayetleri ile Zor, Kudüs, Bingazi sancaklarında bulunan aşiretlerin mahsullerini satmak ve ihtiyaçlarını temin etmek için geldikleri merkezlerde, görevlilerce develer sayılarak vergi miktarları belirlenmiş ve taksit olmaksızın tahsilatlar yapılmıştır²⁹³.

Sayın, develerin yavruları ile sayılarak hayvan başına 10 kuruş alındığını aktarmıştır. Ancak arşiv belgelerinde farklı bilgiler bulunmaktadır. İki yaşını tamamlamamış develerden istifade edilememesi bunların vergiden istisna tutulmalarını gerektirmektedir²⁹⁴. Sadaret'e gönderilen telgrafta ise Mevali Emiri Abdülkerim ve 6 arkadaşı senelik tarh edilmekte olan deve resminin her deve başına 30 kuruş ödendiğini belirtmiştir²⁹⁵.

Vergi tahsilatlarında askerler ve hayvan sahipleri arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Halep Vilayeti'ndeki mülazımın kumandasında bulunan 60 asker ve bedeviler arasında çarpışma olmuş, askerlerden 5'i, bedevilerden erkek ve kadınlar ölmüştür. Burada bulunan askerlerin mahsur kalmaları nedeni ile asker sevk edilmiştir. Bu hadisenin memurların yolsuzluğu sebebiyle yaşandığı aktarılan belgede gerekli muamelelerin yapılması için Seraskerlik'e yazı gönderilmiştir²⁹⁶.

Camus, camız ya da manda olarak da adlandırılmaktadır. Develerin vergiye tabi olması sonrasında mandalar da vergi sürecine dahil edilmiştir. Buradaki gerekçe de yine develere benzer şekildedir. Manda başına 10 kuruş vergi alınmıştır²⁹⁷.

1.1.9. Temettü Resmi

Temettü, kar elde etmek anlamına gelmektedir. Temettü vergisi ise Osmanlı Devleti'nde kişilerin kazançları nispetinde ödemekle yükümlü oldukları parayı belirtmektedir. Tanzimat'ın ilanı öncesinde tüccarların ve zanaatkarların vergilendirilmesinde ihtisab resmi kullanılmış, şehriyye-i dekakin ve yevmiyye-i dekakin adları ile tahsilatlar yapılmıştır. II. Mahmut döneminde ihdas edilen ihtisab resmi, Asakir-i Mansure Hazinesi'ne gelir olarak kaydedilmiştir. 24 Ocak 1840 tarihinde, tüccarlar ve zanaatkarlarla birlikte herkesin emlakinden, arazisinden ve hayvanlarından da temettü vergisi alınması kararlaştırılmıştır²⁹⁸.

16 Şubat 1880 tarihindeki kararname ile temettü vergisinin ticari gelirler üzerinden alınan vergi olduğu belirtilmiş ve miktarının maliyenin gelir-gider dengesine göre belirleneceği

²⁹³ Sayın, age, s.497-498.

²⁹⁴ Sayın, age, s.498; BOA, İ..ML., 29/89, 24 Kasım 1898 (10 Recep 1316).

²⁹⁵ BOA, BEO, 2361/177075, 27 Mayıs 1902 (15 Safer 1320).

²⁹⁶ BOA, Y..A...HUS., 386/110, 11 Temmuz 1898 (21 Safer 1316).

²⁹⁷ Sayın, age, s.499-500.

²⁹⁸ Sayın, age, s.441-442.

ifade edilmiştir. Bu süreçte vergi nispeti %3'ten %4'e çıkarılmıştır. Hicri 1304 senesinde ise bu miktar %5 olarak belirlenmiştir²⁹⁹.

5 Ağustos 1886 tarihinde, hayvan sahipleri sahip oldukları hayvanları kullanarak gelir elde etmeseler bile temettü vergisini ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Böylece temettü vergisinin Osmanlı Devleti maliyesine yıllık katkısı 800 bin liraya kadar yükselmiştir. Vergi ödemelerinde yaşanan zorluklar neticesinde hicri 1313 senesinde bu uygulamadan vazgeçilmiş ticaret yapmayan hayvan sahipleri, bağcılar ve bahçıvanlar temettü vergisinden istisna tutulmuşlardır. Böylece, temettü vergisinin yıllık miktarı 380 bin liraya kadar düşmüştür³⁰⁰.

11 Haziran 1877 tarihli belge de temettü vergisinin kimlerden alınacağı ve amacının ne olduğunu belirtmektedir. Buna göre, temettü vergisi ticaretle meşgul olan kişilerden alınır ve miktarı bellidir. Maliyenin ihtiyaçları doğrultusunda nispeti artırılır veya azaltılır³⁰¹.

Temettü vergisi aslı itibari ile ticari kazançları kapsamaktadır. Bununla ilgi olarak hayvan sahiplerinin vergilendirilmelerinde ticaret ve kar elde etme amaçları tahsilat süreçlerinde takip edilen konular arasındadır. Örneğin, Van ve Diyarbakır Vilayetlerine gönderilen telgrafta hayvan sahibi fukaranın et satışlarını ne amaçla yaptıklarının değerlendirilmesi istenmiştir. Bu kişiler ellerindeki etleri karşılığında para almak ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için mi yoksa ticaret maksadıyla mı sattıkları tespit edilmelidir. Bu aşamada yoksul hayvan sahiplerinin etlerden istifade şekilleri gözetilmelidir³⁰².

Bağdat Vilayeti'nde de develerin kullanım amaçları belirlenmelidir. Mahsulü biçilen tarlalara gönderilen develer vergilendirilmemeli, nakliyatla kullanılanlardan temettü vergisi alınmalıdır³⁰³. Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede yük develerinin her biri için 10 kuruş vergi alındığı bildirilmiştir³⁰⁴.

Zor Mutasarrıf Vekili Tefvîk'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Zor sancağında yaşayan kişilerin yağ ve yapağı satışları sorulmuştur. Gelen cevapta, ahalinin

²⁹⁹ Sayın, age, s.443-444.

³⁰⁰ Sayın, age, s.444-445.

³⁰¹ Emlak ve Temettü Vergisi Kanunu başlığı taşıyan belgenin 1. Faslı'nın 3. Maddesinde şu ifadeler vardır:

“Temettü vergisi, her şahs-ı mütemettianın ticaret ve hırfet ve san'at ile meşgul olan eşhasın temettüat-ı senevisinden bir nispet-i muayyene üzerine vergidir. Bunun miktarı dahi devletin ihtiyacına göre Meclis-i Umumi'nin tasdik edeceği Muvazene-i Maliye Kanunu üzerine şerefsudur buyrulacak irade-i seniyye mucebince tezyid ve taklil olunur.” Bkz. BOA, İ..MMS., 57/2604, 11 Haziran 1877 (29 Cemaziyelahir 1294).

³⁰² BOA, DH.MKT., 1331/71, 25 Mayıs 1880 (15 Cemaziyelahir 1297).

³⁰³ BOA, DH.MKT., 292/53, 23 Eylül 1894 (23 Rebiülevvel 1312).

³⁰⁴ BOA, DH.MKT., 294/50, 31 Aralık 1894 (3 Recep 1312).

geçimlerini ziraattan ziyade yağ ve yapağı ticareti ile sağladığı, bu gerekçe ile temettü vergisinden istisnalarının uygun olmayacağı ifade edilmiştir³⁰⁵.

Temettü vergisinin tahsilinde şikayetler de olmuştur. Fethiye kazasının Ovacık köyünden olan hayvan sahibi develeri ile zirai alanda kiracılık yapmaktadır. Temettü vergisini Fethiye kazası mal sandığına teslim etmesine rağmen Burdur kazası kaymakamlığı tarafından vergi ödememekle suçlanmıştır. Hayvanları ve bir miktar parasına el konulmuştur. Parasının geri alınmasını ve Burdur bölgesinde ikametlerinin temin edilmesini istemektedir³⁰⁶.

Sivas Vilayeti'ne bağlı Aziziye kazasında harmanlarda kullandıkları develerden temettü vergisi alınması için hükûmetin baskı yaptığından şikayet eden köylüler, develerini satıp geçimlerini sağlamak için hükûmetten yardım talep edeceklerini belirtmişlerdir³⁰⁷.

Bandırma kazası mal müdürü ise kanuna aykırı olarak ziraat ehlinin hayvanlarından temettü vergisi tahsil etmiştir. Ayrıca temettü vergisini bahane ederek koyun sürülerini iskele ve çeşitli yerlerde tevkif ederek hayvan sevkiyatlarını engellemiştir. Bunun men edilmesi talep edilmiştir³⁰⁸.

Temettü vergisinin tahsilat zamanı da sorunlara neden olmuştur. Tekalif-i emiriyeden olan ağnam, hayvanat-ı ehliye, temettü, bedelat-ı askeriye ve tarik bedelleri her senenin başında ödenmeye başlanmaktadır. Bu vergiler taksitlere bölünmüş ise de aşar gibi devletin geliri olan vergilerin tahsilinin sene sonlarına denk gelmesi, köy ve kasaba ahalisinin çoğunun fakir ve çiftçi olması, hayvanlardan elde edilecek gelirlerin ağustos ayından önce olmaması ödeme zorluklarını artırmaktadır. Bu sebeplerle ağnam ve hayvanat-ı ehliye vergilerinin ödemelerinin mart yahut eylül aylarında yapılması müşkülâtı giderecektir. Mültezimlerin işlerini de kolaylaştırmak için bu sene olmasa da gelecek senden itibaren bu yönde karar alınması Görice Mutasarrıflığı tarafından talep edilmektedir³⁰⁹.

³⁰⁵ BOA, DH.TMIK.S.,27/66, 31 Ekim 1899 (25 Cemaziyelahir 1317).

³⁰⁶ BOA, DH.MKT., 2552/71, 6 Kasım 1901 (24 Recep 1319).

³⁰⁷ BOA, DH.MKT., 2761/96, 3 Mart 1909 (10 Safer 1327).

³⁰⁸ BOA, DH.MKT., 950/47, 22 Nisan 1905 (21 Safer 1323).

³⁰⁹ BOA, TFR.I..MN., 39/3854, 17 Mayıs 1904 (2 Rebiülevvel 1322).

1.2. II. Abdülhamit Döneminde Devlet ve Hayvancılık

Osmanlı Devleti'nde kamunun hayvancılıkla ilişkisini değerlendirirken yapılan hayvan mübayaalarına ve et fiyatlarının kontrol edilmesi düşüncesine de değinebiliriz. Böylece, hayvancılık konusunun mali çerçevesi dışına çıkılarak anlatımın zenginleştirilmesi sağlanacaktır.

1.2.1. Hayvan Mübayaaları

Mübayaa, kelime anlamı itibariyle satın alma işlemini ifade etmektedir³¹⁰. Osmanlı Devleti'nin diğer dönemlerinde olduğu gibi II. Abdülhamit döneminde de devlet tarafından yapılan satın alım işlemleri mübayaa olarak adlandırılmıştır. Bu başlıkta aktarılabilecek belgeler askeriye ile ilgilidir.

Osmanlı ordusu için yapılan hayvan mübayaaları, ihtiyaç kavramı yanında modernleşme, askerlerin eğitimi gibi başlıkları da içermektedir. Bunlardan başka, askeri operasyonlar için de satın alımlar yapılmıştır. Ayrıca, hac kafilelerinin korunmasında görevli askerler, vergi tahsil süreçlerinde görevli birlikler ve teşkili kararlaştırılan askeri birimler için de benzer işlemler gerçekleştirilmiştir³¹¹. Osmanlı ordusunda kullanılan hayvanlar sadece cephe hattında askerlerin hususi kullanımına tahsis edilmemiştir. Top arabalarının çekilmesinden su nakliyatına, silahların ve cephanelerin taşınmasına kadar birçok alanda hayvanlar Osmanlı ordusu için vazgeçilmezdir³¹².

Devletin mübayaa süreçlerini yönetmesi, alanında uzman kişilerin bulunduğu komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Eğer hayvan Osmanlı Devleti dahilinden satın alınıyorsa komisyonlardaki kişiler doğrudan satın alım yapmışlardır.

21 Temmuz 1908 tarihli bir belgenin incelenmesi ile Osmanlı Devleti dahilinden satın alımlarda komisyonlarda kimlerin olduğuna yönelik bilgilere ulaşılabilir. 2. ve 3. Ordu-yı Hümayun'daki Süvari Alayları için 1.500 baş hayvanın alınacağı, bu sürecin hızlı bir şekilde tamamlanması irade buyrulmuştur. Bunun üzerine, Süvari 5. Alayı Miralay Hıdır Bey ve Mekteb-i Tıbbiye-i Kısım-ı Baytariye muallimlerinden Yüzbaşı Muhammed Ali ve Maraz-ı Umumiye Muallimi Yüzbaşı Zeki Efendilerle askeri nezarete bağlı bir katibin merkep olarak

³¹⁰ İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü** (Ankara: Yargı Yayınevi, 2014), s.1153.

³¹¹ BOA, ŞD., 2280/45, 22 Temmuz 1893 (8 Muharrem 1311); BOA, BEO, 1238/92794, 7 Aralık 18998 (23 Recep 1316); BOA, İ.HUS. 101/126, 27 Ocak 1903 (27 Şevval 1320).

³¹² BOA, Y..MTV., 274/27, 9 Mayıs 1905 (4 Rebiülevvel 1323); BOA, BEO, 2819/211367, 1 Mayıs 1906 (7 Rebiülevvel 1324); BOA, Y..MTV., 253/66, 29 Kasım 1903 (9 Ramazan 1321).

seyyar bir komisyon oluşturması kararlaştırılmıştır. Alınacak hayvanların kafilelerle görevli olacakları ordulara sevk edilmesi içinse 5. Süvari Alayı zabitlerinden Yüzbaşı Vekili Halil ve Mülazım Hasan Efendilerle iki süvari neferi görevlendirilecektir. demeler için vilayet sandıklarına atıyye gönderilecek ve bunun 5 bin liralık kısmı bu komisyona nakit olarak verilecektir. Komisyonda görevli memurlar maaşları dışında harcırah ve günlük yevmiye alacaklardır. Günlük yevmiyelerin denmesi İstanbul’dan hareketleri tarihinden itibaren gerçekleşecektir. Memurlara demelerin zamanında yapılmasına önem verilmekle birlikte belirtilen konular hakkında vilayetlere tebligat yapılması Techizat-ı Askeriye Nezareti’ne ait olacaktır³¹³.

Hayvan varlığının kime ait olduğu mübayaa süreçlerindeki farklılığı oluşturmuştur. Buna göre, aşiretlerden yapılacak satın alımlarda öncelikle aşiret liderleri ile müzakereler yapılmıştır. Bağdat Valisi Ataullah imzalı belgede, Aneze ve şemmer aşiretlerinden yapılacak alımların kapsamı at olarak belirlenmiş, aşiretlerin yıllık teslim edebilecekleri hayvan miktarı ve fiyat beklentileri konusunda konuşmalar yapılmıştır. Aşiretlerin senelik 12 bin at yetiştirdiği, ihtiyaçları dışındaki miktarın 2 bin civarında olduğu belirlenmiştir. İhtiyaç fazlasının belirlenmesinde aşiretlerin yaptıkları ihracat verileri kullanılmıştır. Bu verilere Rsumat İdaresi’nin kayıtlarından ulařılmıřtır³¹⁴.

Yurt dışından satın alımlarda ise hayvanların tedariki müteahhitlere tahvil edilmiş, mukaveleler ile şartlar belirlenmiştir. Sonrasında komisyonlar aracılığı ile belirli aşamalarda hayvanların taleplere uygunluğu denetlenmiştir. Hayvanların satın alındığı ülkelere bakılacak olursa, incelenen belgelerde, Rusya ve Macaristan’ın ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bir belgede Fransa da bulunmaktadır³¹⁵.

6 Mart 1905 tarihli belge ile mübayaa mukavelesinin örneğini ve maddelerini aktarabiliriz. Belge, “mukavelename müsveddesi” başlığını ve Techizat-ı Askeriye Nezareti’nin antentini taşımaktadır. Başlık sonrasında, mukavelenin maddeleri öncesinde anlaşmanın kimler arasında yapıldığı yazmaktadır. Bu isimler arasında padişah, Techizat-ı Askeriye Nezareti’nden Raif Paşa ve Rusya Devleti tebaasından ve at tacirlerinden Mösyö erapkin bulunmaktadır. Sekiz maddeden oluşan mukavelenin maddeleri özetle şu şekildedir:

³¹³ BOA, Y..MTV., 312/197, 21 Temmuz 1908 (21 Cemaziyelahir 1326).

³¹⁴ BOA, Y..PRK.UM., 40/72, 27 Ekim 1897 (30 Cemaziyevvel 1315).

³¹⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 76/100, 24 Ekim 1891 (20 Rebiülevvel 1309); BOA, Y..MTV., 306/35, 6 Ağustos 1906 (15 Cemaziyelahir 1324).

Birinci madde: Asakir-i Şahane Topçu Alayları için top çeken hayvan olmak üzere, sonraki maddelerde fiyatı ve özellikleri belirtilen 1.000 baş Rusya hayvanı göndermeyi Mösyö Çerapkin taahhüt eder.

İkinci madde: Hayvanların fiyatı, Dersaadet'e kadaryem ve yol masraflarını kapsayacak şekilde her hayvan başına 29 Osmanlı Lirası olarak kararlaştırılmıştır.

Üçüncü madde: Hayvanların ölçüsü Fransa ölçüsü ile yüksekliği 153-160 cm arasında olacak ve göğüs ölçüleri 36 cm'den fazla olmayacaktır. Bu hayvanların yarısı 3 yaşını tamamlamış ve 4'e basmış ve diğer yarısı da 4 yaşından yukarı ve 7 yaşını tamamlamış olacaktır. Bunun haricinde herhangi bir hayvan kabul olunmayacaktır.

Dördüncü madde: Hayvanların tonları kır ve beyaz veya al olup alaca ve çil olmayacaktır. Ayakları eğri, çapraz ve tırnaklarında çatlak olmayacaktır. Bunların hepsi beygir olup kusursuz, illetsiz, kemikli, terbiye görmüş ve muhakeme hayvanları olacaktır.

Beşinci madde: Mukavele tarihinden itibaren her teslimatta 200 hayvanı aşmamak üzere muhtelif taksitlerle hayvan teslim olunarak bunların paraları dahi Techizat-ı Askeriye Nezareti Celilesi'nden aşağıda belirtildiği üzere ödenecektir. Hayvanlar mübayaa yerinde memurlar marifetiyle muayene edildikten sonra bedelin %50'si, hayvanlar Odessa veya Sivastopol'de tekraren muayene-i kabul-i kati olunarak vapura bindirildiğinde bedelin %30'u verilecektir. Hayvanlar Dersaadet'e geldikten sonra araba vapuruna teslim edildiğinde bedelin %20'si ödenecektir. Bu mukavelenin hükümleri, imza tarihinden itibaren 3 ay sonunda tatbik kılınacaktır. Müteahhit bu 3 ayı takip eden 2 ay sonunda, belirlenen yerlerde hayvan teslim edeceğini resmi yazışma ile Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne bildirecektir. Müteahhit teslim edilmeye hazır hayvan miktarını da Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne bildirecektir.

Altıncı madde: Hayvan hastalığından ve çeşitli sebeplerden dolayı Dersaadet'e hayvan nakli yasaklanır ise sevkiyata tekrar izin verilene kadar hayvan teslimatı ertelenecek, bundan dolayı müteahhit zararlarının karşılanması gibi iddia ile davaya hak bulamayacaktır.

Yedinci madde: Hayvanların hepsi memurlar marifetiyle Dersaadet'te kabul edilecektir. Bu memurlar, gerek görmeleri halinde müteahhit tarafından belirtilen yerde hayvanları muayene edebilecektir. Hayvanların muayenesi için 15 defaya mahsus olarak taşıma masrafı Osmanlı Devleti'ne, 15 defadan sonrası ise müteahhide ait olacaktır. Bu memurlar, müteahhidin beyan edeceği günden itibaren 24 saat zarfında hastalık gibi bir durum olması halinde belirtilecek mahalde bulunmaya ve muayeneye gözcülük etmeye, günde 50 hayvan muayene etmeye mecbur olacaktır. Hayvanlar Odessa ve Sivastopol'e geldiğinde, müteahhit tarafından

hayvanların hazır olduğu bildirildiğinde, memurlar 48 saat içinde hayvanların muayenesine gözcülük etmeye mecbur olacaklardır. Hayvanlar Odessa ve Sivastopol’de kaç gün kalırsa kalsın yem ve diğerk masrafları müteahhide ait olacaktır.

Sekizinci madde: Yolda hayvanlar telef olursa, hayvanlar her ne suretle sakat kalırsa müteahhit dava edilecektir.

Maddeler sonrasında bu kontratın iki nüsha halinde İstanbul’da düzenlendiğı aktarılmıştır³¹⁶. Bu bilgiler yanında, hayvanların özelliklerine yönelik satın alım şartları değışiklik gösterebildiğini belirtmek gerekir. Örneğın, Yemen için Basra’dan mübayaa edilmekte olan 300 katırdan 133’ünün 138 cm yüksekliğinde olarak kabul edilmesi hakkında Basra Vilayeti bilgilendirilmiştir³¹⁷.

Yurt dışı satın alımlarına yönelik oluşturulan komisyonlara örnek olarak 6 Ağustos 1906 tarihli belgeye bakılabilir. 2. ve 3. Ordu-yı Hümayunlar için Macaristan’dan 2 bin top çeker hayvan mübayaa edilecektir. Kontrollerde 5. Süvari Alaylarından Miralay, Süvari Feriki, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Sınıf-ı Baytariye Teksir Hayvanat Muallimi ve 3. Süvari Alaylarından Müstahdem Baytar Yüzbaşı bulunacaktır. Bu süreçte topçu zabitlerinin de hazır bulunması emredilmiştir. Bu kişilerin ihtiyaç duyulan özelliklere ve vasıflara sahip olmaları nedeniyle görevlendirildikleri belirtilmiştir³¹⁸.

Yukarıda aktarılan mukavele örneğinde Rusya’dan mübayaa edilen hayvanların öncelikle Odessa veya Sivastopol’de daha sonra İstanbul’da muayene edildiğı ifade edilmiştir. Macaristan’dan alınan hayvanlar için de benzer süreçler izlenmiştir. Komisyon üyeleri ilk olarak hayvanları Macaristan’da muayene etmiştir. Kabul edilen hayvanlar Edirne’ye sevk edilmiştir. Edirne’de kesin kabul muamelesi olmak üzere ikinci defa baytar heyeti tarafından ve üçüncü aşamada ise Teftiş-i Askeriye Komisyonu Ali-i Azası Yüzbaşı Fethi Bey, Fırka-i Hümayun Kumandanı Ferik Ali Paşa ve Topçu Kumandanı bir Binbaşı ve Mustafa Paşa isimli bir asker tarafından muayene edilmiştir. Hayvanların kontrata uygunluğu incelenmiş ve 3 beygirde hastalık olduğı tespit edilmiştir. Hastalıklı hayvanların takibi mübayaa numaraları ile yapılmıştır³¹⁹.

Yurt dışı satın alım işlemlerine şirketler ve yerel tüccarlar aracılık etmişlerdir. Süvari Ertuğrul ve Mızraklı Alayları için Macaristan’dan alınacak 500 baş hayvan için mukavele

³¹⁶ BOA, Y..PRK.ASK., 226/110, 6 Mart 1905 (29 Zilhicce 1322).

³¹⁷ BOA, BEO, 3163/237171, 8 Ekim 1907 (1 Ramazan 1325).

³¹⁸ BOA, Y..MTV., 289/151, 6 Ağustos 1906 (15 Cemaziyelahir 1324).

³¹⁹ BOA, Y..MTV., 262/69, 21 Temmuz 1904 (8 Cemaziyelevvel 1322).

imzalanmış ve hayvanların memurlar tarafından kontrol edilmesi için telgraf çekilmiştir. Viyana'da bulunan Havzernif Kumpanyası bu işlemde aracı kurum olmuştur³²⁰.

Bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin İstanbul'da temsilcileri de olmuştur. Avusturya İhracat Ticarethanesi buna örnek gösterilebilir. Bu işletmenin İstanbul vekili Blazor Betavem vasıtasıyla askeriye için 406 adet hayvan mübayaaya edilmiştir³²¹.

Bir başka belgede yerel tüccarlar ile anlaşıldığı görülmektedir. Macaristan'dan alınacak olan topçu hayvanlarının tedarikini Simon Şiyomber ve Poli Şiyomber sağlayacaktır. Ayrıca, bu kişilere 3. dereceden birer adet mecidiye nişanı verilmesi kararlaştırılmıştır³²².

Osmanlı Devleti'nin şirketler ve tüccarlarla ilişkisinde devletin menfaatleri önde tutulmuştur. Ordu-yı Hümayun için Fransa'dan yapılması planlanan mübayaada öncelikle işin müteahhide verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, bu sürecin Paris Sefareti'nce yürütülmesinin daha uygun (ehven) olacağı ifade edilmiştir. Bunun hakkında müteahhide tebligat yapılmıştır. Yapılan tebligat sonrasında, ilgili müteahhit Sefaret'e müracaat ederek beygirlerin fiyatını 1.000 Franga ve katırların fiyatını da 1.175 Franga indirebileceğini ifade etmiştir³²³.

Mübayaaya işlemlerinde hayvanların fiyatlarını yansıtan başka belgeler de vardır. Bu kapsamda aktarılacak bir belgede tedarik bölgelerine göre hayvan fiyatlarının farklılaştığı görülmektedir. Dahiliye Nezareti'nden Seraskerlik'e gönderilen belgede 2. ve 3. Ordu Süvari Alayları için gerekli görülen 2.000 hayvanın 250'sinin 1.000'den 2.000 kuruşa kadar Hüdavendigar, 1.000 adetinin on beşerden 20 liraya kadar Bağdat, 400'ünün 500 kuruşa kadar Musul, birkaç yüzünün on altışar liradan Halep ve 60'ının da 1.000'den 1.500 kuruşa kadar İzmit'ten tedarik edilebileceği bildirilmiştir³²⁴.

Hayvan fiyatları bölgeden bölgeye değiştiği gibi hac mevsimi gibi özel zamanlarda da fiyatlarda farklılaşma olmuştur. Askeriye için talep edilen 150 katırın Adana Vilayeti'nden temin edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, Halep Vilayeti'nden tedariki kararlaştırılmıştır. Bu zaman diliminde hayvanların tedariki mümkün olsa da hacıların yolculukları için katır satın almaları sebebi ile fiyatların yükseldiği ifade edilmiştir. Her katırın 25 Osmanlı Lirasından satın alınabileceği aktarılan belgede konunun tekrar mütalaası istenmiştir³²⁵.

³²⁰ BOA, Y..MTV., 228/68, 20 Nisan 1902 (11 Muharrem 1320).

³²¹ BOA, BEO, 1985/148841, 28 Ocak 1903 (28 Şevval 1320).

³²² BOA, İ..DH., 974/76929, 8 Ocak 1886 (2 Rebiülahir 1303).

³²³ BOA, Y..MTV., 306/35, 11 Şubat 1908 (8 Muharrem 1326).

³²⁴ BOA, DH.MKT., 2145/84, 8 Aralık 1898 (24 Recep 1316).

³²⁵ BOA, BEO, 2216/166174, 11 Kasım 1903 (20 Şaban 1321).

Satın alınan hayvanların ödemeleri çeşitli yöntemlerle yapılmıştır. Burada ilk olarak ilgili kurumlara ayrılan tahsisatlara değinebiliriz. Tahsisatlar, bir yönüyle planlı olup ilgili mali yıl bütçesinin oluşturulması sürecinde belirli miktarları kapsamaktadır. Bu suretle kurumlara ayrılan ödeneklerden harcamalar yapılmaktadır. Örneğin, Tophane-i Amire için alınan katırların masrafları, içinde bulunulan senenin Tophane tahsisatından ödenmesi kararlaştırılmıştır³²⁶. Asir sancağına gönderilecek ve Odessa hayvan müteahhidi Mösyö Çerayaki'den alınan hayvanların ödemesi ise Nizamiye Hazinesi'nden yapılacaktır³²⁷.

Vilayetlerde ve sancaklarda yapılacak ödemeler defterdarlıklar ve muhasebecilikler tarafından gerçekleştirilmiştir. Merkezden gelen tebligatlarla ödeme süreçleri yönetilmiş ve satın alımlar gerçekleştirilmiştir³²⁸.

Tahsisatların yeterli olmadığı durumlarda ise yine kurumlara yönelik tahsisat planlamalarını içeren ödeme yöntemleri bulunmaktadır. Ertuğrul ve Mızraklı Alayları için Macaristan'dan mübayaa edilecek hayvanların ödemesi, bir sonraki senenin Nizamiye tahsisatına ilaveten yapılacaktır³²⁹.

Gazze'de bulundurulacak olan müfrezeler için mübayaa edilecek katırların bedelleri ise vergi gelirlerinden karşılanacaktır. Yüz bin kuruşa denk gelen bu harcama Nizamiye'nin 317 senesi fevkalade tahsisatından mahsup edilecektir³³⁰.

Bu örnekler yanında vergi gelirleri ile yapılan harcamalar da vardır. 5. Ordu Süvari ve Topçu Alayları için gerekli olan hayvanların bedelleri, Suriye ve Adana Vilayetleri bakaya vergi gelirlerinden ödenecektir. Maddi kaynağın kapsamı, 322 senesi sonuna kadar olan vergilerdir³³¹.

Mübayaa edilecek hayvanların ücretlerinin ödenmesi için kaynakların yeterli olmadığı zamanlarda borçlanmaya gidilmiştir. Bir belgede aktarıldığı üzere, Hicaz Vilayeti'ne gönderilecek taburlar için satın alınacak katırların parasının mal sandığından ödenmesi istenmiştir. Ancak, ilgili mal sandığında yeterli miktarda para olmadığı için Osmanlı Bankası'nın Şam Şubesi'nden borç alınarak bu ödemenin gerçekleştirileceği bildirilmiştir³³².

³²⁶ BOA, İ.DH., 1268/99660, 20 Şubat 1892 (21 Recep 1309).

³²⁷ BOA, BEO, 392/29369, 26 Nisan 1894 (20 Şevval 1311); BOA, BEO, 1687/126468, 10 Temmuz 1901 (23 Rebiülevvel 1319).

³²⁸ BOA, BEO, 2234/167550, 14 Aralık 1903 (24 Ramazan 1321); BOA, BEO, 2235/167579, 15 Aralık 1903 (25 Ramazan 1321).

³²⁹ BOA, BEO, 1820/136497, 2 Nisan 1902 (23 Zilhicce 1319).

³³⁰ BOA, BEO, 1825/136849, 8 Nisan 1902 (29 Zilhicce 1319).

³³¹ BOA, BEO, 3075/230561, 11 Haziran 1907 (29 Rebiülahir 1325).

³³² BOA, BEO, 5/349, 18 Mayıs 1892 (20 Şevval 1309).

Borçlanmalarda finansman sağlayan bankalar ödemelere aracılık da yapmışlardır. Paris'ten mübayaa edilecek 11 baş aygır Fransa Sefiri aracılığı ile tedarik edilmiştir. Fransa Sefiri adına kambiyonun tanzim edilmesi ve ödenmesi Osmanlı Bankası yönetimine bildirilmiştir. İlgili miktar tahsisat-ı nizamiyeye mahsuben Hazine-i Celile-i Maliye'den nakit olarak ödenecektir³³³.

Mübayaası yapılan hayvanlarda yönetilmesi gereken aşamalardan birisi de nakliyatlar olmuştur. Doğrudan deniz bağlantısı bulunmayan Anadolu şehirlerinde tren yolu taşımacılığı yapılmış, liman şehirlerinde ise vapurlar kullanılmıştır. Rusya'dan getirilen hayvanlarda yine vapurlar kullanılırken, Macaristan'dan getirilenlerde tren yolu taşımacılığı tercih edilmiştir³³⁴. Bu yöntemlerde hayvanların nereden nereye götürüleceği de belirleyici olmuştur.

Süvari Alayları için Anadolu'dan mübayaa edilen hayvanlar trenle Haydarpaşa Garı'na taşınacaktır. Bekleme yerleri Davutpaşa Kışlası olarak belirlenen hayvanlar, Haydarpaşa Garı sonrasında araba ve vapurlarla Sirkeci'ye taşınacaktır³³⁵.

Zonguldak'tan getirilecek katırlar her türlü ihtiyaçları ile birlikte Marmara Vapuru'na yüklenerken sevk edilmişlerdir³³⁶. Adana, Beyrut, Suriye Vilayetleri ile Kudüs sancağından mübayaa edilecek hayvanlar ise öncelikle vapurla Dedeagaç Limanı'na ve buradan da karayolu ile Edirne'ye taşınacaktır³³⁷.

Arşiv belgelerinde görüldüğü üzere, İstanbul dışında hayvanların taşındığı diğer şehirler arasında İzmir ve Trabzon da vardır. Macaristan'dan mübayaa edilen hayvanların öncelikle İzmir'e taşınma sebepleri, burada hastalık kontrolleri çerçevesinde karantinada bekletilmeleri olmuştur. 1.000 adet topçu koşum hayvanından 296'sı karantina müddetini tamamlayarak İstanbul'daki Selimiye Kışlası'na getirilmiştir³³⁸.

Macaristan'dan mübayaa edilen hayvanlar vapurlar ile Trabzon'a ulaştırılmıştır. Nakliyat görevi için Hassa Ordu-yı Hümayun Seyyar Topçu Alaylarından bir çavuş, 55 asker ve bir zabitan görevlendirilmiştir³³⁹.

³³³ BOA, Y..MTV., 200/5, 4 Mart 1900 (2 Zilkade 1317).

³³⁴ BOA, Y..MTV., 158/21, 25 Mayıs 1897 (23 Zilhicce 1314); BOA, Y..PRK.ASK., 226/110, 6 Mart 1905 (29 Zilhicce 1322).

³³⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 96/21, 10 Aralık 1893 (1 Cemaziyelahir 1311).

³³⁶ BOA, BEO, 2618/196331, 9 Temmuz 1905 (6 Cemaziyelevvel 1323).

³³⁷ BOA, BEO, 3039/227864, 23 Nisan 1907 (10 Rebiülevvel 1325).

³³⁸ BOA, Y..MTV., 21/132, 13 Temmuz 1886 (11 Şevval 1303).

³³⁹ BOA, Y..PRK.ASK., 84/36, 10 Ağustos 1892 (16 Muharrem 1310).

Taşıma maliyetleri Osmanlı bürokrasisinin dikkat ettiği konular arasında yer almıştır. Konya Valisi Tevfik imzalı belgede, Hussar Alayları için mübayaa edilen hayvanların piyasa fiyatından daha aşağıya trenlerde taşındığı belirtilmektedir³⁴⁰. Macaristan ve Rusya'dan mübayaa edilen hayvanlar Davutpaşa ve Rami Kışlaları'nda bekletilmektedir. Selanik'e nakil edilecek bu hayvanlar kumpanya aracılığı ile irade-i mahsusa fiyatına göre %10 indirimli olarak taşınabilecektir. Hayvan başına 67.5 kuruş taşıma bedeli belirlenmiştir³⁴¹.

Yukarıda belirtildiği üzere, hayvanların karantina yerlerinde bekletilmesi hastalıkların yayılmasını önleyici tedbirler arasındadır. Ancak, hayvanlar bulundukları kışlalarda ve birliklerinde de hastalıklara maruz kalmışlardır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek belgede, Topçu Alayları için Rusya'dan mübayaa olunan hayvanların hastalanarak telef oldukları bildirilmektedir. Bu nedenle Teftişat-ı Askeri Komisyonu tarafından maruzat yazılmıştır. Buna göre, Rami Kışlası gerek askerlerin gerekse hayvanların sıhhatlerini koruyamayacakları derecede harap durumdadır. Topçu kışlalarında bırakılarak genç yaşlarda koşuma ve topçu hizmetlerine alıştırılması gereken hayvanların eksiklikleri bulunan Selimiye veyahut bir başka topçu kışlasına gönderilmesi önerilmektedir. Ayrıca, bu hayvanların kullanılması ile topçu askerler yetiştirilecektir³⁴².

Sadaret'ten Seraskerlik'e gönderilen belgede Ordu-yı Hümayun mntıkaları dahilinde, bazı mahallerde hayvan hastalıkları görüldüğü aktarılmaktadır. Askeriye hayvanlarında da hastalık ve telefathlar görölmesine rağmen ciddi tedbirler alınmamış, hayvanlara tedavi uygulanmamıştır. Bunun yanında, çiftte yem ile bile yetinemeyen hayvanlara yarım beygir yemi verildiği tespit edilmiştir. Hayvanlar için gerekli tedbirlerin alınması, koşum hayvanlarının yeterli derecede yem ile beslenmesi isteği ilgili birimlere tebliğ edilmiştir³⁴³.

Mübayaa ile ilgili aktarılabilecek başlıklardan birisi de askeri operasyonlar için yapılan satın alımlardır. Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, 1905 yılında Yemen'de görev yapacak askeri kuvvetler için çeşitli yerlerden hayvan tedariki gerçekleştirilmiştir³⁴⁴.

³⁴⁰ BOA, BEO, 2030/152234, 21 Mart 1903 (21 Zilhicce 1320).

³⁴¹ BOA, Y..MTV., 253/66, 23 Kasım 1903 (9 Ramazan 1321).

³⁴² BOA, Y..MTV., 223/115, 11 Aralık 1901 (29 Şaban 1319).

³⁴³ BOA, BEO, 3047/228473, 26 Nisan 1907 (13 Rebiülevvel 1325).

³⁴⁴ Arşiv kaynaklarında Yemen ile ilgili mübayaalarda aktarılabilecek belge tarihleri 27 Mart 1905 – 11 Eylül 1905 arasındadır. 1905 yılında Yemen'de İmam Yahya önderliğinde bir isyan çıkmıştır. Vilayet merkezi San'a'nın isyancılar tarafından ele geçirildiği bu süreçte Hicaz, Suriye ve Rumeli gibi bölgelerden askerler gönderilmiştir. Askerlerle birlikte orduda kullanılan hayvanlar da görev bölgelerine sevk edilmiş, isyan kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bilgi için bkz. Cengiz Çakaloğlu, "Yemen İsyanı Ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 9/1 (2007), s.101-107.

27 Mart 1905 tarihli belgede, Yemen’de nakliyat hizmetlerinde kullanılmak üzere Suriye, Beyrut, Halep ve Adana Vilayetleri ile Kudüs Livası’ndan 2.000 adet katır mübayaası yapıldığı bildirilmektedir. Suriye tabur komutanı Rıza Paşa’ya ne kadar akçe gerekiyorsa gönderilmesi padişah tarafından irade buyrulmuştur. Ancak, işlerin tamamlanabilmesi için yeterli miktarda para gönderilememiştir. Satın alınan hayvanlarla birlikte askerlerin de limanlarda beklediği ve bu nedenle vapurlara ihtiyacın bir kat daha arttığı belirtilen belgede hayvanların taşınabilmesi ve ihtiyaç duyulan paranın gönderilmesi hususunda ilgililere tebligat gönderilmesi talep edilmiştir³⁴⁵. Seraskerlik makamına ait bu belge sonrasında, Sadaret’ten Halep, Beyrut ve Suriye Vilayetlerine belge gönderilmiştir. Vilayetlere, askerlerle birlikte hayvanların da iskelelerden alınması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca, Maliye Nezareti’ne de bilgilendirme yapılmış ve ödemelerin defterdarlıklar tarafından süratle yapılması istenmiştir. Yapılan yazışmalarla ilgili Seraskerlik de bilgilendirilmiştir³⁴⁶.

Kastamonu ve Suriye Vilayetleri kapsamında yapılan yazışmalar ödeme süreçleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Yemen için mübayaaya olunan katırların masraflarının fevkalade namıyla Kastamonu Vilayeti gelirlerinden karşılanması ve hayvanların 3 aylık yiyeceklerinin de tedariki talep edilmiştir. Kastamonu Vilayeti bu tebligata cevap olarak masrafların sadece mahalli gelirlerden karşılanmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Bunun yerine, ileride ödenmek üzere Hazine-i Celile’ye ait olan ağnam vergisinden karşılamasını önermiştir. Hayvanların yem ihtiyaçları ile ilgili olarak da Vilayet’te kuraklık meydana geldiği ve arpanın kilesinin 55-60 kuruşa, samanın kıyyesinin ise 20 paraya satıldığı aktarılmıştır. Bunun yanında mevcut yem miktarı mahalli ihtiyaçları dahi karşılamayacak seviyededir. Bu nedenlerle, alınacak yemlerin hayvanların iskelelere kadar taşınma süreci ile sınırlı tutulabileceği, diğer kısımların ise başka iskelelerden alınması gerektiği ifade edilmiştir³⁴⁷.

Sadaret’ten Maliye Nezareti’ne yazılan tezkire ile de Suriye Vilayeti’ndeki ödemelerde ağnam ve aşar vergi gelirlerinin kullanılması istendiği anlaşılmaktadır. Suriye Vali Vekaleti yazdığı telgrafla, ağnam ve aşar vergi gelirlerinin yeterli olmayacağını bildirilmiştir. Bu yazışmalar nihayetinde, Maliye Nezareti’ne teçhizat-ı askeriye bedelinin kullanılması önerilmiştir³⁴⁸.

Yemen için hayvan satın alımlarında koordine edilmesi gereken alanlar arasında lojistik de yer almaktadır. Bu aşamada liman şehirleri ve vapur kullanımları önemlidir. Halep’teki

³⁴⁵ BOA, BEO, 2537/190247, 27 Mart 1905 (20 Muharrem 1323).

³⁴⁶ BOA, BEO, 2537/190247, 29 Mart 1905 (22 Muharrem 1323).

³⁴⁷ BOA, BEO, 2569/192626, 7 Mayıs 1905 (2 Rebiülevvel 1323).

³⁴⁸ BOA, BEO, 2612/195847, 1 Temmuz 1905 (27 Rebiülahir 1323).

hayvanlar İskenderun iskelesine gönderilecek ve Sakarya Vapuru ile taşınacaktır. Konya'dan tedariki mümkün görülen 100 adet katır Antalya iskelesinde hazır edilecektir³⁴⁹. Akdeniz'de kullanılan iskeleler arasında Beyrut, Trablusşam, Gilindere ve Mersin iskeleleri de vardır³⁵⁰. Hayvanların limanlara seyisler eşliğinde götürüldüğü anlaşılmaktadır³⁵¹.

Yemen'e götürülen hayvanların yolculuk esnasında yiyecekleri yemler hesaba katılmalıdır. Hayvanlar için ayrıca mih ve nal satın alımları da yapıldığı görülmektedir³⁵².

Bandırma'da hazır olan hayvanların 3 aylık ot ve samanlıklarının Karesi sancağından temin edilmesi istenmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti'nden gelen cevapta bunun mümkün olmadığı bildirilmiştir³⁵³. Bu konu ile ilgili bir başka belgede, Karesi sancağındaki hayvan sahiplerinin dahi İzmir'den yem tedarik ettikleri ifade edilmiştir³⁵⁴. 7 Ağustos 1905 tarihli belgede, Yemen'e gönderilecek hayvanlar için 1 milyon kıyye arpanın İzmir'den mübayaa edildiği bildirilmektedir³⁵⁵.

Yukarıda kıtlık yaşandığı ifade edilen Kastamonu Vilayeti'nde ise 10'u vilayet merkezinde, 20'si Hamidiye'de olmak üzere toplamda 30 adet hayvan hazır edilmiştir. Bu hayvanlar için onar günlük yem tedariki mümkün olmuş, görevlilerce hayvanların iskelelerde uzun müddet bekletilmemesi talep edilmiştir.

Kastamonu Vilayeti'ndeki bu eksiklik Antalya limanında giderilecektir. Taşıma için tahsis edilen Sakarya Vapuru Karadeniz'i geçtikten sonra Antalya limanına ulaşacak, buradan asker ve erzak alacaktır. Bahr-ı Sefid iskelelerinden getirilen yükler de Sakarya Vapuru'na yüklenecek ve vapurun son durağı Hudeyde olacaktır³⁵⁶.

Karadeniz, Marmara ve Akdeniz limanları sonrasında Yemen'e ulaşan vapurların kullandığı kömürler maliyet artırıcı unsur olarak görülmüştür. Bunun nedeni Ereğli'deki madenin Tersane-i Amire tarafından işletilmesi yerine dışarıdan kömür alımları yapılmasıdır³⁵⁷.

³⁴⁹ BOA, BEO, 2552/191326, 15 Nisan 1905 (9 Safer 1323); BOA, BEO, 2556/191686, 17 Nisan 1905 (11 Safer 1323).

³⁵⁰ BOA, BEO, 2556/191686, 4 Nisan 1905 (11 Safer 1323); BOA, BEO, 2566/192386, 3 Mayıs 1905 (27 Safer 1323).

³⁵¹ BOA, BEO, 2570/192706, 8 Mayıs 1905 (3 Rebiülevvel 1323).

³⁵² BOA, BEO, 2663/199663, 11 Eylül 1905 (11 Recep 1323).

³⁵³ BOA, BEO, 2572/192865, 11 Mayıs 1905 (6 Rebiülevvel 1323).

³⁵⁴ BOA, BEO, 2573/192912, 11 Mayıs 1905 (6 Rebiülevvel 1323).

³⁵⁵ BOA, BEO, 2638/197801, 7 Ağustos 1905 (5 Cemaziyelahir 1323).

³⁵⁶ BOA, BEO, 2576/193128, 15 Mayıs 1905 (10 Rebiülevvel 1323).

³⁵⁷ BOA, Y..PRK.BŞK., 77/56, 10 Eylül 1905 (10 Recep 1323).

1.2.2. Et Fiyatlarının Kontrol Edilmesi³⁵⁸

Osmanlı Devleti'ndeki karar alıcılar et piyasasını kontrol etmek ve gözetim altında tutmak durumunda kalmışlardır. Bunun başlıca sebebi, etin günlük temel besin maddeleri arasında yer almasıdır. Etin alım satım şartları sadece halkı ilgilendirmemiştir. Askeriye ve saray gibi kurumsal yapılar da gıda ihtiyaçlarını pazardan karşılamış ve dolayısıyla piyasa şartlarının değişmesinden etkilenmişlerdir.

II. Abdülhamit dönemi belgeleri incelendiğinde, et fiyatları, et fiyatlarının artış nedenleri, et fiyatlarındaki artışı önleyici tedbir ve uygulamalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, kasaplar, celepler ve et müteahhitleri gibi sektörel anlamda arz tarafını oluşturan oyuncuların davranışları da belgelerle yansımıştır.

Arşiv belgelerindeki bir başka önemli nokta ise özellikle İstanbul temelli yazışmaların olmasıdır. İstanbul hem bir payitaht olması hem de sahip olduğu nüfus miktarı ile et tüketimi anlamında Osmanlı genelinde farklı bir yerdedir. Bu yorumu yıllık et tüketim miktarı ile desteklemek mümkündür.

9 Eylül 1890 tarihli belgede, İstanbul'da senelik sarf olunan hayvan miktarı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, yıllık dağılım şu şekildedir:

- kasaplar tarafından alınıp satılan 450 bin,
- aracısız kesilip satılan 200 bin,
- İstanbul'a kurbanlık olarak gelen 12 bin 190,
- askeriye için 200 bin,
- saray için 92 bin 800,
- vakıflar için 700,
- maarif için 2 bin 200,

olmak üzere toplamda 900 bini aşkın hayvan alınıp satılmaktadır³⁵⁹. Bu bilgilendirme sonrasında, et fiyatlarının yıllar itibari ile değişimini aktarabiliriz.

1886-1888 yılları arasında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Sultaniye, Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye ve Kız Sanayi Mektepleri'ne mübayaa usulü ile et alımları yapılmıştır. Bu tarihlerde et fiyatları 3.15 kuruş ile 4.35 kuruş arasında değişmiştir³⁶⁰. Satın alımlar belge

³⁵⁸ Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. Muharrem Öztel, "İstanbul Piyasasında Halkın Temel Tüketim Maddelerinden Ette Fiyat İstikrarı Sorunu", **TURKISH STUDIES** 8/6 (2013), ss.567-589.

³⁵⁹ BOA, ŞD, 757/31, 9 Eylül 1890 (4 Safer 1309).

³⁶⁰ BOA, ŞD, 757/31, 9 Eylül 1890 (4 Safer 1309).

tarihinden farklı olarak belirtilen senelerin aralık aylarında yapılmıştır. Fiyatların değerlendirilmesinde etin mübayaa yani toplu satın alım ile yapıldığını hesaba katmak gerekir.

1890-1905 yılları arasında et fiyatlarında yıllar ve mevsimler itibariyle dalgalanmalar yaşanmıştır. Kış aylarının başlangıcından mart-nisan aylarına kadar fiyatlarda artışlar yaşanmıştır. Örneğin, 1890 yılının mart ayında İstanbul'da et fiyatları 11 kuruşa kadar yükselmiştir³⁶¹. 1892 senesi mart ayında etin fiyatı kıyye başına 13-15 kuruş olmuştur. Bu derecede fiyat artışının daha önce yaşanmadığı belirtilmiştir³⁶². Ocak 1893'te ise fiyatlar bir önceki yıla göre düşüş göstermiş ve etin kıyye fiyatı 8 kuruş 30 para olmuştur. Bu belgede kış aylarında fiyatların arttığı ifade edilmiştir³⁶³. 1894 yılının nisan ayında 9-9.5 kuruş olan etin kıyyesi, nisan 1905'te 10-11 kuruştan satılmıştır³⁶⁴.

Kış ayları dışında et fiyatları değerlendirmesinde 1902 yılının ekim ayına ait bilgileri aktarabiliriz. Belgede, bu mevsimlerde etin kıyyesinin normalde 4-4.5 kuruşa satıldığı ancak 1902 senesinde 5-5.5 kuruşa çıktığı bildirilmiştir³⁶⁵.

Padişahın et fiyatlarına narh uygulanmasını istediği belirtilen belgede, konunun Şehremaneti Meclisi'nde tartışıldığı ifade edilmiştir. İstanbul'da her sene şubat ve mart aylarında etin fiyatı 10 kuruşa çıkmaktadır. Bu doğal bir durum olarak açıklanmıştır. Sebebi ise kış aylarında İstanbul'a hayvan sevkiyatının azalmasıdır. Ayrıca İstanbul'un et ihtiyacını karşılayan Bandırma, Bergama ve İzmir'de yağmurların şiddetli olması sevkiyatları etkilemiştir³⁶⁶.

Dahiliye Nazırı tarafından imzalanarak Sadaret'e gönderilen belgede, hayvan sevkiyatının azaldığı zamanlarda İstanbul'da et fiyatlarının artmakta olduğu yazmaktadır. Nezaret tarafından alınan bilgilere göre, mart ayından beri İstanbul'a getirilen hayvan sayısı 70-80 bini aşmamıştır. Kuraklık ve hayvan hastalıkları sebepleri ile bir önceki sene olan 1903'teki sayılar yakalanamayacaktır. Rumeli ve Anadolu'dan İskenderiye ve Pire'ye hayvan sevkiyatının yapılması da bu duruma neden olmuştur. Anadolu bölgesinde Erzurum, Ankara,

³⁶¹ BOA, İ..DH., 1173/91725, 27 Mart 1890 (5 Şaban 1307); BOA, Y..A...HUS., 234/130, 28 Mart 1890 (6 Şaban 1307).

³⁶² BOA, İ..DH., 1267/99633, 29 Mart 1892 (29 Şaban 1309); BOA, Y..MTV., 60/107, 29 Mart 1892 (29 Şaban 1309).

³⁶³ BOA, Y..MTV., 73/149, 9 Ocak 1893 (20 Cemaziyelahir 1310).

³⁶⁴ BOA, BEO, 385/28841, 15 Nisan 1894 (9 Şevval 1311); BOA, MV., 111/26, 12 Nisan 1905 (6 Safer 1323).

³⁶⁵ BOA, DH.MKT., 602/56, 12 Ekim 1902 (9 Recep 1320).

³⁶⁶ BOA, Y..MTV., 73/149, 9 Ocak 1893 (20 Cemaziyelahir 1310).

Konya, Sivas, İzmir, İskenderun, Rumeli bölgesinde de Selanik'ten hayvan ihraçları yapılmaktadır³⁶⁷.

Bingazi'de önceki sene kış ayları şiddetli geçmiş, kara sığır, koyun, keçi gibi hayvanlar telef olmuştur. Hayvan varlığının bir kısmının ihraç edilmesi de buna eklenmiş ve et fiyatları daha önce görülmemiş derecede artmıştır. Fiyat artışlarının önlenmesi için her türlü dışı hayvanın ihracının yasaklanması talep edilmiştir³⁶⁸.

Et fiyatlarının değişiklik göstermesinde ve artırılmasında yıllık ve mevsimsel etkiler yanında etin satış sürecine de değinebiliriz. Kasaplar, celeplerden aldıkları hayvanların iç yağlarını çıkardıktan sonra et miktarlarını tartmaları fiyat artışlarını beraberinde getirmiştir. Bu şekilde hareket eden esnaflar fahiş fiyatlarla et satışı ile suçlanmıştır. Etin zaruri ihtiyaç maddesi olması sebebi ile halka zarar verdikleri belirtilmiştir³⁶⁹. Burada fiyat artışına sebep olan uygulama, kasapların satın alım maliyetlerine iç yağ miktarını eklemeyip hayvanın diğer kısımları üzerinden hesap yapmaları olmuştur. İç yağ miktarının hesaba katılmaması, etin birim başına satın alım maliyetini artırmıştır.

Bir başka belgede yine celepler tarafından Anadolu ve Rumeli bölgelerinden getirilen koyunlarda iç yağlarının hesap edilmediği aktarılmıştır. Bu hayvanlar kasaplar tarafından kapatılmıştır. İhtikarın men edilmesi, fiyat artışlarına mahal verilmemesi, ahalinin zarara uğratılmasına meydan verilmemesi istenmiştir³⁷⁰.

Kasaplar kethüdası tarafından verilen arzuhalde kasapların neden bu şekilde hesap yaptığı açıklanmıştır. Ayrıca, celeplerden alınan hayvanların iç yağları ile birlikte tartıldığı belirtilmiştir, bu durum şikayet edilmiştir. Etle iç yağının ayrı tutulmasının nedeni, iç yağının kıymetinin 2 kuruş olmasıdır. Bu miktar, et fiyatına göre daha ucuzdur. İç yağının esas kıymetleri üzerinden tartılması talep edilmektedir³⁷¹.

Mevsim etkileri ve hayvan ihraçlarının et fiyatları üzerinden nasıl baskı oluşturduğu yukarıda aktarılmıştır. Hayvanların Osmanlı Devleti dışına ihraç edilmesi tekil olarak da fiyatlar üzerinde etkili olmuştur. Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen belgede, dahil vilayetlerden Mısır'a yüksek miktarlarda koyun, sığır ve manda gönderildiği belirtilmektedir. Bu durum, mahalli ziraatı ve et fiyatlarını olumsuz etkilemektedir. Çare ise hayvan ihracının

³⁶⁷ BOA, BEO, 2432/182386, 20 Ekim 1904 (10 Şaban 1322).

³⁶⁸ BOA, MV., 66/74, 10 Ağustos 1891 (4 Muharrem 1309).

³⁶⁹ BOA, DH.MKT., 1596/100, 20 Şubat 1889 (19 Cemaziyelahir 1306).

³⁷⁰ BOA, DH.MKT., 1644/77, 31 Temmuz 1889 (3 Zilhicce 1306).

³⁷¹ BOA, DH.MKT., 1628/118, 14 Haziran 1889 (15 Şevval 1306).

yasaklanmasıdır. Ticari anlaşmaların yerine getirilmesi için bir süre daha hayvan çıkışlarına müsaade edilmeli, sonrasında kesin yasak getirilmelidir³⁷².

Kosova Valisi imzalı tahriratta da hayvan ihraçlarından şikayet edilmektedir. Damızlık koç ve erkek kuzular 2-3 seneden beri içinde bulunulan mevsimde Yunan tüccarlar tarafından mübayaa edilmektedir. Bir aydan beri kuzuların toplanması ve daha sonrasında Yunan tarafına gönderilmesi, et fiyatlarındaki artışların başlıca sebebi olarak açıklanmıştır. Hayvan ihraç yasakları getirilmesi halinde fiyatların kendiliğinden düzene gireceği belirtilmektedir³⁷³.

Piyasadaki hayvan tüccarlarının, kasapların, celeplerin vb. kişilerin kendi çıkarları çerçevesinde hareket etmeleri de et fiyatlarını yükselten unsurlar arasındadır. İstanbul'da yaşayanların zaruri ihtiyaçları için getirilen hayvanlar, Asakir-i Nizamiye'ye, Asakir-i Bahriye'ye ve tekkelere et sağlayan et müteahhitleri tarafından satın alınmaktadır. Ancak, halk için getirilen bu hayvanların et müteahhitlerince satın alınması Şura-yı Devlet kararı ile yasaktır. Bu tutum irade-i seniyyeye ve mukavele akitlerine de aykırıdır³⁷⁴.

Et müteahhitlerinin İstanbul'a getirilen hayvanları satın almaları, kasaplar tarafından şikayet edilmiştir. Celepler tarafından getirilen hayvanlar nizama aykırı olarak satın alınmaktadır ve ette fiyat artışları görülmektedir. Konu ile ilgili askeri daireler ve ilgili kurumlardan komisyon oluşturulması irade buyrulmuştur³⁷⁵.

Anadolu'dan İstanbul'a gönderilen hayvanlar daha İstanbul'a gelmeden ihtikar maksadı ile tayinat-ı lahmiye müteahhitleri ve çerikçiler tarafından kasaplara satılmaktadır. Bu kasaplar, Gebze, Diliskelesi ve İzmit'e kadar giderek İstanbul'a gelecek hayvanları karşılayıp ihtikara cüret etmektedirler. Satın alınan hayvanlar daha sonra Uzunçayır'daki kotralara getirilerek pay edilmektedir. Bu davranış et fiyatlarını etkilemektedir. Karaman etinin kıyyesi normalde 4-4.5 kuruş iken 1902 yılında 5-5.5 kuruştan aşağı düşmemiştir. Daha önce belirtilen yerlerin kaymakamlarına bilgi verilmiş ise de yeniden tebligat gönderilmesi talep edilmektedir³⁷⁶.

Sadaret'ten Şehremaneti'ne gönderilen belgede, Bandırma, Mihaliç ve İzmit bölgelerinde pek çok hayvan olmasına rağmen celepler fiyatları yüksekte tutarak şahsi çıkarlarını kollamaktadırlar. Hayvan tedarikinin sağlanması konusunda padişah tarafından irade buyrulmuştur³⁷⁷.

³⁷² BOA, DH.MKT., 911/25, 13 Kasım 1904 (5 Ramazan 1322).

³⁷³ BOA, TFR.I.KV., 173/17300, 6 Eylül 1907 (28 Recep 1325).

³⁷⁴ BOA, DH.MKT., 1644/43, 30 Temmuz 1889 (15 Şevval 1305).

³⁷⁵ BOA, DH.MKT., 1728/103, 4 Haziran 1890 (15 Şevval 1307).

³⁷⁶ BOA, DH.MKT., 602/56, 12 Ekim 1902 (9 Recep 1320).

³⁷⁷ BOA, BEO, 3023/226689, 31 Mart 1907 (16 Safer 1325).

Hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek amacıyla oluşturulan karantinalar da hayvan sevkîyatlarını azaltmış ve et fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Karadeniz üzerinden getirilen hayvanların taşınması karantina nedeni ile yapılamamaktadır. Kış mevsiminde İstanbul'a hayvan gönderen yerlerde ve kış sonunda sevk olunmak üzere Bandırma'daki meralarda beslenilip bekletilen hayvanlarda da hastalık bulunmaktadır. Kış aylarında İstanbul'a az hayvan getirilmesi et fiyatlarını etkilemiştir³⁷⁸.

Kuzu derilerine tüccarlar tarafından rağbet gösterilmesi kuzuların kesime gitmesine neden olmaktadır. Hayvanların erken kesilmesi et fiyatlarını artırmasının yanında Hazine-i Celile'nin başlıca gelir kaynakları arasında olan ağnam resmi miktarını da düşürecektir. Bunlar göz önünde bulundurularak mayıs ayının başlangıcına kadar İstanbul'da 8 kıyyeden az olan kuzuların kesilmesi yasaklanmıştır. Bu konu hakkında Şehremaneti'ne tebliğ yapılması kararlaştırılmıştır³⁷⁹. 8 kıyye belirlenen miktar yaklaşık bir yıl sonra 6 kıyye olarak güncellenmiştir³⁸⁰.

Et fiyatlarını etkileyen gelişmelerde, yukarıdaki aktarılanlardan farklı olmak üzere, salhanelere (mezbaha) değinebiliriz. Şehremaneti'ne gönderilen belgede, salhanelerin Tophane'den Yedikule'ye taşınması yer almaktadır. Bu gelişme et fiyatlarının yükselmesini beraberinde getirecektir. Askeriye et müteahhitleri ve kasap esnafları tarafından verilen arzuhalde salhanelerin Tophane'de kalmasının daha uygun olacağı yazılmıştır. Değişiklik halinde, hayvan taşıma ücretleri etin kıyyesini 50-60 para kadar artıracaktır. Tophane'de kesilen sığırların sakatatları için ayrıca 5 kuruş gelir elde edilmektedir. Salhanenin Yedikule'ye taşınması ile esnaflar bu gelirden mahrum kalacaktır³⁸¹.

Et fiyatlarının artışı karşısında sadece yazışmalar yapılmamıştır. Et fiyatlarının uygun seviyede olması için çeşitli tedbirler alınmış, uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan ilk olarak kasaplar, celepler ve et müteahhitlerini ilgilendiren kararları paylaşabiliriz.

Şura-yı Devlet'te alınan kararla askeri daireler ve tekkeler gibi yerlere et sağlayan müteahhitlerin satın alımları düzenleyen mukavelelere uygun davranmaları istenmiştir. Kasap esnafı ise et sıkıntısı çekilen dönemlerde mutedil fiyatla et satışı yapmalıdır³⁸².

³⁷⁸ BOA, Y..MTV., 73/149, 9 Ocak 1893 (20 Cemaziyelahir 1310).

³⁷⁹ BOA, MV., 111/9, 12 Nisan 1905 (6 Safer 1323).

³⁸⁰ BOA, MV., 113/9, 4 Mart 1906 (16 Safer 1325).

³⁸¹ BOA, DH.MKT., 2105/119, 13 Eylül 1898 (26 Rebiülahir 1316).

³⁸² BOA, DH.MKT., 1624/99, 23 Mayıs 1889 (23 Ramazan 1306).

Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Şehremaneti'ne gönderilen belgede, İstanbul'da et fiyatlarının yükselmesine engel olmak için et müteahhitlerinin İzmit'ten öncesinde hayvan satın almalarına engel olunması istenmektedir³⁸³.

1906 senesinde kışın şiddetli geçmesi ve hayvanların telef olması, vilayetlerden Mısır'a ve Osmanlı dışındaki yerlere yapılan hayvan ihraçları İstanbul'a hayvan sevkiyatını azaltmaktadır. Bu da fiyat artışlarını tetiklemektedir. Bu sorunlara ilave olarak, et müteahhitlerinin ceplerle anlaşmalar yaparak İstanbul ahalisi için getirilen hayvanları satın alması da et fiyatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sorunların giderilmesi için ferman buyurulması Şehremaneti tarafından talep edilmektedir³⁸⁴.

Et fiyatlarının artmasını engellemek için tüccarları teşvik edici politikalar da uygulanmak istenmiştir. İstanbul'a et sevkiyatının yapılması hakkında tüccarların teşvik edilmesi için Erzurum, Ankara, Hüdavendigar ve Kastamonu Vilayetlerine tebligatlar yapılmıştır³⁸⁵. Bu talebe neden olan olgu 16 Ekim 1892 tarihli belgede görülmektedir. Hayvan hastalıkları nedeni ile Karadeniz ve Erzurum bölgelerinden hayvan gelmemektedir. Et fiyatlarının kontrol altında tutulması amacıyla Anadolu'dan yapılacak hayvan sevkiyatı artırılmak ve hızlandırılmak istenmektedir³⁸⁶. 9 Eylül 1892 tarihli belgede, Erzurum Vilayeti'nden getirilecek hayvanların tahaffuzhanelerde bekletilme sürelerinde bazı kolaylıkların tanınması istenmektedir³⁸⁷. Ancak, hayvan hastalıklarının sürülerde yayılmasının önlenmesi hastalıklı hayvanların tahaffuzhanelerde bekletilmesi, kontrol altında tutulması ile gerçekleşecektir. İstanbul'a kesim için gönderilen hayvanlar taşrada uygun yerlerde tahaffuzhaneler tesisi ile hastalık bulaşması engellenecek, et fiyatları bu sebeple artmayacaktır. Tahaffuzhaneler ile ilgili talep Şehremaneti'nden Orman ve Maadin Nezareti'ne ulaşmıştır. Orman ve Maadin Nezareti ise bu talebin yerine getirilip getirilmeyeceğini Dahiliye Nezareti'ne sormuştur³⁸⁸.

Erzurum ve dolayısıyla Karadeniz üzerinden getirilen hayvanlarda sadece hastalık sorun olmamıştır. 1901 yılına ait belgede Erzurum ve Bayburt tüccarlarının ihtikar yaptığı ifade edilmektedir. Trabzon'a nakil esnasında ağnam sahipleri ve komisyoncular da ihtikara başvurmaktadır³⁸⁹.

³⁸³ BOA, DH.MKT., 2002/124, 18 Eylül 1892 (25 Safer 1310).

³⁸⁴ BOA, Y..MTV., 297/105, 4 Mayıs 1907 (21 Rebiülevvel 1325).

³⁸⁵ BOA, DH.MKT., 2004/75, 21 Eylül 1892 (28 Safer 1310).

³⁸⁶ BOA, DH.MKT., 2011/10, 16 Ekim 1892 (24 Rebiülevvel 1310).

³⁸⁷ BOA, DH.MKT., 1999/25, 9 Eylül 1892 (16 Safer 1310).

³⁸⁸ BOA, DH.MKT., 729/36, 27 Ağustos 1903 (30 Cemaziyelevvel 1321).

³⁸⁹ BOA, DH.MKT., 2467/112, 30 Mart 1901 (9 Zilhicce 1318).

İstanbul dışında Sofya’da da piyasa işleyişini bozucu uygulamalar vardır. Şehirdeki kasaplar ve ekmekçiler kendi keyiflerine göre fiyat belirleme konusunda aralarında anlaşmışlardır. Fiyatların mutedil seviyede tutulması için belediyeye ait olmak üzere birkaç fırın ve mezbaha açılması kararlaştırılmıştır. Belediye Meclisi bu iş için 70 bin Frank nakit ayıracaktır³⁹⁰.

İstanbul’a et sevkiyatının kolaylaştırılması ve hızlandırılması için adımlar atılmıştır. Anadolu’dan getirilen hayvanlar için Bandırma’ya haftada iki defa olmak üzere vapurlar gönderilmiş ve bu iş için römorkörler bekletilmiştir³⁹¹.

Sadaret Mektubi Kalemi’nden Ticaret ve Nafia Nezareti’ne gönderilen belge ile İstanbul’da et fiyatlarının artmasına engel olmak için Anadolu’dan gönderilecek ağnamdan alınacak şimendifer ücretinin düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Edirne Vilayeti de Rumeli’den gönderilecek ağnamın da bu tarifieden faydalanmasını istemiştir³⁹².

Taşıma ücretlerinin düşürülmesi ile İstanbul’a hayvan sevkiyatının artırılabilceğini belirten belgede Anadolu demiryolu için teminat akçesi verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca hükûmetin hayvan ve ziraat ürünlerinde indirim talebi hakkının olacağı, taşıma ücretlerinde indirim yapılması sonrasında sevkiyat miktarının artacağı ve indirimle yaşanan zararın miktar artan sayı neticesinde giderileceği belirtilmektedir³⁹³. Bir anlamda sürümden kazanma yöntemi tercih edilmektedir.

Sevkiyat süreçlerinde yerel idareler tarafından talep edilen vergiler maliyetleri artırmıştır. İstanbul’da Uzunçayır’a gönderilen koyunlardan bazı adlarla vergiler alındığı istihbar olunmuştur. İstanbul’a gönderilen koyun için celeplerden ne ad ve miktarla vergi alındığının bildirilmesi için Ankara, Konya, Selanik, Kosova Vilayetleri ile Karadeniz sahillerindeki bölgelere tebligat gönderilmesi istenmiştir³⁹⁴.

Dişi hayvanların kesilmesinin, ihracatının önlenmesi ve bu yolla doğum miktarlarının artırılması da belgelerde yer almaktadır. Bu konuya yönelik Şehremaneti’nden gelen tezkire Meclis-i Mahsusa ve Vükela’da okunmuştur. Bu tezkirede Osmanlı Devleti genelinde koyun sayısının artırılması amacıyla kısır olmayan dişi koyunun ve çift hayvanlarının ihracının yasaklanmasına yönelik irade-i seniyye olduğu belirtilmiştir. Yeni doğan dişi kuzuların %20’si

³⁹⁰ BOA, HR.SFR.04., 819/112, 23 Ekim 1907 (16 Ramazan 1325).

³⁹¹ BOA, DH.MKT., 2062/1, 22 Nisan 1893 (5 Şevval 1310).

³⁹² BOA, BEO, 2917/218721, 26 Eylül 1906 (7 Şaban 1324).

³⁹³ BOA, TFR.I..MKM., 23/2270, 4 Eylül 1907 (26 Recep 1325).

³⁹⁴ BOA, BEO, 2626/196913, 12 Temmuz 1905 (9 Cemaziyelevvel 1323).

ile kısır olmayan ağnamın satılmaması hakkında ağnam sahiplerine yükümlülük getirilmesi Meclis-i Mahsusa ve Meclis-i Vükela aracılığı ile Rûsumat İdaresi'ne bildirilmiştir³⁹⁵. 1908 yılına ait belge de bu görüşler tekrarlanmıştır. Bu sayede ağnam sayısının artırılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir³⁹⁶.

Et fiyatlarının kontrol altında tutulması, düşürülmesine yönelik bazı belgelerde birçok konu bir arada bulunmaktadır. Bu bağlamda aktarılabacak ilk belge 25 Aralık 1905 tarihli dir. Burada şu ifadeler bulunmaktadır:

- Uzunçayır mültezimi, tahaffuzhane memurları ve vapur kayıtları için alınan çeşitli meblağlar ile kasaplar tarafından celeplerden alınan çeşitli hayvanat ve akçelerin tamamen kaldırılması,
- Ok Meydanı'ndan Kabataş Rıhtımı'na götürülen hayvandan zebhiye ve kotra mültezimi tarafından alınan kotra ve otlak resminin tahsil edilmemesine devam edilmesi,
- İstanbul'a getirilecek hayvandan otlak ve orman resminin alınmaması,
- Kabataş İskeleyi'ne gönderilecek ağnamdan Hazine-i Hassa-i Şahane'ye ait olarak iskele mültezimi tarafından alınan ücretin affı hakkındaki padişahın kararı,
- Şirket-i Hayriye'ce alınmakta olan 6 paranın 10 paraya çıkartıldığı, celeplerin şikayeti sonrasında bu paranın alınmaması kararı,
- Çaçni usulünün kaldırılması ile hayvanların ayaktan alınıp satılmasına müsaade edilmesi,
- İzmir esnafının ağnam sahipleri ile alışveriş etmelerini ve bu sayede alıcı ve satıcı sayısının artırılması ile rekabetin artırılması, inhisar şeklini almış olan kasap ustalarının ihtikarlarına meydan verilmemesi,
- Çaçni usulünün kaldırılması ile alıcı ve satıcının serbest bir şekilde ikamesi ve İstanbul'da 3-5 yerde sergi açılması,
- Orman köy ve çiftlik korucuları koyun sürülerinden kuzulu para ve hayvan almaya cüret etmeleri halinde şiddetli cezalandırılması,

kararlaştırılmıştır. Maddeler halinde aktarılan önlemler fiyat artışlarını önlemek amacını taşımaktadır³⁹⁷.

³⁹⁵ BOA, DH.MKT., 2613/7, 11 Mart 1906 (15 Muharrem 1324).

³⁹⁶ BOA, BEO, 3240/242973, 29 Ocak 1908 (25 Zilhicce 1325).

³⁹⁷ BOA, İ..ŞE.,19/2, 25 Aralık 1905 (27 Şevval 1323).

9 Aralık 1906 tarihinde belirtilenler sırasıyla şu şekildedir:

- İstanbul’da et fiyatlarının artışı önlemek amacıyla mevcut meraların ıslahı, fenni şartlara göre yeniden oluşturulacak meraların yerlerinin tayin edilmesi, verimsiz yerlerdeki meraların yerlerinin değiştirilmesi,
- Hayvanatın ıslahı ve çoğaltılması,
- Hayvan hastalıkları durumunda fenni tedavilerinin yapılması,
- Hastalık nedeniyle ölümlerin engellenmesi,
- Kuzu yetiştirenler hakkında olduğu gibi koç ve koyun yetiştirenlere dahi nakdî mükafat verilmesi,
- Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Celilesi’nde ihtisas erbabı kişilerden oluşan bir komisyon teşkili, bu komisyonda Orman Nezareti Nazırı Paşa Hazretleri riyasetinde ziraat memurları ve Şehremaneti memurlarının olması,
- Hayvanların çoğunun doğal otlarla beslendiği, çayırarda hayvanlar için zararlı otların da bulunduğu,
- Bazı meraların bataklık olmasından dolayı hayvanların çiçek hastalığına yakalandığı ve öldüğü, tedavi için her yerde yeterli sayıda baytarın bulunmadığı, ayrıca hayvan sahiplerinin tedaviler hakkında bilgi sahibi olmadığı,
- Osmanlı genelinde çayırların yeterliliği ve yetiştirilen koçlardan senelik 300 dirhem yün elde edilebileceği halde Avrupa’da yetiştirilen koçlardan 4-5 kıyye yün alındığı,
- Avrupa’dan çayır tohumları ve damızlık koç alınması,
- Hayvanların zararlı otlardan korunması için suni çayırların yetiştirilmesi,
- Mevcut meraların ıslahı,
- Meralarda fenni usullere uygun olarak bataklık oluşan bölgelerdeki çayırların değiştirilmesi,
- Fenni usullere göre hayvanların tedavi edilmesi, hayvan ölümlerinin yaşanmaması veya sınırlandırılması,
- Duyun-ı Umumiye İdaresi’nce hayvan yetiştiricilerine yapılmakta olduğu gibi koç ve koyun yetiştiricilerine mükafat verilmesi,
- Avrupa’nın Osmanlı’dan hayvan tedariki ve ticaretinin kış ayları dışında yasaklanması, bu sayede gerek ahalinin gerek hazinenin faydalanması,
- Etin fiyatının düşmesi, kendiliğinden olacağı için her türlü tedbirin alınmasında görevli Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti’nce fen bilgisi olan bir komisyon kurulması,

- Tüccardan da işi bilen kişilerin oluşturulacak komisyona dahil edilmesi,
- Bu konuların tarafsız bir şekilde müzakere edilerek hiç olmazsa vilayetlerin birkaçında tatbik edilmesi,

gibi hususlar bu belgede yer almıştır. Birbiri ile ilgili ve bağımsız birçok madde belirtilerek var olan sorunların çözülmesi istenmektedir³⁹⁸.

4 Eylül 1907 tarihli belgedeki bilgiler maddeler halinde aşağıdadır:

- Et fiyatının düşürülmesi için alınan çeşitli tedbirler yanında, celeplerden muhtelif adlarla alınan ve her koyun başına hizmet bedeli olarak adlandırılan resmin 5 paraya indirilmesi,
- İstanbul'a getirilen ağnamdan Kasap Kethüdalığı için 5 para alındığı anlaşılmıştır. Bu para kadimen talep edilmekte olup gelirin bir kısmı Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne verilmektedir. Senelik 8.000 kuruştan ibaret olan bu gelirin et fiyatlarını artıracak derecede olmadığı anlaşılmıştır. Ancak celeplerden bu gibi paraların alınmaması padişahın kararı olduğu için bu miktarın da talep edilmesinin yasaklanması,

kararları tebliğ edilmiştir³⁹⁹.

4 Eylül 1907 tarihli diğer bir belgede uygulanması önerilen tedbirler yer almaktadır. Bu ifadeler aşağıda aktarılmıştır:

- Çaçni usulünün bir heyete tevdi olunması,
- Kasapların celeplere yaptırdığı iskontonun lağvedilmesi,
- Osmanlı Lirasının 110-112 kuruşa verilmesine müsaade olunması, piyasa fiyatı üzerinden işlem görmesi,
- İç yağının birlikte tartılması, buna mukabil hayvanlar 3-4 saat geçmedikçe tartılmaması,
- 5 kıyyeye kadar kuzuların kesilmesine müsaade edilmesi, daha aşağısındaki kuzuların kesilmemesi,
- Dişi tiftik keçilerinin ihtiyarlayıp dişleri dökülmeye başlayıncaya kadar kesimlerinin yasaklanması,
- İhtiyar dişilerle kısır koyunların kesiminin yasaklanmaması,

³⁹⁸ BOA, İ..OM., 11/39, 9 Aralık 1906 (22 Şevval 1324).

³⁹⁹ BOA, MV., 116/114, 4 Eylül 1907 (26 Recep 1325).

- Çok et veren hayvan ırklarının ıslahına gayret edilmesi,
- Örnek ağılların yapılması,
- Hayvan yetiştiricilerine nakdî mükafat verilmesi,
- Çayırkların ıslahı ve iyi korunması⁴⁰⁰.

Et fiyatlarının atmasını önlemek amacıyla verilen örnekler daha da artırılabilir. Ergani Madeni Kasabası'nda et fiyatlarına belediye yönetimi tarafından narh konulmuştur. Belirtilen fiyatlara uymayan kasaplara nakdî cezalar verilecektir. Kasap esnafından Nikogos ve arkadaşları bunu şikayet etmiştir⁴⁰¹.

Bursa'da et fiyatlarının birkaç para daha yukarıda olmasından dolayı celepler koyunların bir miktarını Bursa'ya sevk etmiştir. Bu davranışın yasaklanması hakkında Sadaret Mektub Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazı gönderilmiştir⁴⁰².

Sadaret'ten Şehremaneti'ne gönderilen yazı ile et satışı yapan esnaftan ne adlarda ve ne miktarda vergi alındığının bildirilmesi istenmiştir. Zebhiye ve kotra resimleri alındığı cevabı verilmiş, tarifeler şu şekildedir:

- Zebhiye Resmi: Mandadan 7.20 kuruş, canavardan 7.20 kuruş, sığırdan 5.20 kuruş, danadan 3 kuruş, Anadolu'dan gelen ağnam ve keçiden 1 kuruş, Rumeli ağnamından 34 para, bayrama sekiz gün kala gelecek kurbanlık ağnamdan 22 para, kurbanlık fazlası olup kasaplara tevzi olunan ağnamdan 12 para, Anadolu ve Rumeli kuzu ve oğlağından 6 para,
- Kotra Resmi: Emanet ve şahısların kotralarına verilecek ağnamdan 10, keçiden 10-5-2 para, Hasköy aşağısındaki kotraya götürülecek ağnam ve keçiden 10 para, Hasköy aşağısındaki kotraya götürülecek kuzu ve oğlaktan 5 para, Hasköy aşağısına götürülecek manda ve sığırdan 1 kuruş 20 para⁴⁰³.

Et fiyatlarının artmasını önleme amacını gösteren belgelere bakıldığında konunun birçok bileşeni olduğu gözükmemektedir. Et fiyatlarını belirleyen temel unsur piyasa ve pazar şartları olsa da Osmanlı hayvancılığının sahip olduğu özellikler de değerlendirilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

⁴⁰⁰ BOA, TFR.I.MKM., 23/2270, 4 Eylül 1907 (26 Recep 1325).

⁴⁰¹ BOA, DH.MKT., 2415/25, 16 Ekim 1900 (21 Cemaziyelahir 1318).

⁴⁰² BOA, BEO, 2731/204821, 15 Aralık 1905 (17 Şevval 1323).

⁴⁰³ BOA, BEO, 3075/230580, 11 Haziran 1907 (29 Rebiülahir 1325).

2. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ISLAHAT VE HAYVANCILIK

2.1. 19. Yüzyılda Mesleki Eğitim ve II. Abdülhamit Döneminde Mali Şartlar Bakımından Veteriner Hekimlik

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde medreselerin yanında bazı mesleki eğitim kurumları da eğitim alanında faaliyet göstermişlerdir. Uzmanlık derecesinde eğitimin verildiği kurumlar Dâr-ül-hadisler, Dâr-ü-tıplar, Dâr-ül-mesneviler, Dâr-ül-kurrâlar olarak sıralanabilir. Mesleki eğitim alanındaki bu görünüm, zamanla ülkenin çeşitli alanlardaki yetişmiş insan ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle 17. ve 18. yüzyıllar sonrasında mesleki eğitimde reformlara başlanmıştır⁴⁰⁴.

1734 yılında açılan Hendesehane, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitimin başlangıcını temsil etmektedir. Hendesehane, ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nde açılacak askeri ve sivil mühendislik okullarının ilki olarak ifade edilmektedir⁴⁰⁵.

1770 yılında meydana gelen Çeşme Olayı sonrasında Osmanlı donanmasının yeniden inşası gündeme gelmiştir. Bu aşamada, Osmanlı donanması için mühendis ve deniz subayı yetiştirilmek istenmiş, nihayetinde 1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun açılmıştır. 1796'da ise Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılarak Osmanlı kara ordusunu geliştirmeye yönelik adım atılmıştır. III. Selim dönemindeki Nizam-ı Cedit ıslahatlarının bir yansıması olarak karşımıza çıkan bu atılımlar yeniçerileri ordusu yanında modern bir ordunun kurulmasını, ulemanın ve şeyhülislamın nüfuzunu azaltmayı, Avrupalı devletlerde yaşanan ilerlemelere ve kurumsal gelişmelere ortak olmayı hedefleyen düşüncenin ürünlerindendir⁴⁰⁶.

Islahat düşüncesi 19. yüzyılda Tanzimat döneminde de devam ettirilmiştir. Tanzimat dönemi yönetimi devlet işlerini yeniden düzenlemek ve teknik bilgi kapasitesini artırmak amacıyla bilimsel ve teknik eğitime önem vermiştir. Askeri reformlar öncülüğünde açılan mesleki ve teknik okullar, Batılı devletlerde yer alan bilimsel eğitim yönteminin Osmanlı

⁴⁰⁴ Ayşin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki Ve Teknik eğitimin Doğuşu", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 1/1 (2008), s.27.

⁴⁰⁵ Ebubekir Çınar, **XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meslekî Ve Teknik Eğitim** (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), s.20.

⁴⁰⁶ Age, s.20-22.

Devleti'nde de uygulanmasına ve eğitimdeki mevcut sisteminin dönüşümüne aracılık etmiştir⁴⁰⁷.

Mesleki eğitim kapsamında veteriner hekimlik alanındaki dönüşüm de burada aktarılabılır. Öncelikle askeri alanda başlanılan veteriner hekimlik eğitime zamanla sivil öğrenciler de dahil edilmeye başlanmıştır. Veteriner hekimlik alanındaki bu açılım ile Osmanlı ordusunda yer alan hayvan varlığının korunması yanında toplumsal anlamda hayvan sahiplerinin iktisadi ve sosyal durumlarının muhafazası işlevlerine katkı sağlanmak istenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlik eğitiminin gerekliliği tarihsel tecrübelerle desteklenebilir. Örneğin, 1592'de İran'dan gelen sığır vebası salgını bazı köylerde bütün hayvanların ölümüne sebep olduğu gibi, bazılarında da 400-500 inekten ancak birkaç tanesinin yaşatılabilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde çift hayvanlarından yeterince istifade edilememiş, tarlalarda insanlar çalışmak zorunda kalmıştır. 19. yüzyılda, 1847 ve 1877'deki salgınlar ise hayvan hastalıklarının Avrupa'ya giriş yerinin Türkiye olarak belirlenmesine neden olmuştur⁴⁰⁸.

19. yüzyılda yaşanan hayvan hastalıkları karşısında hayvan sahiplerinin karşı karşıya kaldığı sorunlar Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin bir tahriratında şu şekilde ifade edilmiştir: Hayvan hastalıklarını önleme masraflı ise de bunun yayılması önlemek daha az harcama yapmayı gerektirmektedir. Hayvan bakımı konusunda köylülerin bilgisi olsa da hayvan hastalıklarının cinsini belirleme ve hastalıkların yayılmasını önleme konusunda yeterli bilgisi bulunmamaktadır⁴⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlik alanında yaşanan önemli gelişmelerden birisi 1841 yılında Godlewsky'nin Osmanlı Devleti'ne getirilmesi olmuştur. 2 bin kuruş maaşla göreve başlayan Godlewsky'nin sorumlulukları veteriner okulunun kurulması, askeriyedeki hayvanların hastalıklarının teşhisi ve tedavisi olarak belirlenmiştir. Godlewsky'nin Osmanlı Devleti'ne gelişinden bir yıl sonra, yani 1842'de baytarlık eğitime başlanmıştır⁴¹⁰.

1849'da ilk baytar mektebi açılmış, ordunun personel ihtiyacı burada yetiştirilecek öğrencilerle karşılanmak istenmiştir. İlerleyen yıllarda, Avrupa'dan öğretmenlerin getirilmesi,

⁴⁰⁷ Hatice Polat, **Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)** (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), s.2.

⁴⁰⁸ Nihal Erk, **Veteriner Tarihi** (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966), s.214.

⁴⁰⁹ Muzaffer Bekman, **Veteriner Tarihi** (Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1940), s.128-129.

⁴¹⁰ Erk, age, s.208-209.

öğrencilerin eğitiminde hayvan iskeletlerin kullanılmaya başlanması gibi iyileşmeler yaşanmıştır⁴¹¹.

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlik eğitimindeki bir sonraki aşama sivil öğrencilerin okullara kabul edilmesi olmuştur. Bu kararda askeri baytarların Osmanlı Devleti'nin genelinde ortaya çıkan hayvan hastalıkları ile mücadelede sayıca yetersiz kalması etkili olmuştur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, 1867 yılı Türk sivil veteriner hekimliği tarihi açısından dönüm noktası olarak ifade edilmektedir⁴¹².

Sivil veteriner hekim yetiştirme isteğinin bir diğer nedeni, yukarıda da aktarıldığı üzere, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan ve yaygınlaşan hayvan hastalıklarıdır. Vilayetlerden talep edilen baytar subayların belirli bir iş için görevlendirilmesi çeşitli masraflara neden olduğu gibi eğitim alanında aksaklıları da beraberinde getirmiştir. Bu durum sonrasında, “vilayet baytarları” adı ile eğitim görececek öğrenciler okutulmaya başlanmış, bu kişilerin mezuniyetleri sonrasında memleketlerinde hizmet etmeleri amaçlanmıştır⁴¹³. 1889'da ilk sivil veteriner hekim okulunun açılması ile mesleki eğitimde askeri çerçevenin dışına çıkmıştır⁴¹⁴.

II. Abdülhamit dönemine ait arşiv belgelerinin incelenmesi, Osmanlı Devleti'nde sivil veteriner hekimliğe olan ihtiyacın ifade edilmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin, 26 Ekim 1889 tarihli belgede Aydın Vilayeti'nde ortaya çıkan veba-i bakari hastalığının yok edilmesi ve hastalık bulaşmasının önlenmesi için çeşitli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Vilayetin ihtiyacını karşılayacak sivil veteriner hekimler yetiştirilinceye kadar İstanbul ve taşradaki süvari ve topçu alaylarından 10 askeri baytarın acilen görevlendirilmesi vilayetçe talep edilmiştir⁴¹⁵.

1889 yılına ait bir başka belgede Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde hayvan hastalığının görüldüğü belirtilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bulunan sivil veteriner hekim (mülkiye baytarı) sayısı 7 adet olarak belirtilmiş ve hayvan hastalıklarının görüldüğü Ankara'da hiçbir veteriner hekimin bulunmadığı ifade edilmiştir. Aydın'daki veteriner hekim

⁴¹¹ Bekman, age, s.103-117.

⁴¹² Seda Tan, “Türkiye’de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** XIX/1 (2017), s.43-44.

⁴¹³ Age, s.44-45.

⁴¹⁴ Bekman, age, s.103; Tan, age, s.52.

⁴¹⁵ BOA, DH.MKT., 1669/95, 26 Ekim 1889 (1 Rebiülevvel 1307).

ise mevcut işlere yetişememektedir. Bu nedenlerle masrafları ilgili belediye gelirlerinden karşılanmak üzere askeriye'den birer baytarın görevlendirilmesi istenmiştir⁴¹⁶.

1892 senesinde yine Aydın Vilayeti'ndeki ihtiyacı belirten belgede, sivil veteriner hekimin yetiştirilmeye başlandığını ancak sayı bakımından halen istenilen seviyelere ulaşamadığını gözlemlemekteyiz. Aydın Vilayeti'nde hayvan hastalıklarının hiç eksik olmaması ve vilayet baytar müfettişinin vefatı sebebi ile tekrar askeriye'den bir baytar subayın geçici olarak görevlendirilmesi istenmiştir. Burada, ayrıca, mülkiyeden herhangi bir veteriner hekimin Aydın'a tayin edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir⁴¹⁷.

Sivil veteriner hekim yetiştirme serüveni 1907'de meyvelerini vermeye başlamıştır. Ankara, Konya, Aydın, Adana, Hüdavendigar, Kastamonu Vilayetleri'nde sığır vebasının şiddetli olduğunu ve her yerden serum istenildiğini belirten belgede, bilimsel tedbirlerin uygulanmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Bu vilayetlerde veteriner hekimin olmaması sebebiyle ihtiyaç duyulan bölgelere hemen veteriner hekim götürülememektedir. Çözüm, Mülkiye Baytar Mektebi'nden mezun olacak 13 kişinin ilgili yerlere görevlendirilmesi olarak açıklanmıştır⁴¹⁸. Hayvan hastalıkları ile mücadelede askeri baytarların kullanılmasının yanında mekteplerden yetişen öğrencilerin de alternatif olarak düşünölmeye başlanması 1907 senesinde ancak gerçekleşebilmiştir.

Yukarıda aktarılan bilgiler bağlamında, 19. yüzyılda sivil veteriner hekimlerin istihdamına yönelik düzenlemelere değinebiliriz. 6 Ocak 1876 tarihinde çıkarılan "Memalik-i Şahane'de İstihdam Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Nizamname" bunlardan birisidir. Burada yer alan maddeler gereğince, Osmanlı Devleti'ndeki sivil veteriner hekimlik "müfettiş baytarlar" ve "memleket baytarları" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İl merkezlerinde müfettiş baytarlar, livalarda birinci sınıf memleket baytarları, kazalarda ise ikinci sınıf memleket baytarları görevlendirilmiştir. Müfettiş baytarlara 1.800, birinci sınıf memleket baytarlarına 1.200, ikinci sınıf memleket baytarlarına 750 kuruş maaş bağlanmıştır. Kuzey Yemen, Irak ve Trablusgarp'ta görev yapanlara aylık 500 kuruş ek ödeme yapılması uygun görölmüştür⁴¹⁹.

18 Eylül 1893'te 5 fasıl ve 22 maddeden oluşan "Mülkiye Baytarları Nizamnamesi" ile sivil veteriner hekimlikte yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnamenin birinci faslında memuriyete kabul şartları, ikinci faslında sivil veteriner hekimlerin dört sınıfa ayrılmaları ve

⁴¹⁶ BOA, AJMKT.MHM., 499/15, 3 Mart 1889 (1 Recep 1306).

⁴¹⁷ BOA, DH.MKT., 2027/23, 3 Aralık 1892 (13 Cemaziyevvel 1310).

⁴¹⁸ BOA, İ..OM., 13/9, 23 Aralık 1907 (18 Zilkade 1325).

⁴¹⁹ Berfin Melikoğlu Gölcü-Atilla Özgür, "Osmanlı Devleti'nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik İlk Mevzuat Düzenlemeleri", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi** 62 (2015), s.8.

istihdam şartları, üçüncü faslında zorunlu veteriner hekimlik hizmeti konusu, dördüncü faslında sivil veteriner hekimlik işlerinin idaresi, tayinler ve terfiler kaleme alınmıştır⁴²⁰.

Nizamnameler ile istihdam koşulları belirlenen veteriner hekimliğin II. Abdülhamit döneminde devletin mali şartları ile de ilişkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitimin sadece reformist düşünce ile ilgili olmadığını, bunun mali yönünün de olduğunu aktarabiliriz. Bu konu, II. Abdülhamit dönemi Osmanlı arşiv belgelerinde çeşitli nedenlerle yer almaktadır.

II. Abdülhamit döneminde veteriner hekimlere maaş, harcırah, yolluk gibi ödemeler yapılmıştır. Askeri baytarların vilayetlere görevlendirilmesi durumunda, bu kişilerin askeri görevleri karşılığında aldıkları maaş yanında geçici maaş hesapları yapılmıştır. Ayrıca, askeri baytarlara rütbelerine göre harcırah verildiği de belgelerde yer almaktadır⁴²¹.

Veteriner hekimler için yapılan ödemeler yıllar itibariyle farklılık göstermiştir. Örneğin, 1878 yılında Suriye Vilayeti'ne gönderilecek kişilerin masrafları mülkiyeye ait fevkalade masraflar bütçesinden karşılanacaktır⁴²². Bu kapsamdaki maddi sorunluluklar ilerleyen tarihlerde farklı kurum ve alanlarla yüklenmiştir.

1889-1891 yılları arasında veteriner hekimlik giderlerinin daha çok belediyeler tarafından karşılanması istenmiştir. Fakat, belediyelerin bazı gelirlerinin hazineye aktarılması sorunlara neden olmuştur. Bu sebeple, belediye yönetimleri veteriner hekim maaşlarının ödenmesinde çeşitli mazeretler öne sürmüşler, bu kurumların mali durumlarının zorluk içinde olduğunu belirtmişlerdir. Gelen itirazlar nedeniyle bu ödemelerde menafi sandıklarındaki paraların ve belediyeden hazineye aktarılan gelirlerin kullanılabileceği ifade edilmiştir⁴²³.

1891 senesine ait belgelerde Ticaret ve Nafia Nezareti'nden ödemelerin yapıldığı görülmektedir. Bununla ilgili belgelerde belediyelerin veteriner hekim maaşlarını karşılamasının mümkün olmadığı, ödemelerde yaşanan sorunlar nedeniyle veteriner hekim hizmetlerinden istifade edilemediği aktarılmaktadır. Ticaret ve Nafia Nezareti bünyesinde

⁴²⁰ Age, s.10-11.

⁴²¹ BOA, AJMKT.MHM., 499/15, 3 Mart 1889 (1 Recep 1306).

⁴²² BOA, İ..ŞD., 41/2126, 1 Eylül 1878 (4 Ramazan 1295).

⁴²³ BOA, AJMKT.MHM., 499/15, 3 Mart 1889 (1 Recep 1306); BOA, DH.MKT., 1724/56, 9 Mayıs 1890 (19 Ramazan 1307).

maddi imkanların oluşturulması, ilgili seneye ait tahsisatlarda yapılan iyileştirmeler ile gerçekleşmiştir⁴²⁴.

1898-1909 yılları arasında ödemelerde birden fazla alanın kullanıldığı belirtilebilir. Bu dönemde hayvan muayene vergisinden, hazine-i hümayundan, belediyelerden, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden hekimlik masraflarına karşılıklar ayrılmıştır⁴²⁵.

Hayvan hastalıklarının sebep olduğu sonuçlar eğitim gibi diğer önemli faaliyetlerde ödenek kısıtlamalarına gidilmesine de neden olmuştur. Yurt dışına ihraç olunan ve çeşitli yerlere satışı yapılan deriler uzmanlar tarafından muayene edilmekte ve bunun karşılığında deri sahiplerinden vergi alınmaktadır. Gelirler sanayi mekteplerine aktarılmaktadır. Ancak, sıhhiye tedbirlerinin temin edilebilmesi amacıyla bu gelirler artık veteriner hekim masraflarına harcanmalıdır⁴²⁶.

Hayvan hastalıklarının yayılmasını önleme, aslında Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve mali durumu için önemli bir hal almıştır. Bu konu, 1890 yılına ait bir belgede açıkça belirtilmiştir. Hayvan hastalıklarının vilayetlerde hüküm sürdüğü belirtilen belgede, memleketin başlıca varlıklarından (esbab-ı servet) olan hayvanların kaybolup gitmekte olduğu ifade edilmiştir. Bu hal, ziraat ve çiftçilik açısından kötü bir durum olduğu gibi devletin önemli gelir kalemlerine de zarar vermektedir. Hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılması için gerekli yerlere veteriner hekim gönderilmelidir⁴²⁷.

2.2. Karantina Uygulamaları

Karantina, salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla insan veya diğer canlıların belirli bir yerde alıkonulmasını ifade etmektedir. Bu süreçte beklenen yerler “koruma evi” veya “karantina yeri” anlamlarına gelen tahaffuzhaneler olmuştur⁴²⁸.

⁴²⁴ BOA, DH.MKT., 1829/54, 10 Nisan 1891 (10 Ramazan 1308); BOA, DH.MKT., 1857/68, 5 Ağustos 1891 (29 Zilhicce 1308); BOA, DH.MKT., 1875/71, 7 Ekim 1891 (3 Rebiülevvel 1309); BOA, DH.MKT., 1872/46, 29 Eylül 1891 (24 Safer 1309).

⁴²⁵ BOA, İ..OM., 5/22, 29 Ekim 1898 (13 Cemaziyelahir 1316); BOA, BEO, 2977/223271, 5 Ocak 1907 (20 Zilkade 1324); BOA, ML.EEM., 317/25, 27 Ağustos 1899 (19 Rebiülahir 1317); BOA, BEO, 202633, 13 Kasım 1905 (15 Ramazan 1323).

⁴²⁶ BOA, DH.MKT., 2897/83, 31 Temmuz 1909 (13 Recep 1327).

⁴²⁷ BOA, DH.MKT., 1724/56, 9 Mayıs 1890 (27 Nisan 1306).

⁴²⁸ Sevda Ağır, “Osmanlı’da Karantina Uygulama Süreçleri Ve Tepkiler (1865-1914)”, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), s.57; Aslı Taşpınar, “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914)”, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), s.34.

Karantinanın ilk defa sistemli bir şekilde uygulanması 14. yüzyılda gerçekleştirilmiştir⁴²⁹. Veba salgınlarının yaygın olduğu bu dönemde, Doğu'dan Akdeniz'e gelen gemiler için 1377 yılında Venedik ve Dubrovnik limanlarında tahaffuzhaneler tesis edilmiştir⁴³⁰.

19. yüzyıla gelindiğinde, karantinalar modern bir hal almış ve bu alanda devletler arası işbirliği gündeme gelmiştir⁴³¹.

Osmanlı Devleti'nin bu değişime eşlik etmesi III. Selim zamanında başlamıştır. Bu dönemde vebanın yok edilmesine uğraşmış, yabancı hekimlere hastane tahsis edilmiş ve Anadolu'da görülen sığır vebası ile ilgili araştırmalar desteklenmiştir⁴³².

II. Mahmut döneminde İstanbul'daki bir veba salgınında sokakların, evlerin ve hanların temiz tutulmasına yönelik fermanlar çıkarılmıştır. Ayrıca, Galata'daki bazı yerlerin yıkımı gerçekleştirilmiş; kahvehane, manav ve berberlerin üst katlarında bulunan bekar odaları iptal edilmiştir⁴³³.

Konunun devletler arası boyutuna yine II. Mahmut döneminden örnek verebiliriz. Rusya'da ortaya çıkan bulaşıcı hastalık nedeniyle İngiltere, Fransa ve Nemçe sefaret görevlileri Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne gelecek gemiler için karantina talep etmişlerdir. Bu girişim sonrasında Rusya'dan gelen gemilere karantina uygulanmasına karar verilmiştir⁴³⁴.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan karantina tedbirlerini bir adım daha ileri taşıyan etmen 1831-1833 yılları arasında yaşanan kolera salgını olmuştur. Hindistan'da başlayan bu salgın Osmanlı Devleti'ni de etkileyerek Avrupa'ya ulaşmıştır. Koleranın İstanbul'da görülmesi üzerine Karadeniz'de karantina uygulanmıştır. İskenderiye, Kıbrıs ve Suriye'de ortaya çıkan salgın sebebiyle de Çanakkale'de geçici bir tahaffuzhane inşa edilmiştir⁴³⁵.

İlerleyen yıllarda, karantina alanında yenilikler devam etmiştir. Bunu hem Osmanlı Devleti'nde hem de devletler arası işbirliği seviyesinde görebilmek mümkündür.

İlk olarak Osmanlı Devleti'ndeki karantina meclislerinden bahsedebiliriz. Meclisler aracılığı ile karantina kurallarını düzenlemede ve karantina hizmetlerini yürütmede

⁴²⁹ Sevtap Metin, "Osmanlı Devleti'nden Lozan'a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon Mıydı?", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** (2021), s.914.

⁴³⁰ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu Ve Faaliyetleri", **BELLETEN** 58/222 (1994), s.329.

⁴³¹ Age, s.330.

⁴³² Age, s.331.

⁴³³ Age, s.331.

⁴³⁴ Age, s.332.

⁴³⁵ Taşpınar, age, s.35.

kurumsallaşmaya gidilmiştir. 1838’de kurulan karantina meclisine “Sıhhiye Meclisi”, “Meclis-i Tahaffuz”, “Meclis-i Umur-ı Sıhhiye” ve “Sıhhiye Nezareti” gibi farklı adlar verilmiştir. Bu meclis daha sonra “Meclis-i Tahaffuz-ı Ula” ve “Meclis-i Tahaffuz-ı Sani” olarak ikiye ayrılmıştır⁴³⁶.

Meclis-i Tahaffuz-ı Ula (Yüksek Karantina Meclisi), Hariciye Nezareti’ne bağlı olarak işlerini yürütmüş ve burada karantinanın dini ve askeri yönleri tartışılmıştır. Meclis, Almanya, İngiltere, Avusturya, İspanya, İsveç, Norveç, Rusya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya, Yunanistan, ABD ve İran’dan gelen üyelerle uluslararası nitelik kazanmıştır⁴³⁷. Yabancı üyelerin meclislerde yer alması ve karantina uygulamalarında karar verici konumda bulunması, karantina alanında dış müdahalenin kolaylaştırılması olarak değerlendirilmiştir⁴³⁸.

Meclisin görevleri arasında, salgının olduğu yerlere doktor ve memur göndermek, görevlilerce sıkı tedbirlerin alınmasını sağlamak, aşılmanın gerçekleştirilmesi ve ihtiyaç duyulan nizamnamelerin çıkarılması vardır. Meclis-i Tahaffuz-ı Sani (Karantina Yüksek Meclisi Bürosu) ise yazışmalardan, metin tercümelerinden ve belgelerin özetlerinin hazırlanmasından sorumlu olmuştur⁴³⁹.

Karantina meclisi sayesinde birçok konuda ilerleme kaydedildiğini belirtmek gerekir. Bu kurum ile sağlık şartlarının idaresi yeniden düzenlenmiş, kanunların yenilenmesi ve iyileştirilmesine çalışılmıştır. Karantinada görevli kişilere talimatnameler hazırlanmış ve tahaffuzhanelerin nasıl yönetileceği belirlenmiştir. Karayolu taşımacılığına yönelik tedbirler alınarak ilgili birimlere talimatnameler gönderilmiştir. Bunun yanında, ehliyetli memurlar yetiştirilerek devletin salgın hastalıklardan korunması amaçlanmıştır⁴⁴⁰.

Osmanlı Devleti’ndeki bir diğer yenilik tahaffuzhanelerin inşa edilmesidir. İlk yerleşik tahaffuzhane Kuleli Kışlası olarak belirlenmiştir. 1839 yılında Meclis-i Tahaffuz’a verilen bu yer 1842’ye kadar kullanılmıştır. 1843’te Kartal, 1844’te Anadolu Kavağı Tahaffuzhaneleri kurulmuştur. 1893’e gelindiğinde Akdeniz, Boğazlar ve Karadeniz’de 107 yerde tahaffuzhane mevcuttur. İran sınırında 23, Kızıldeniz’de 18 yerde sağlık idaresi ve tahaffuzhane bulmak mümkündür⁴⁴¹.

⁴³⁶ Ağır, age, s.58.

⁴³⁷ Taşpınar, age, s.37.

⁴³⁸ Metin, age, s.941.

⁴³⁹ Taşpınar, age, s.37.

⁴⁴⁰ Abdullah Köşe, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** 5/1 (2003), s.100.

⁴⁴¹ Ağır, age, s.61.

19. yüzyıl boyunca salgınlara karşı sosyal politikalar da geliştirilmiştir. Salgınlara karşı halkın uyarılmasında gazeteler, imamlar ve muhtarlar etkin rol oynamışlardır. Koleradan ölen devlet görevlilerinin ailelerine maaş bağlanmış, bu kişilerin çocukları devlet tarafından okutulmaya başlanmıştır. Karantina sebebiyle işini yapamayıp gelir elde edemeyenlerin zararları tazmin edilmiştir. Tahaffuzhanelerde bekletilen kişilerin yiyecek ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır⁴⁴².

Konunun uluslararası boyutunda çeşitli tarihlerde ve yerlerde düzenlenen konferanslar bulunmaktadır. 1851 Paris Konferansı, 1859 II. Paris Konferansı, 1866 İstanbul Konferansı, 1874 Viyana Konferansı, 1881 Washington Konferansı, 1885 Roma Konferansı, 1892 Venedik Konferansı, 1894 III. Paris Konferansı, 1897 Venedik Konferansı, 1903 IV. Paris konferansı, 1911 V. Paris Konferansı ve 1922 Varşova Konferansı burada belirtilebilir⁴⁴³.

Bu konferanslar salgınlara karşı devletler arası arenada işbirliğinin geliştirilmesi adına önemlidir. Fakat, bu konferansların eleştirilen yönü de vardır. Öncelikle belirtilmelidir ki, konferanslarda kabul edilen politikalarda Avrupalı devletlerin etkisi bulunmaktadır. Avrupa'nın salgınlardan korunması konferansların öncelikli amaçlarındandır. Bununla birlikte, uygulanacak karantinaların Avrupalı devletlerin ticari çıkarlarına zarar vermemesi arzulanmıştır. Nihayetinde, salgınlara karşı geliştirilen çözüm önerileri tüm devletlere eşit fayda sağlama prensibinden uzak kalmış, uygulanması kararlaştırılan karantina tedbirleri ve kabul edilen sağlık yönergeleri Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve politik baskılara sebep olmuştur⁴⁴⁴.

Bu aşamada karantinaların maddi yönüne değinebiliriz. Karantinanın gerçekleştirilmesi yanında yukarıda belirtilen yeniliklerin hayata geçirilmesi devlet açısından yeni bir harcama alanını ifade etmektedir.

Karantina masrafları için para bulunamaması sorunu II. Mahmut döneminde başlamıştır. Bu yıllarda İstanbul'un temizliği ve karantinası için Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmed Ağa'dan, Midilli Nazırı İsmail Ağa'dan, Tırnova Voyvodası Derviş Bey'den, Masarifat Nazırı Salih Efendi'den para talep edilmiştir. Bunun yanında, Katolik, Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerinden de tahsilatlar yapılmıştır⁴⁴⁵.

⁴⁴² Taşpınar, age, s.41.

⁴⁴³ Age, s.39.

⁴⁴⁴ Metin, s.940.

⁴⁴⁵ Sarıyıldız, s.341-342.

Gittikçe artan karantina harcamaları nedeniyle hazineden karşılıksız ödemeler yapılmaya başlanmıştır. Belirtilen hesaplamalara göre, II. Mahmut döneminde karantina gelirleri giderlerin onda biri kadardır. Karantinalarda gereğinden fazla memur istihdam edilmesi ve maaşların yüksekliği masrafları artıran unsurlar arasındadır. Bu nedenlerle ihtiyaçtan fazla memur çalıştırılması yasaklanarak maaşlarda indirimle gidilmiştir. Gerekli bulunmayan karantinalar da iptal edilmiştir⁴⁴⁶.

Artan masraflar sonucunda II. Mahmut döneminde yeni bir verginin ihdası kararlaştırılmıştır. Buna göre, İstanbul ve Bilad-ı Selase’de ikamet eden kişilerden hane başına aylık karantina vergisi alınması uygun görülmüştür. Kişiler ödeme güçlerine göre 3 gruba ayrılmış, vergi miktarı birinci gruptakiler için 25 kuruş, ikincilerde 12.5 kuruş ve üçüncülerde 5.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Ödeme gücü olmayanlardan herhangi bir bedel alınmamasına karar verilmiştir⁴⁴⁷.

Karantina vergisi yabancı gemiler için de geçerli olmuştur. 1840 yılından itibaren gemilerin büyüklüğü ve taşıdığı yolcu miktarı fark etmeksizin bir gemiden 40 kuruş karantina vergisi alınmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti temsilcileri 1851 yılındaki Paris Konferansı’nda vergi miktarının değiştirilmesini talep etmişse de bu öneri kabul edilmemiştir. Vergi miktarının değiştirilmesi isteği 1862’de yeniden gündeme gelmiştir. Bu girişimde talep edilen vergi miktarı daha düşük seviyede belirlenmiş ve onaya sunulmuştur. Bu çabalar 1872 yılında netice vermiş ve yeni bir tarife belirlenmiştir⁴⁴⁸.

Karantina başlığının II. Abdülhamit dönemine yansımalarını mali açıdan ifade edebiliriz. Tablo 9’da aktarılabilecek bilgilerde II. Abdülhamit döneminde sıhhiye alanından elde edilen gelirler ve bu kısma yapılan harcamalar kuruş cinsinden yer alacaktır. Tablonun 4. sütununda ise elde edilen gelirlerin yapılan harcamalara oranı bulunacaktır. Yüzdesel oranla görülecek bu karşılaştırma ile sıhhiye gelirlerinin harcamaları karşılayıp karşılamadığı tespit edilecektir.

⁴⁴⁶ Age, s.361-362.

⁴⁴⁷ Şahin Yeşilyurt, “Karantina Vergisi: Osmanlı Toplumunda Salgınla Mücadelede Mali Bir Çözüm”, **Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları I** (içinde), Ed: Fehmi Yılmaz, (İstanbul: Güngören Belediyesi Yayınları, 2023), s.258.

⁴⁴⁸ Age, s.259.

Tablo 9: II. Abdülhamit Döneminde Sıhhiye Gelirleri ve Harcamaları⁴⁴⁹

Mali Yıl	Sıhhiye Geliri (Kuruş)	Sıhhiye Harcamaları (Kuruş)	Sıhhiye Gelirleri/Sıhhiye Harcamaları (%)
1876-1877	6.291.500	8.428.500	0,74
1877-1878		8.433.000	-
1879-1880	5.135.000	7.105.169	0,72
1880-1881	5.135.000	7.105.169	0,72
1881-1882	5.357.600		-
1882-1883	5.586.000	6.346.739	0,88
1883-1884	5.894.000	6.510.728	0,90
1884-1885	5.953.000	4.962.495	1,20
1887-1888	4.962.495	7.373.100	0,67
1888-1889	4.962.495	4.962.495	1,00
1889-1890	7.341.500	7.928.688	0,92
1890/1891	7.890.632	8.477.820	0,93
1891-1892	6.776.425	7.363.613	0,92
1892-1893	6.656.512	7.443.700	0,89
1893-1894	7.534.143	7.877.617	0,95
1894-1895	6.529.624	7.319.624	0,89
1895-1896	8.177.867	7.319.624	1,12
1896-1897	8.782.901	9.384.241	0,94
1897-1898	8.782.901	9.383.101	0,94
1898-1899	8.448.130	9.043.820	0,93
1899-1900	8.024.310	8.624.310	0,93
1900-1901	7.829.200	8.426.200	0,93
1901-1902	6.472.500	7.543.680	0,86
1902-1903	6.752.000	7.814.080	0,86
1904-1905	7.230.000	8.292.080	0,87

⁴⁴⁹ II. Abdülhamit dönemine ait mali istatistik tabloları incelendiğinde, “karantina” kelimesi dışında “sıhhiye”, “idare-i sıhhiye”, “sıhhiye dairesi” terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bkz. **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918**, s.95-151.

1905-1906	8.035.000	9.102.080	0,88
1906-1907	8.510.000	9.577.080	0,89

Kaynak: Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, s.95-151.

Tablo 9 incelendiğinde, II. Abdülhamit döneminde sıhhiye gelirlerinin ve giderlerinin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Sıhhiye alanından elde edilen gelirler genellikle harcamaların gerisinde kalmıştır. Dönem boyunca gelirlerin giderlere oranı %0,67-%1,20 arasında değişmiştir. 1884-1885 ve 1895-1896 mali yıllarında gelirler giderleri aşmış, 1888-1889 mali yılında ise gelir ve giderlerde denklik yaşanmıştır.

Bu verileri II. Mahmut dönemine ait anlatımla karşılaştırdığımızda, karantina vergisinin yani sıhhiye gelirlerinin mali açıdan oldukça faydalı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, II. Mahmut döneminde karantina vergisi alınmadan önce gelirler giderlerin sadece onda biri kadardı. II. Abdülhamit döneminde ise bu durum olumlu yönde değişiklik göstermiştir. Tablodaki bilgilere göre, II. Abdülhamit döneminde gelirler giderlerin genellikle %90'ı seviyesine yükselmiştir.

Bir gelir kaynağı olması açısından, karantina vergisinin II. Abdülhamit dönemindeki önemi arşiv belgelerine yansımıştır. 1892 yılına ait belgede, hayvan sahiplerinden alınan karantina harcının karantinelerde görev yapan sağlık memurlarının maaşlarının karşılığı olduğu belirtilmektedir⁴⁵⁰.

Hayvanlar için uygulanan karantina sürelerinde değişiklikler yaşanabilmiştir. 1887'de Rusya'dan gelen hayvanlar için 8 gün, 1890'da Bulgaristan'dan gelen hayvanlar için 10 karantina uygulanmasına karar verilmiştir⁴⁵¹.

Hayvanlarda hastalık olup olmadığının kontrol edilmesinde alınan tedbirler zamanla genişletilmiştir. Kavak Tahaffuzhanesi'ne gelen hayvanlarda önceden sadece sığır vebasının bulunup bulunmadığı araştırılırken, Rusya'dan gelen hayvanlarda şap hastalığının görülmesi üzerine artık tüm hastalıkların denetlenmesi gerektiği görevlilere bildirilmiştir⁴⁵². Ancak, burada belirtilmesi gereken bir nokta şudur ki Osmanlı Devleti genelinde halen yeterli sayıda baytar bulunmamaktadır. Örneğin, Erzurum, Trabzon ve Van'a gönderilen baytarların görev

⁴⁵⁰ BOA, DH.MKT., 2015/40, 27 Ekim 1892 (5 Rebiülahir 1310).

⁴⁵¹ BOA, DH.MKT., 1392/81, 16 Ocak 1887 (20 Rebiülahir 1304); BOA, DH.MKT., 1781/68, 15 Kasım 1890 (2 Rebiülahir 1308).

⁴⁵² BOA, DH.MKT., 1647/50, 12 Ağustos 1889 (15 Zilhicce 1306).

yerine gitmesine kadar karantina tabiplerinin hayvanlara da bakması istenilmiştir. Bu belgede, halen, Osmanlı Devleti'ne yetecek kadar baytarın yetiştirilmesinden bahsedilmektedir⁴⁵³.

Karantina uygulamalarında halkın yeterince özverili davranmadığı da belgelerde yer almaktadır. Balıkesir'deki hayvan hastalığı nedeniyle Manyas koşu panayırı iptal edilmiştir. panayırın iptal edilmesi sonrasında hayvan sahipleri hayvanlarını Çam panayırına sevk etmişlerdir. Ardından, bu bölgedeki Karabiga panayırı açılmış, buraya da hayvan nakli gerçekleşmiştir. Bu durumun haber alınması üzerine karantina uygulamaları genişletilmiştir. Buradan İstanbul'a getirilen hayvanların ise Kavak Tahaffuzhanesi'nde bekletilmesi istenmiştir⁴⁵⁴.

Karantinalar hayvancılığa dayalı dış ticareti de etkilemiştir. 1892 yılının kasım ayına ait bir belgede, içinde bulunan senede Rumeli'nden Osmanlı Devleti'ne 30 bin ağnam ve 25 bin kadar keçinin getirildiği ifade edilmiştir. Bu hayvanlar tahaffuzhanede bekletilecekleri için Osmanlı Devleti'ne serbestçe geçmelerine müsaade edilmemektedir. Bunun üzerine, Bulgaristan koyun kethüdalığı hayvanların çobanları ile birlikte Osmanlı Devleti tarafına geçmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir. Karantina uygulamaları bazı zorluklara sebep olmuştur⁴⁵⁵.

Osmanlı Devleti görevlileri karantina tedbirlerinin biraz daha kolaylaştırılmasını da isteyebilmiştir. Bu durum İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında geçerli olmuştur. İstanbul'da et fiyatlarının yükseldiği bir dönemde hayvan tüccarlarının Erzurum'dan getirdikleri sürüleri Kavak Tahaffuzhanesi'nde bekletilmiştir. Bu hayvanların bekletilmeden İstanbul'a gönderilmelerine müsaade edilmesi Sıhhiye Nezareti'nden talep edilmiştir⁴⁵⁶.

2.3. Hayvanların Islahı ve Çoğaltılması

19. yüzyılda Osmanlı Devleti hayvancılığını ilgilendiren konulardan birisi de hayvanların ıslahı ve çoğaltılması (teksir) olmuştur. Bu durum II. Abdülhamit döneminde de geçerli olmakla birlikte bu alana yönelik girişimler hayvancılığa olan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. 1901 senesindeki bir padişah kararı bu açıklamayı desteklemektedir.

Baş kitabet dairesinden yazılan bu belgede, Osmanlı Devleti'nin her yerinde verimli arazilerin bulunduğu ve bu arazilerin bitki yetiştirilmesinde oldukça yeterli olduğu ifade

⁴⁵³ BOA, DH.MKT., 1711/73, 27 Mart 1890 (5 Şaban 1307).

⁴⁵⁴ BOA, DH.MKT., 1958/102, 9 Haziran 1892 (13 Zilkade 1309).

⁴⁵⁵ BOA, HR.TH., 125/34, 20 Kasım 1892 (29 Rebiülahir 1310).

⁴⁵⁶ BOA, DH.MKT., 1999/25, 9 Eylül 1892 (16 Safer 1310).

edilmiştir. Bu sayede zirai üretimin artırılması sağlanmıştır. Fakat, hayvan cinslerinin ıslahında ilerleme kaydedilememiş ve askeriye'nin ihtiyaç duyduğu hayvanlarda yeterli miktara ulaşılamamıştır. Osmanlı Devleti'nin hayvancılığı diğer devletlerdeki gibi kendine yeterli hale gelememiş, buradaki eksiklikler henüz giderilememiştir. Taşrada açılan baytar ve ziraat mekteplerinden yeterince istifade edilemediği gibi halen yurt dışından ziraat aletleri, tohumlar ve damızlık hayvanlar getirilmektedir. Ziraat ehlinin gayretli bir şekilde çalışmasını temin etmek için sergiler açılmalı, ziraatın ve hayvan yetiştiriciliğinin bilimsel usullere göre yapılması amacıyla yurt dışından uzmanlar getirilmelidir. Bu kapsamda bir nizamname kaleme alınmalıdır⁴⁵⁷.

II. Abdülhamit döneminde hayvancılık alanında yaşanan bu eksikliğin tarihsel yönü bulunmaktadır. Bunu at yetiştiriciliği çerçevesinde örneklendirebiliriz.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde ordunun hayvan ihtiyacı Osmanlı köylüsü tarafından karşılanmıştır. Orduya at temin etmek bir onur göstergesi olmasının yanında daimi bir gelir alanını da ifade etmiştir. Ancak, 1850'li yıllardan sonra halkın at yetiştirmesinde büyük gerileme meydana gelmiş, ortaya çıkan bu sorun Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Burada aktarılması gereken en önemli gelişme Kırım Savaşı'dır⁴⁵⁸.

Kırım Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın cepheye gönderdiği hayvanlar savaşın sona ermesi sonrasında Osmanlı Devleti tarafından satın alınmıştır. Devletler arasında gerçekleştirilen bu ticaret at yetiştiriciliği yapan köylüyü olumsuz etkilemiştir. Artık orduya at teslimatı yapamayan köylü yetiştiricilikten vazgeçmiştir. Halk yetiştiriciliğinin tasfiye edilmesi 1860'lardan sonra etkisini göstermiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki sorunlardan birisi ordudaki hayvan yetersizliği olmuştur. Ayrıca, bu dönemde yaşanan mali sıkıntılar dışarıdan hayvan ithal etmeyi zorlaştırmıştır. Yetiştiricilik politikaları değerlendirilmiş, yeniden yerli kaynakların kullanımı ve özel yetiştiriciliğin geliştirilmesi gündeme gelmiştir⁴⁵⁹.

At yetiştiriciliği anlamında takip edilecek politikalar bazı girişimlerle desteklenmek istenmiştir. Reform düşüncesinin ilk göstergesi 1870 yılındaki talimatnamedir. Yerli ırkların ıslahında takip edilecek usul ve yöntemler bu talimatname ile belirlenmiştir. Ardından, 1877 yılında yeni bir talimatname kaleme alınmıştır. Açıklanan kurallarla, ıslah faaliyetleri mülkiye baytarlarına bırakılmış, hayvanların çoğaltılması işlemleri net kurallara bağlanmıştır. Ayrıca,

⁴⁵⁷ BOA, İ.HUS., 91/111, 29 Kasım 1901 (17 Şaban 1319).

⁴⁵⁸ Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)", (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015),s.15.

⁴⁵⁹ Age, s.15-17.

devlet tarafından damızlık hayvan depoları açılmış, Ziraat Bankası'ndan kredi desteği sağlanmış, düzenlenen sergilerle hayvanların tanıtımı yapılmış, at yarışları düzenlenmiş ve uluslararası organizasyonlara katılım gerçekleştirilmiştir⁴⁶⁰.

II. Abdülhamit döneminde at yetiştiriciliğinin geliştirilmesinde şunlara da değinebiliriz: Bu yıllarda atçılığın geliştirilmesine ve at cinsinin ıslahına çalışılmış, ordudaki at sayısının artırılması için gayret sarf edilmiştir. Bu aşamalara devlet öncülük etmiştir. Bunlarla birlikte, bir idare-i umumi kurulması kararlaştırılmış, Türkmen, Kürt ve Arap aşiretlerinde bulunan atların sayısını ve niteliğini içeren istatistikler tutulmuştur⁴⁶¹.

Bu bölümü küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık ile zenginleştirebiliriz. İlgili arşiv belgeleri sayesinde konunun at yetiştiriciliği dışındaki yönü de aktarılacaktır.

II. Abdülhamit döneminde küçükbaş hayvan sayısının artırılması amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. 18 Şubat 1908 tarihli bir belge bu hususta bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti'nden yapılan hayvan ihracatı et fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Dişi damızlık koyunların kesiminin yasaklandığı bir dönemde, hayvan sahipleri dişi kuzuları satarak ellerindeki hayvanları çıkarmaya yönelmişlerdir. Bu gerekçelerle, dişi kuzuların İstanbul'a sevk edilmesi ve dişi koyunların %20'sinin satılması yasaklanmıştır. Bu hayvanların kesimine de izin verilmeyecektir. Yeni doğan dişi kuzuların %20'sinin satılamaması kuralı da getirilmelidir⁴⁶².

Damızlık dişi koyunların İstanbul'a gönderilmesinin yasaklanması, celeplerin ticaretine zarar vermiştir. Celepler, sevkiyat yasağının sadece İstanbul için uygulanmasını, bu yasağın Anadolu için geçerli olmamasını talep etmişlerdir⁴⁶³. Buradan da anlaşılacağı üzere, temin edilen hayvanların İstanbul'a gönderilenleri genellikle et tüketimi içindir. Anadolu'nun talebi hayvan yetiştiriciliğini de içermektedir.

Damızlık hayvanlara getirilen satış yasağı zor durumdaki köylüler için de geçerlidir. Adana'da yaşanan kuralık halkı ekonomik anlamda etkilemiş, hayvanlar için yem bulunması zorlaşmıştır. Ziraatta kullanılan çekim hayvanlarının da satılmak istenmesi sonrasında satışların önüne geçebilmek için Suriye ve Trablusgarp'tan saman ve ot getirilmesi kararlaştırılmıştır. Padişah, masrafların mal sandıklarından karşılanması talimatını vermiştir⁴⁶⁴.

⁴⁶⁰ Age, 65-113.

⁴⁶¹ Tolga Akay, **Osmanlı Ordusunda At (1856-1908)** (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), s.94.

⁴⁶² BOA, DH.HMŞ., 19/64, 18 Şubat 1908 (15 Muharrem 1326).

⁴⁶³ BOA, DH.HMŞ., 19/64, 18 Şubat 1908 (15 Muharrem 1326).

⁴⁶⁴ BOA, İ..DH., 1042/81896, 9 Ağustos 1887 (19 Zilkade 1304); BOA, DH.MKT., 1437/19, 6 Ağustos 1887 (16 Zilkade 1304).

Osmanlı Devleti açısından önemli bir yeri olan tiftik keçilerine de ihracat yasakları uygulanmıştır. Buradaki gaye, daha çok ticari niteliktedir. Tiftik keçilerinin ihracı yasaklanmış olduğu halde Ankara'dan Avustralya kıtasına tiftik keçisi gönderildiği haber alınmıştır. Bu kurala uyulmaz ise mahalli ticaret sekteye uğrayacaktır⁴⁶⁵.

Ordu ve nizamiye bölükleri için at temini gerçekleştirilen Musul'dan ise Hindistan'a at ihracatı yapılmaktadır. Eğer önlem alınmaz ise damızlığa elverişli kısarak sayısı azalacaktır. On sene müddetle at cinsinin ihracatı yasaklanarak tedbir alınmalıdır⁴⁶⁶.

Sadaret'ten Aydın Vilayeti'ne gönderilen belgede, çifte ve damızlığa elverişli hayvanların Aydın'dan yurt dışına gönderildiği yazmaktadır. Deniz yolu ile yapılan ticarete bölgedeki baytarlar aracılık etmektedir. Baytarların yaptığı bu iş getirilen ihracat yasaklarına fesat karıştırmak olarak tanımlanmış ve ihracatın engellenmesi istenmiştir⁴⁶⁷.

Konya Vilayeti yöneticileri küçükbaş hayvanlardaki ihracat yasağının kara sığır cinsine de uygulanmasını teklif etmiştir. Çünkü, birkaç seneden beri Osmanlı dışına yapılan kara sığır ihracatı damızlık kara sığır sayısını azaltmıştır. Sadaret, bu yasağın uygulanmasını uygun bulmuştur⁴⁶⁸.

26 Mart 1884 tarihli bir belge ile hayvan cinslerinin ıslahı amacıyla neler yapıldığını örneklendirebiliriz. Sergi ve panayırların düzenlenmesinin yanı sıra dışarıdan damızlık hayvan da getirilmiştir. Damızlık hayvan ithalatına devlet öncülük ederek bu süreçte halkın karşılaşabileceği muhtemel sorunlar önlenmeye çalışılmıştır⁴⁶⁹. Hayvanların ıslahı amacıyla yapılan ticaretten gümrük ve baytar vergisi alınmamıştır⁴⁷⁰.

At cinsinin ıslahına destek olmak amacıyla at yarışları düzenlenmiştir. Bu müsabakalarda farklı devletlerin konsolosları, askeri, mülki erkan ve belediye yetkilileri bulunmuştur⁴⁷¹.

Bursa'da düzenlenen at yarışlarında belediyenin mali talepleri öne çıkmıştır. At cinsinin ıslahı ve çoğaltılması amacı ile koşular düzenlenen Bursa'da yarışı kazananlara ödülleri verilmiştir. Halk bu yarışların devam etmesini arzulamaktadır. Yarışlardan elde edilecek hasılat

⁴⁶⁵ BOA, DH.MKT., 1739/109, 7 Temmuz 1890 (19 Zilkade 1307).

⁴⁶⁶ BOA, DH.MKT., 2481/82, 8 Mayıs 1901 (19 Muharrem 1319).

⁴⁶⁷ BOA, BEO, 3191/239262, 24 Kasım 1907 (18 Şevval 1325).

⁴⁶⁸ BOA, İ.RSM., 31/5, 3 Nisan 1908 (1 Rebiülevvel 1326); BOA, HR.TH., 363/3, 10 Mayıs 1908 (8 Rebiülahir 1326).

⁴⁶⁹ BOA, İ.DH., 1295/102216, 26 Mart 1884 (28 Cemaziyelevvel 1301).

⁴⁷⁰ BOA, BEO, 3303/247720, 13 Haziran 1908 (14 Cemaziyelevvel 1326).

⁴⁷¹ BOA, DH.MKT., 726/22, 18 Haziran 1903 (22 Rebiülevvel 1321).

ile belediyenin ihtiyaç duyduğu itfaiye harcamaları da finanse edilmek istenmiştir. Belediye yetkilileri bu doğrultuda talepte bulunmuştur. Bursa’da her sene bir veya iki koşunun tertip edilmesi kabul edilmiş, ancak hasılatın sadece hayvanların ıslahına harcanması gerektiği bildirilmiştir. İtfaiyenin giderleri için bir yardım düzenlenmeli veya masraflar belediye gelirlerinden karşılanmalıdır⁴⁷².

Ordunun ihtiyacı olan hayvanların yetiştirilmesi yetkililer tarafından desteklenmiştir. Öyle ki, yaşanan mera anlaşmazlıklarında at yetiştiricileri desteklenmiştir. Sivas Vilayeti’nde bulunan Çerkeslerin sahip oldukları damızlık kısırak sayısı 15 bini bulmuştur. Kısırakların sahipleri ziraat yapılamayacak durumda olan meralarda hayvanlarını otlatmak istemektedirler. Söz konusu meralar Adana, Halep, Cebel-i Bereket, Kozan ve Maraş’tadır. Ancak, bu bölgede yaşayan ahali buna karşı çıkmaktadır. Bu durumda, atların yetiştirilmesine aracılık edebilecek Çerkesler desteklenmeli, meraların bu kişilere tahsisi yapılmalıdır⁴⁷³.

2.4. Mezbaha (Salhane) Reformu ve II. Abdülhamit Dönemine Yansımaları

Mezbaha, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların kesimlerinin yapıldığı, etlerinin kasaplara verildiği sakatat, deri ve yağ gibi ürünlerinin diğer ticari alanlara dağıtıldığı yeri ifade etmektedir. Mezbahalar daha çok kasaplık et üretimi amacını taşıyan kuruluşlar olmakla birlikte, günümüzde kombinalar bu işi daha profesyonel şekilde yürütmektedirler⁴⁷⁴.

Salhane tabiri de mezbaha gibi hayvan kesiminin yapılıp derilerinin yüzüldüğü yerler için kullanılmıştır. Kasaplık hayvanların belediyeler tarafından belirlenen yerlerde kesilmesinin kural haline gelmesi ile günlük hayatta daha çok mezbaha kelimesi kullanılmaya başlanmıştır⁴⁷⁵.

Osmanlı Devleti’nde mezbahaların ortaya çıkışı özellikle nüfus ve şehirleşme ile ilgilidir. Taşrada tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesim et ihtiyaçlarını besledikleri hayvanlardan karşılamışlardır. Küçük çaplı talebi temsil eden aileler bağ veya bahçelerinde kesim yapmışlardır. Büyük şehirlerde durum farklıdır. Sarayın, askerlerin, ticaretle uğraşan esnafın et talebi mezbahaların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır⁴⁷⁶.

⁴⁷² BOA, BEO, 3126/236408, 12 Ağustos 1907 (3 Recep 1325).

⁴⁷³ BOA, BEO, 652/48896, 2 Temmuz 1895 (9 Muharrem 1313).

⁴⁷⁴ Abdulkadir Atar, “Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde Mezbahalar”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** 11/XXXVII-2 (Aralık 2018), s.472.

⁴⁷⁵ Pakalın, age, C:3, s.102.

⁴⁷⁶ Atar, age, s.475.

Büyük şehirlere İstanbul örnek verilebilir. İstanbul'daki ilk mezbaha Fatih Sultan Mehmet tarafından Haliç'te inşa ettirilmiştir. Yedikule mezbahaneleri bu kararı takip etmiş; artan et ihtiyacı ile Eyüp, Eğrikapı, Galata, Üsküdar, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş ve Ortaköy'de de mezbahalar açılmıştır⁴⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde mezbahaların kurulum yerleri belirli kurallar çerçevesinde belirlenmiştir. Örneğin, İstanbul'a getirilen koyunların mahalle aralarında kesilmesi yasaklanmıştır. Kesim işlemlerinin açık havada ve suyun bol olduğu yerde yapılması uygun görülmüştür. Halk sağlığının korunması amacıyla gerçekleştirilen bu uygulamalar 16. yüzyıl gibi eski tarihlerde de var olmuştur⁴⁷⁸.

Bu konuyu hıfzıssıhha açısından biraz daha detaylandırarak olursak, Osmanlıların ilk zamanlardan itibaren halk sağlığına önem verdikleri ifade edilmektedir. Görevlilerce sokakların ve meydanların temiz tutulması, ev ve dükkanların önüne çöp dökülmemesi, hamamlardaki pis suların sokaklara akıtılmaması, çamaşır temizliğinde kullanılan suların yollara dökülmemesi konusunda uyarılar yapılmıştır. Hayvan kesiminin meskun mahaller haricinde yapılması istenmiştir⁴⁷⁹.

Mezbahaların yerleşimi sektörel açıdan da incelenebilir. Temel üretim girdisi deri olan debbağ işletmeleri mezbahalara yakın yerlerde bulunmuşlardır. Fiziki yakınlığın iktisadi etkinlin artıracığı düşünülmüştür.

Mezbahaların işletilmesi iki şekilde gerçekleşmiştir. İşletmesi ve mülkiyeti devlete ait olan yerler miri mezbahaları belirtmektedir. Buna karşın, işletmesi özel sektörcce yapıp mülkiyeti kişilere ait yerler esnaf mezbahaları olarak bilinmektedir.

Miri mezbahalarda kesim işlerinden sorumlu kişiler, nazırlar, katipler ve kantarcılar görev yapmıştır. Bunun yanında, her mezbahanın ilgili hesapları Yedikule mezbahasında tutulmuştur. Yedikule mezbahası, bir diğer yönden incelendiğinde, miri mezbahaların en eskisini ve iş hacminin en yüksek olduğu yeri ifade etmektedir. Sur içinde bulunan kurum ve kişilerin et ihtiyaçları temelde buradan karşılanmıştır.

Miri mezbahalarda 1849-1850 senesi önemlidir. Bu tarihten önce miri mezbahaların işletmesi doğrudan devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yerler, daha sonra, eşyaları ile

⁴⁷⁷ Mehmet Sait Türkhan, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İlaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu** (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), s.59.

⁴⁷⁸ Uzun, age, s.141.

⁴⁷⁹ Gülden Sarıyıldız, "Hıfzıssıhha", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s.319-320.

birlikte mültezimlere verilmiştir. Bu kararlar birlikte işletme masrafları, tamirat giderleri mültezimlerce karşılanmaya başlanmıştır⁴⁸⁰.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında, gedik usulünün kaldırılmasıyla birlikte şehirlerde hayvan kesiminde düzen bozulmuştur. Kasap dükkanı açmanın isteğe ve girişimciliğe bağlı hale gelmesi denetimi azaltmıştır. Bunu takip eden gelişmelerden birisi de hayvan kesimlerinin kasap dükkanlarının bahçelerinde yapılır hale gelmesidir⁴⁸¹. 19. yüzyıl başlarında kamu denetimi ve kontrolü dışında yaşanan bu gelişmeler sağlık şartlarının sorgulanmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sorunların çözümü adına adımlar atılmaya başlanmıştır. Tedbirler kapsamında mezbahaların açılış ve işleyiş denetimleri belediyelere devredilmiştir⁴⁸².

Yeni dönemde önceden açılmış mezbahaların halk sağlığını tehdit etmemesi adına çalışmalar yapılmıştır. Yeni açılacaklar ise, klasik dönemde olduğu gibi, şehir dışında inşa edilmek istenmiştir. Bu farkındalıkta, oluşturulmak istenen modern şehir algısı, özellikle liman şehirlerinde ve ticaret merkezlerindeki yabancı kişi ve şirketlerin talepleri, salgın hastalıkları önleme arzusu etkili olmuştur⁴⁸³.

Bu aşamada düzenlemelerin iktisadi ve mali çerçevesi de aktarılabilir. Harcamaların merkezi hükümet tarafından finanse edilmesi iki uygulama ile gerçekleştirilmiştir. Bunlar münakasa ve müzayede usulleridir. Münakasa, bir mezbahanın yapım işinin taahhüt edilen en az masrafla talibine devrini belirtmektedir. Bu çerçevede inşası tamamlanan mezbaha emaneten idare edilebileceği gibi maktu bedellerle ihale de edilebilir. Müzayede ise mezbahaların özel sektöre satılmasını ifade etmektedir. Yine, yerel belediyeler bu alana sermaye aktarımı yapabilecektir. İnşaat ve modernizasyon işleri için tanınacak gümrük muafiyetleri de finansman başlığına eklenebilecekler arasında yer almaktadır⁴⁸⁴.

Kontrol mekanizması çıkarılan kanunlar ile desteklenmiştir. 1877 yılındaki Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunu'nu ile şehir içinde hayvan kesimi yasaklanmıştır. 1885'te İstanbul Şehremaneti'nde Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonunda diplomalı veteriner müfettişinin bulunması, gıda üretimi yapanların denetlenmesi istenmiştir. Teftiş heyetlerinin denetleyeceği unsurlar arasında mezbaha ve kasap dükkanlarının

⁴⁸⁰ Uzun, age, s.141-144.

⁴⁸¹ Atar, age, s.481.

⁴⁸² Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Uygulamalarına Önemli bir Örnek; Salhanelerin Şehir Dışına Nakilleri", **XIX. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara,2018), s.1365.

⁴⁸³ Age, s.1371-1373.

⁴⁸⁴ Age, s.1374-1376.

temizliği, etin sinek ve tozdan korunması, mandıralarda imal edilecek ürünlerin saf sütün yapılması yer almıştır⁴⁸⁵.

18 Ocak 1905 tarihinde Hamidiye Etfal Hastanesi'nde hazırlanan talimatname mezbahalar ve kesim işlerini daha detaylı ele almıştır. Beş bölüm ve 47 maddeden oluşan bu belgede mezbahalarla ilgili hususlar maddeler halinde aşağıdaki gibidir:

- Mezbahaya getirilen hayvanlar arasında bulaşıcı ve salgın hastalık görülmesi halinde bu hayvanlarla birlikte getirilen hayvanların tamamı reddedilir, durum Belediye Veteriner İşleri Müfettişliği'ne ihbar edilir.
- Kesimi kabul olunmayan hayvanların kulaklarının ortasına "R" harfi damgalanır,
- Sağlığa zararlı etler, mezbahada bulunan kreolin eriğine daldırılarak atılır.
- Kesilen hayvanların kanının dışarıya akıtılması için zemin geniş oluklara sahip olmalı ve halka taşı ile döşenmelidir. Duvarlar 1.5 metre yüksekliğe kadar çimento ile sıvanmalıdır.
- Kesim yerleri ve muayene alanlarında büyük su muslukları olmalıdır. Zemin su akışına elverişli şekilde dizayn edilmelidir.
- Mezbahada görev yapacak kişiler mesleklerinin gerekliliklerini sağlamalıdır, bununla ilgili şehadetnameye sahip olmalıdır.
- Kesim yerleri ve muayene salonları bol su ile yıkanmalı, oluklar iyice süpürülerek temizlenmelidir.
- Kesim yerleri ve muayene salonları en az 15 günde bir kireçle badana edilmelidir⁴⁸⁶.

Yukarıda aktarılan bilgiler mezbahaların işletilmesinde bir dönüşümü ve 19. yüzyılda yaşanan modernleşmeyi göstermektedir. Ancak, Osmanlı Devleti'ndeki bu deneyimler Batı'daki emsallerini yakalayamamıştır. Endüstriyel aşamanın yakalanamamasının yanında finansman konusunda yaşanan zorluklar şehir içindeki mezbahalardan faydalanmayı daha makul kılmıştır. Sonuçta, hayvan kesim işlerinin şehir yaşamından ayrıştırılması sağlanamamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bu süreçte, en kararlı tavrın halk tarafından gösterildiğini belirtmek gerekir⁴⁸⁷.

⁴⁸⁵ Fatma Emek, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğine Anadolu'da Mezbahalar Ve Mandıralarda Hayvansal Gıdanın Hijyen Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** XXI/43 (Güz 2021), s.509.

⁴⁸⁶ Berfin Melikoğu Gölçü, "Osmanlı Devleti'nde Et Muayenesi İle İlgili Düzenlemeler", **Veteriner Hekim Dergisi** 82/2 (2011), s.63-37.

⁴⁸⁷ Sinem Burcu Uğur-Seda Tan, "19. Yüzyıl Mezbaha Reformu ve Osmanlı'daki Yansımaları", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakóltesi Dergisi** 4/1 (2019), s.22.

II. Abdülhamit döneminde halkın genel sağlık tedbirlerine önem verdiği belgelere yansımıştır. Galata'da Sultan Beyazıt Camii'nin su deposuna bitişik yerde açılan mezbaha ahalice şikayet edilmiştir. Umum-ı sıhhate zararı sebebi ile mezbahanın kaldırılması talep edilmiştir⁴⁸⁸. Aydın'daki mezbahanın belgelere yansıma nedeni ise şehre yakın olmasıdır⁴⁸⁹. Yine, evlerin yakınında veya bitişğinde açılan mezbahalar da buralarda yaşayanlar için sorun teşkil etmiştir⁴⁹⁰.

Kasapların kullandığı mezbahalar veya dükkanlarına ait hayvan kesim yerleri sağlık şartları açısından kontrol edilmiş, kurallara uymayanlara çeşitli cezalar uygulanmıştır⁴⁹¹. Bunun yanında, yukarıda ifade edildiği üzere, hayvan kesim işlemlerinin şehir içine taşınması, dükkanların mezbaha haline getirilmesi de yasaklanmıştır. Üsküp Belediyesi müfettişi imzalı belgede, kasapların imsak vaktinden sonra denetlendiği belirtilmiştir. Dükkanlarını mezbaha haline getiren kasaplara suçun ilk kez işlenmesi göz önünde bulundurularak en alt seviyeden ceza yazılmıştır⁴⁹².

Mezbahalar devlet politikalarının uygulanmasında işlevsellik göstermiştir. Et fiyatlarının kontrol edilmesi için kuzu kesimleri denetim altına alınmak istenmiştir. Erkek-dişi fark etmeden hayvan kesimi yapılması, dişi kuzuların yavrulama potansiyellerini ve hayvan sayısını artırma imkanlarını önlemektedir. Bu sebeple, mezbahalarda dişi hayvan kesimi kontrol edilmiştir. Ancak, sadece erkek hayvan kesilmesi, kısa dönemde, et talebini karşılamayacaktır. Bu durum et fiyatlarının artmasını beraberinde getirecektir. Sonuç itibarıyla halk bu işten zarar görecektir. Bu alandaki uygulamalarda bu olgu göz önünde bulundurulmalıdır⁴⁹³.

Mezbaha işletmelerinin devlet tarafından yeniden organize edilmesi, bunun finansal tarafının da olduğu ilgili literatüre yansımıştır. Bunun değerlendirmesi yukarıda aktarılmıştır. Modernleşme sürecinin iktisadi ve mali etkileri II. Abdülhamit dönemi belgelerinde de vardır.

Mezbaha inşası yatırımlarının piyasa aktörlerince hangi iktisadi değerlendirmeler çerçevesinde yapıldığını Mehmed Naili adlı kişinin mukavele önerisinde bulabiliriz. Bu mukavele mezbaha yapım işinin üstlenilmesi durumunda girişimcinin muhtemel kar

⁴⁸⁸ BOA, ZB., 336/131, 22 Haziran 1909 (3 Cemaziyelahir 1327).

⁴⁸⁹ BOA, DH.MKT., 189/70, 28 Aralık 1893 (19 Cemaziyelahir 1311).

⁴⁹⁰ BOA, DH.MKT., 1436/112, 4 Ağustos 1887 (14 Zilkade 1304).

⁴⁹¹ BOA, DH.MKT., 1913/104, 20 Ocak 1892 (19 Cemaziyelahir 1309); BOA, YB.021, 75/158, 2 Ekim 1881 820 Eylül 1297).

⁴⁹² BOA, YB.021, 109/125, 19 Kasım 1905 (6 Teşrinisani 1321).

⁴⁹³ BOA, DH.MKT., 2065/108, 10 Şubat 1894 (4 Şaban 1311).

maksimizasyonu adına neler talep ettiğini sunmaktadır. Mehmed Naili'nin talepleri özetle şu şekildedir:

- Dersaadet ve Bilad-ı Selase şehremanetlerinin tayin edeceği mahallerde 30 adedi aşmakta olan mezbahalar taş ve tuğladan olacaktır. Bu mezbahaların inşası için gerekli arazi hükümet tarafından bedelsiz tahsis edilecektir. Ferman tarihinden itibaren 3 ay içinde münasip görülecek yerler belirlenerek girişimciye verilecektir. Eğer arazi verilmez ise imtiyaz sahibi uygun bulacağı yerlerde satın alacağı arazi üzerine lüzumu kadar inşa edeceği mezbahalar şehremanet tarafından kabul edilecektir. Satın alacağı yerler için ödenen para, hükümete ödenecek senelik bedelden düşülecektir.
- İmtiyaz sürecinde, mezbahaların hududu dahilinde salhane haricinde hayvan kesmek; belirtilen yerler dışında kesilen hayvanların ilgili yerlere getirilmesi yasaklanacaktır. Eğer dışarıdan et getirilirse mezbahadaki doktorlar tarafından muayene edildikten sonra hudut dahilinde satılabilecektir. Etlerin sağlık şartları açısından uygun olduğuna dair ruhsat verilirse mezbaha resmi ödenecektir.
- İmtiyaz hudutları Rumeli yönünde Çatalca-Kavak arasını (Çatalca ve Kavak dahil edilecek), Anadolu yönünde İzmit-Kavak arasını kapsayacaktır (İzmit ve Kavak dahil edilecek).
- Hayvanların muayenesi için lüzumu kadar tabip görevlendirilecektir. Bu tabiplerin toplam maaşları yıllık 5 bin lirayı geçmeyecektir.
- Hudut dahilinde, mezbaha haricinde hayvan kesmek ve hudut haricinde kesilip getirilen hayvanların hudut dahilinde satışı muayenesiz gerçekleşmeyeceğinden bunun ihlalini cezalandıran nizamname çıkarılacaktır. Ramazan ayında kesilen hayvanlar bu nizamnameden muaf tutulacaktır. Bunun dışında, muayenesiz et bulunur ise derhal tutanak tutulacak ve bu durum cezalandırılacaktır. Muayene edilen etlere mezbahadaki görevliler tarafından ruhsat verilmez ise bunun için de takip edilecek kurallar belirlenecektir.
- Bir Osmanlı şirketi teşkili ile ihraç edilecek hisse senetlerinden ve tahvillerden damga resmi alınmayacaktır.
- Mezbaha memurları Osmanlı Devleti vatandaşı olacaktır.
- Koyun ve keçilerden beşer kuruş, yerli sığır cinsinden 15 kuruş, yabancı sığır cinsinden 20 kuruş, canavarlardan 10 kuruş kesim bedeli tahsil edilecektir.

- İmtiyaz müddeti 40 sene olarak belirlenecektir⁴⁹⁴.

Yatırımların mali yönü, dolayısıyla devleti ilgilendiren kısmı araştırıldığında vergilendirme ön plana çıkmıştır. Musul'da yapılacak mezbahaların masrafları için hazineye ait olan zebhiye resminin belediyeye tahsis edilmesi istenmiştir⁴⁹⁵. Kayseri'de şehir dışında, Gezirler bölgesinde inşa edilecek mezbahaların maliyetinin zebhiye resmine zam yapılması ile karşılanması önerilmiştir. Kesim işlemlerine davarda 10, sığırdı 40 para zam talep edilmiştir⁴⁹⁶.

Meclis-i Vükela'da görüşülen bahiste ise mezbaha yapım maliyetleri ile elde edilecek vergi gelirlerinin karşılaştırması yapılmıştır. Mezbaha yapımına bazı girişimciler talip olmuş, bununla ilgili imtiyaz başvurusu yapmışlardır. Yetkililer vergi gelirlerinin daha yüksek olacağını tahmin ederek işin devlet tarafından yapılmasına karar vermişlerdir. Bu belgede, İstanbul ve Bilad-ı Selase'nin uygun yerlerinde 9 mezbaha ile 1 domuz kesim yeri yapılacağı belirtilmiştir. Takriben 35 bin lira masrafla inşa edilecek yerlerin yıllık zebhiye resmi gelirleri 30 bin lirayı geçecektir. Bu gelirin yatırımcılar tarafından teklif edilen senelik 10 bin liraya feda edilmesi makul olmayacaktır. Bu mezbahaların şehremaneti tarafından inşası daha uygun görülmüştür⁴⁹⁷.

⁴⁹⁴ BOA, Y..PRK.AZJ., 19/42, 15 Haziran 1891 (8 Zilkade 1308).

⁴⁹⁵ BOA, BEO, 370/27697, 7 Mart 1894 (29 Şaban 1311).

⁴⁹⁶ BOA, DH.MKT., 1904/104, 24 Aralık 1891 (22 Cemaziyelevvel 1309).

⁴⁹⁷ BOA, MV., 59/52, 25 Kasım 1890 (12 Rebiülahir 1308).

3. BAYTARİYE ÇERÇEVESİNDE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE HAYVANCILIK

3.1. II. Abdülhamit Döneminde Sığır Vebası Salgınlarının İktisadi Yansımaları

Sığır vebası, etken maddesi virüs olan ve büyükbaş hayvanların sığır türlerinde görülen bir hastalıktır. Halk arasında sığır öleti, malkıran ya da çor olarak da adlandırılmaktadır. Bu hastalığa yakalanan hayvanlarda, hastalığın başlamasından itibaren 2-3 gün içerisinde ölümler yaşanmaktadır⁴⁹⁸.

Sığır vebasının bulaşıcılık yönünü aktaracak olursak birçok etmenin bu süreçte rol oynayabileceğini söyleyebiliriz. Hasta hayvana bakan kişilerin elleri, elbiseleri ve ayakkabıları, hayvanlar için kullanılan çeşitli araç ve gereçler, ot ve saman, kedi, köpek ve kümes hayvanları hastalığın yayılmasında etkili olabilirler⁴⁹⁹.

Tarihsel açıdan incelediğimizde sığır vebasının ilk çağlardan itibaren görüldüğü ifade edilmektedir. Geçmişte sığır popülasyonunun azalması yönünde önemli etkileri olan bu hastalık insanların sığırlardan elde ettiği gıda miktarında değişimlere sebep olmuştur⁵⁰⁰.

Sığır vebası ile mücadelede bilimsel tekniklerin kullanılmaya başlanması ve bu alanda eserler yazılması 18. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir⁵⁰¹. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde İtalya, İngiltere ve Hollanda'daki salgınlar sonrasında Batı'daki devletlerde veteriner okulları açılmış ve kongreler düzenlenmiştir. Örneğin, 1762'de Lyon'da veteriner okulunun açılmasının gerekçesi sığır vebası olmuştur. Yine, 1863'te Hamburg'ta düzenlenen konferansta hayvan taşımacılığı ile ilgili koşullar ve hastalıkların yayılması tartışılmış, bir sonraki toplantının 1865'te Viyana'da yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁰².

Konu Osmanlı Devleti açısından ele alındığında 1592 gibi erken tarihlerde sığır vebasından bahsedildiği anlaşılmaktadır. Âli, bir tarih kitabında İran'dan gelen salgının önce doğu bölgelerinde, sonra Diyarbakır'da ve Amasya'da yayıldığını ifade etmiştir⁵⁰³. Bununla

⁴⁹⁸ Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarı (Sığır Vebası)", **OTAM** 39/Bahar (2016), s.215-217.

⁴⁹⁹ Age, s.217.

⁵⁰⁰ Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları Ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi** 10/3 (1963), s.221-222.

⁵⁰¹ Ak, age, s.218.

⁵⁰² Erk, **Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları Ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu**, s.224-227.

⁵⁰³ Age, s.223.

birlikte, 19. yüzyılda 1847 senesi sonrasında aralıklarla veba salgınlarının yaşandığı, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında salgınların sıklığının arttığı belirtilmektedir⁵⁰⁴.

Salgınlara yaşandığı tarihler bir kaynakta şu şekilde sıralanmıştır: 1847, 1877, 1881, 1889, 1893, 1894, 1898, 1899, 1905, 1906, 1909⁵⁰⁵. Bu tarihlerde görülen salgınlara hayvancılık üzerindeki etkileri farklı örneklerle aktarılabilir. 1889'da Karahisarısahib sancağının Sandıklı kazasındaki salgın kısa sürede 1.000 baştan fazla hayvanın ölmesine neden olmuştur. 1890'da Keçiözü'de 55 karasığır, 20 çift öküzü, 300 keçi ve 75 koyun iki günde telef olmuş, salgından etkilenen hayvanların oranı %60 civarında seyretmiştir. Bu dönemde çoğu çift hayvanı olmak üzere Isparta'da yaklaşık 4.000 hayvan ölmüştür. İlerleyen zamanlarda Yozgat'ta ortaya çıkan salgında Sorgun ve Maden'deki hayvanların %60'ı kaybedilmiştir. 1906'daki salgında ise Anadolu ve İstanbul çevresinde 180.000 baş sığırın telef olduğu ifade edilmektedir⁵⁰⁶.

1911 yılında Osmanlı Devleti'nin tamamını ilgilendiren bir bilgilendirmede, Muş mebusu Keygam Efendi 500.000 sığırın veba sebebiyle telef olduğunu ifade etmiştir. Bu yıllara ait bir başka değerlendirme Biga mutasarrıfına aittir. Biga mutasarrıfına göre 1913 yılı öncesinde, son 5-6 yılda 600.000 sığır veba nedeniyle ölmüştür⁵⁰⁷.

Hastalığın bu sıklıkta görülmesi çeşitli nedenlere bağlıdır. Buna göre;

- Celeplerin karantina kurallarına uymayıp, karantina altına alınan yerlerden hayvan kaçırmaları,
- Hastalıklı hayvanlara ait etlerin tüketimi,
- Vatandaşların sıhhi kurallara uymaması,
- Hayvan sahiplerinin hayvanlarını muayene ettirmek istememesi,
- Ahırların temizliğine yeterince önem verilmemesi,
- Hayvan leşlerinin ortada bırakılması, leşlerin belirtilen kurallara göre gömülmemesi,
- Hastalığın yayılmasını önleme konusunda görevli memurların duyarsız olması,

⁵⁰⁴ Ak, age, s.219.

⁵⁰⁵ Mustafa Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Veba-yı Bakari Salgını ve Düşündürdükleri", **Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları** (içinde). Ed. Prof. Dr. Remzi Kılıç (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014), s.980.

⁵⁰⁶ Ak, age, s.220-221; Şehremaneti'nin 1887 senesinde Tıbbiye ve Sıhhiye Nezaretlerine sunduğu bir raporda sığır vebasının ülke hayvanlarının yarısına bulaştığı, hastalığa yakalanan hayvanlarda ölüm oranlarının %75 seviyesinde olduğu belirtilmiştir. Bkz. Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi", **BELGİ** S:25 (Kış/2023), s.263.

⁵⁰⁷ Ak, age, s.221-222.

- Konar-göçer ailelerin yaylak ve kışlakları arasında gerçekleşen yolculuklarında hastalığı beraberlerinde taşımaları, sığır vebasının yayılmasını kolaylaştıran unsurlardan bazılarıdır⁵⁰⁸.

Avrupalı devletlerin baskıları, Osmanlı Devleti'nde sığır vebasına karşı önlemler almanın itici unsurları arasında yer almaktadır. Fakat, yeterli miktarda uzman kadronun bulunmaması salgınla mücadeleyi güçleştirmiştir. Hastalığın bir bölgede görülmesinin ardından öncelikle askeri baytarlara ve veteriner hekimlik okullarındaki akademik kadroya müracaat edilmiştir. İstanbul Şehremaneti'nin memurları arasında bile veteriner hekimin olmaması salgınla mücadelenin neden sekteye uğradığına güzel bir örnektir⁵⁰⁹.

Sığır vebasası salgınları II. Abdülhamit döneminde iktisadi yaşamı etkilemiştir. Buna dair örnekleri ithalat-ihracat kısıtlamaları, iç ticarete uygulanan kontrol ve denetimler, hasta hayvanların itlafı çerçevesinde aktarabiliriz.

İthalat ve ihracat kısıtlamaları sığır vebasının yayılmasını önleme amacı ile getirilmiştir. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nde veya diğer devletlerde salgının başladığı haber alındığında ülkeler birbirlerine ticaret kısıtlamaları uygulamışlardır. Hasta hayvanların nakliyatına engel olunmadığı takdirde salgınların bitirilemeyeceği görevliler tarafından bilinmektedir⁵¹⁰.

Dış ticaretin normal seyrinde devam ettirilmemesi hayvancılığa dayalı birçok üretim alanını etkilemiştir. 1889 ve 1891 yıllarına ait iki belge ile bu üretim alanlarını öğrenmekteyiz. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden hayvancılık ürünleri ithalatını yasakladığı ifade edilen belgede, artık Anadolu'dan işlenmemiş deri, yıkanmamış yün, taze ve tuzlanmış et, tırnak, boynuz, erimiş yağ ve hayvanlardan elde edilen diğer ürünlerin getirilemeyeceği ifade edilmiştir. Bulgaristan ise canlı veya kesilmiş büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile çeşitli ürünlerin Osmanlı'dan alınmasını engellemiştir. Bu uygulamaya eritilmiş iç yağı dahil edilmemiştir⁵¹¹.

Belirli bir bölgenin ihraç malına getirilen kısıtlama üzerine bölge halkının hakkını savunmak için valilerin devreye girdiği görülmektedir. Örneğin, Gerede'nin başlıca ihraç ürünü olan tiftik salgın olduğu öne sürülerek Haydarpaşa Garı'nda alıkonulmuş, bu ürünlerin ihracına müsaade edilmemiştir. Halbuki, valinin belirttiği üzere Gerede'de öteden beri veba hastalığı

⁵⁰⁸ Ak, age, s.223-225.

⁵⁰⁹ Tan, **Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebasası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi**, s.261-262.

⁵¹⁰ BOA, DH.MKT., 1674/26, 15 Kasım 1889 (21 Rebiülevvel 1307).

⁵¹¹ BOA, DH.MKT., 1608/49, 23 Mart 1889 (21 Recep 1306); BOA, DH.MKT., 1855/76, 4 Ağustos 1891 (28 Zilhicce 1308).

yaşanmamıştır. Vali, ihraç edilecek ürünlerin bu şekilde engellenmemesini ve bu tür olayların bir daha yaşanmaması için ilgili kişilere emir verilmesini talep etmektedir⁵¹².

Yukarıdaki örneğin bir benzeri Erzurum'da yaşanmıştır. İhraç malına getirilen kısıtlamaya valilik düzeyinde itiraz yapılmıştır. Rusya'nın Anadolu'dan canlı hayvan ithalini yasaklaması üzerine, Erzurum valisi bu durumun hayvancılıkla uğraşan kişilerin alışverişine ve ticaretine zarar vereceğini bildirmiştir. Bu hususta girişimlerde bulunulmasını talep etmiştir⁵¹³.

Kırkkilise'deki sığır vebası da Bulgaristan'ın Osmanlı'dan hayvan ürünleri ithalini yasaklamasına neden olmuştur. Bu durum ticari işlemlerde çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Fakat, buradaki örnekte ticaretin kolaylaştırılması adına adımlar atıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti memurları Bulgaristan ticaret komiserliğine başvuru yaparak konunun çözümünü istemişlerdir⁵¹⁴.

Dış ticarete konu olan ürünlerde mal sevkiyatını ve ticaretini kolaylaştırmak için şahadetnameler hazırlanmıştır. Hazırlanan bu evrak ile sevkiyatı yapılan ürünlerin hastalık olan herhangi bir yerden geçmediği, salgın açısından bir risk teşkil etmediği belgelenmiştir. Bu durum ithalat ve ihracat ürünleri için uygulanmıştır. Örneğin, 1890 yılına ait bir belgede yurt dışında birçok bölgede sığır vebasının görüldüğü yazmaktadır. Hayvancılık ürünleri nereden getirilirse getirilsin sıhhi şahadetnameye sahip olmalıdır. Salgın tedbirlerinin mahalli ölçekte uygulandığı Osmanlı Devleti'nde, bu belgelere sahip olmak hastalığın kontrol edilebilmesi için önemlidir⁵¹⁵.

Osmanlı Devleti dışındaki devletlerin de sıhhi şahadetname istemesine Bulgaristan'dan örnek verebiliriz. Bulgaristan ticaret komiserliği yıkanmamış yünün Bulgaristan'a geçişine izin vereceklerini bildirmiş olsa da bu ürünlerin hastalık olmayan yerlerden geçirildiğine dair belge talep etmiştir⁵¹⁶.

Şahadetname kuralı iç ticarete de geçerlidir. Seraskerlik askerlere giysi yapımında kullanılacak yünün sevkiyatını istemektedir. Fakat, hastalık olan yerlerden ürün çıkarılması görevliler tarafından yasaklanmıştır. Buna karşın, Seraskerlik yünün hastalık olmayan yerlerden geçirilmesini ve sıhhi kurallara uyulduğuna dair şahadetnamenin gösterilmesini talep

⁵¹² BOA, DH.MKT., 1035/69, 19 Aralık 1905 (21 Şevval 1323).

⁵¹³ BOA, HR.TH., 89/74, 6 Haziran 1889 (7 Şevval 1306).

⁵¹⁴ BOA, DH.MKT., 2129/13, 6 Kasım 1898 (21 Cemaziyelahir 1316).

⁵¹⁵ BOA, DH.MKT., 1728/40, 2 Haziran 1890 (13 Şevval 1307).

⁵¹⁶ BOA, DH.MKT., 1116/31, 19 Ağustos 1906 (28 Cemaziyelahir 1324).

etmiştir. Ayrıca deri, kırıntı vb. maddelerin geçişinin yasak olduğu limanların askeriye tarafından pusula ile görevlilere bildirildiği açıklanmıştır⁵¹⁷.

İç ticaretin denetlenmesi bakımından pazar ve panayırlara da değinebiliriz. Bu kapsamda baytar müfettişleri görevlendirilerek veba görülen yerlerde pazar ve panayır kurulmaması sağlanmak istenmiştir. Çünkü, buralarda satılan hayvanlar cepler vasıtasıyla başka yerlere götürülmekte, bu da salgının yayılmasına neden olmaktadır⁵¹⁸.

Hayvanların bir yerden başka bir yere sevk edilmesini kolaylaştırmak için alternatif güzergahlar düşünülmüştür. Bununla ilişkili tek örnek İstanbul'un et ihtiyacını sağlamaya yönelik girişimdir. 29 Aralık 1897 tarihli belgede, İstanbul'un et ihtiyacının aksatılmaması için koyun taşımacılığının trenlerle ya da mümkünse deniz yolu ile yapılması istenmektedir⁵¹⁹.

Ticari işlemlerin çeşitli nedenlerle zorlaşmasının yanında hayvancılıkla geçimlerini sağlayan ailelerin karşılaştığı bir diğer sorun vebaya yakalanan hayvanların itlaf edilmesi olmuştur. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla hayvanların itlaf edilmesi hayvan sahiplerine maddi külfet yüklemiştir. Buna itiraz eden ailelerin dirençlerini kırabilmek amacıyla itlaf edilen hayvana karşılık maddi tazminat verilmesi gündeme gelmiştir. Ancak, belgelerden anlaşıldığı üzere, bu uygulama her zaman ve her yerde düzenli bir şekilde yapılmamıştır. Burada devletin de içinde bulunduğu mali durum göz önünde bulundurulmalıdır⁵²⁰.

Hasta hayvanların itlaf edilmesi, hastalığın yayılım boyutu ile ilişkilidir. Vebaya yakalanan hayvanların itlaf edilmeyip sıhhi şartlara göre gömülmesi gerçekleştirilmezse salgının yayılması önlenemeyecektir. Sahada çalışan baytar müfettişleri bu konuda ilgili makamları uyarmışlardır⁵²¹. Baytarların uyarılarına rağmen hasta hayvanların itlaf edilmeyip hasta ve sağlıklı hayvanların bir arada tutulmamasıyla yetinildiği de olmuştur⁵²².

Sığır vebasının çiftçi aileler üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi çekim hayvanlarının kaybedilmesidir. Ziraatta kullanılan hayvanların kolayca ikame edilemeyecek bir girdi olması ailelerin maddi varlıklarını yönetim konusunda zorlukları beraberinde getirmiştir. Örneğin, Palo'daki salgında çekim hayvanları ölen aileler zahirelerini satarak yeniden hayvan tedarik etmiştir. Tohumluk zahiresi de bulunmayan bu ailelerin 15 gün içerisinde ekim işlemlerine

⁵¹⁷ BOA, DH.MKT., 1819/108, 18 Mart 1891 (7 Şaban 1308).

⁵¹⁸ BOA, DH.MKT., 2611/73, 8 Ocak 1907 (23 Zilkade 1324).

⁵¹⁹ BOA, BEO, 1061/79536, 29 Aralık 1897 (4 Şaban 1315).

⁵²⁰ BOA, DH.MKT., 1639/26, 16 Temmuz 1889 (18 Zilkade 1306); BOA, DH.MKT., 1716/35, 10 Nisan 1890 (19 Şaban 1307).

⁵²¹ BOA, DH.MKT., 1874/115, 6 Ekim 1891 (2 Rebiülevvel 1309).

⁵²² BOA, DH.MKT., 1882/18, 24 Ekim 1891 (20 Rebiülevvel 1309).

başlaması gerekmektedir. Buğday ve arpanın ekim zamanı geçmiş olsa da darının ekilmesi için vakit bulunmaktadır. Bu gerekçelerle kilesi on sekizer kuruştan darı verilmesi talep edilmektedir⁵²³.

Ankara'daki salgında da ahalinin çift hayvanları telef olmuştur. Aileler bu zararı karşılayamayacak durumdadırlar. Bu sebeple, ziraatla uğraşan ailelere kefalet karşılığında Ziraat Bankası'ndan borç verilmelidir. Tohumluk zahireye de ihtiyacın olduğu belirtilen belgede hane başına 300 kuruş verilmesi istenmektedir. Bu miktarın Ankara Ziraat Bankası'ndan mı yoksa mal sandığından mı verilebileceği sorulmaktadır⁵²⁴.

Konya'daki çiftçiler ise devlete olan vergi borçlarının ertelenmesini istemektedirler. Vebanın hayvanları telef ettiği bir zamanda yağışın olmaması nedeniyle kuraklık da yaşanmıştır. Bu dönemdeki mahsullerde sorun olduğu belirtilen belgede ailelerin zor durumda kaldıkları ifade edilmektedir⁵²⁵.

3.2. Temel Tüketim Maddesi Olan Ette Arz Piyasası

Osmanlı Devleti'nin en önemli iktisat politikasının iaşecilik olduğu ifade edilmiştir. İktisadi faaliyetlere tüketici cephesinden bakan bu görüşe göre, iktisadi faaliyetin amacı insanların ihtiyacını karşılamaktır. Bu sebeple devlet piyasaya müdahalelerde bulunabilir ve arzın yüksek düzeyde tutulabilmesi için kararlar alabilir⁵²⁶.

İaşecilik prensibinin temelinde zorunlu tüketim mallarına erişimi kolaylaştırmak vardır. Bu politika sadece halka yönelik olmamış, devletin çeşitli kurumları da bu süreçte gözetilmiştir. Ordu, saray ve İstanbul'un ihtiyaçları bu bakımdan ayrıca önemlidir.

İaşecilik maddesinin Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalığı tarihsel açıdan örneklendirilebilir. Mesela, Fatih Sultan Mehmet'in nakdî yardımıyla bir para vakfı kurulmuş, yeniçerilerin et ihtiyacının karşılanmasına bu şekilde destek olunmuştur. İstanbul'a et temin eden kasaplar bu vakıf ile sübvansé edilmiştir⁵²⁷.

Bir başka örnek zahire tedarîği ile ilgilidir. III. Selim dönemindeki ıslahat teşebbüsleri hazine yönetimine de yansımıştır. Çoklu hazine sistemine geçilen bu dönemde zahire hazinesi de kurulmuştur. Alınan bu kararda, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kapan tüccarlarının

⁵²³ BOA, DH.MKT., 2198/51, 7 Mayıs 1899 (26 zilhicce 1316).

⁵²⁴ BOA, DH.MKT., 843/43, 28 Mart 1904 (11 Muharrem 1322).

⁵²⁵ BOA, DH.MKT., 2028/102, 7 Aralık 1892 (17 Cemaziyevvel 1310).

⁵²⁶ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi** (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), s.45-46.

⁵²⁷ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği** (Ankara: TTK, 2003), s.11.

İstanbul'un iâşesi konusunda yetersiz kalması etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde uygulanan stok politikasının kurumsallaşması olarak değerlendirilen bu yöntem İstanbul'un zahire işlerini bütün yönleri ile düzenlenmeyi amaçlamaktadır⁵²⁸.

Temel tüketim ürünlerine olan talebin karşılanmasında devletin yanında piyasa aktörlerine de değinebiliriz. Bu çerçevede II. Abdülhamit döneminde kasaplar, celepler ve et müteahhitleri ile ilgili bilgiler aşağıda başlıklar halinde aktarılacaktır.

3.2.1. Kasaplar

Hayvan kesim ve et satış işini meslek edinen kişiler kasap olarak adlandırılmıştır. Hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlarda hayvanın kesilmesi ve yüzülmesi çoğu fert tarafından bilinmekteydi. Fakat, yerleşik hayata geçilmesi sonrasında bu tür faaliyetler bir meslek halinde icra edilmiştir⁵²⁹.

Tarihi belgeler incelendiğinde kasaplığın hisbe konusu içinde yer aldığı görülmektedir. Bunun gerekçesi, etin hem bir temel tüketim malı olması hem de çabuk bozulabilen bir gıda özelliklerini taşımasıdır. Bu nedenlerle, İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde et satışı ve kasaplar sürekli denetime tabi tutulmuş, taze ve bayat etin birbirine karıştırılmamasına, kesilecek hayvanın gebe olup olmadığına, etin bıçakla kemiğinden ayrılmasına, kasapların tel dolap edinmiş olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, kasapların beraber hareket edip et fiyatlarını artırmalarına engel olunmuştur⁵³⁰.

Osmanlı Devleti'nde etin piyasaya arz edilmesinde kasaplara düşen rol, celeplerin kasaplık hayvanları İstanbul'a ulaştırmaları sonrasında başlamaktadır. İstanbul dışındaki belirli pazarlara getirilen hayvanların kurallar çerçevesinde kasaplar tarafından satın alınması, satın alınan hayvanların salhanelerde kestirilmesi ve etin kasap dükkanlarında tüketici ile buluşturulması bu mesleğin çeşitli aşamalarını oluşturmaktadır.

Loncalar ile örgütlenen kasaplık teşkilatında bir devlet görevlisi olan koyun eminini üst yönetici olarak belirtebiliriz. İstanbul'da et iâşesinin sağlanması, kasaplık hayvanların tedariki, celeplerin koordine edilmesi, hayvanların salhanelerde kesimi, etlerin kasaplar arasında

⁵²⁸ Tabakoğlu, **Osmanlı Mâlî Tarihi**, s.636-637.

⁵²⁹ Nebi Bozkurt, "Kasap", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s.534.

⁵³⁰ Age, s.534-535.

dağıtılması ve nihayetinde etin halka ulaştırılması koyun emininin görevleri arasında sayılmıştır⁵³¹.

Koyun emininin kadı ile birlikte yürüttüğü bir başka işlem kasap defterlerinin hazırlanmasıdır. Kasapların her sene satın alacağı kasaplık hayvan adedi ve satacağı et miktarı bu aşamada belirlenmektedir⁵³².

Kasap defterleri, kasaplık konusunun bir başka yönü ile de ilişkilidir. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde kasaplık bir serbest girişim alanı olmaktan öte kasabın devlet tarafından belirlenmesiyle sonuçlanan zorunlu faaliyet alanıdır. Kasaplık, yapısı itibari ile işletmeciyi zarar ettirmiş ve kişinin servetinin erimesine neden olmuştur. Bu durum kasaplığa ilgiyi azaltırken mecburi kasaplık uygulaması gündeme gelmiştir.

Müslümanlar ve diğer din mensupları arasından tayin edilen mecburi kasaplarda zenginlik ve kasaplığa elverişlilik gibi özellikler aranmıştır. Bu kişilerin İstanbul dışında yaşaması durumunda İstanbul'a göç etmeleri sağlanmış ve kefillik sistemi geliştirilmiştir. Rantiyer girişimler veya İslam dininde kabul edilmeyen kazançlar bu usul ile toplum faydasına çalışan maddi kaynağa dönüştürülmüştür⁵³³.

Kasapların satışını yaptığı etler miri tayinat dışında kalan, İstanbul halkına arz edilmek üzere ayrılan kısımdan oluşmaktadır. Günlük et tüketiminde Müslümanlar daha çok küçükbaş hayvanı tercih ederken Hristiyan ve Yahudilerde sığır eti talebi ağırlık kazanmıştır. Sığır etinde de karaborsa ve piyasa dengesini bozucu eylemler engellenmiş, gayrimüslim vatandaşların faydası düşünülmüştür. Örneğin, Yahudi kasapların İstanbul'a getirilen sığırları yolda karşılaması ve fazla fiyat ödeyerek satın alması, halkın menfaati dışında hareket etmeleri önlenmiştir⁵³⁴.

Kasapların kurumsal işleyişinde Yahudi kasaplar ayrı bir yere sahip olmuştur. Yahudi kasaplar kendi içlerinde ve dışa kapalı bir şekilde mesleklerini devam ettirmişlerdir. Yahudi din adamlarının kontrolünde gerçekleşen et kesiminde kosher (koşer) denilen damgalar kullanılmıştır⁵³⁵. Bu farklılık II. Abdülhamit döneminde de devamlılık arz etmiştir. Adliye ve Mezahip Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen belgede, Rusya ve Avusturyalı

⁵³¹ Ahmet Ka'la, **Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap Ve Celep Teşkilatları (XVI, XVII Ve XVIII. Asırlarda)** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985), s.48.

⁵³² Age, s.48-49.

⁵³³ Age, s.81-87.

⁵³⁴ Türkhan, age, s.62-63.

⁵³⁵ Age, s.64.

kasapların Hahamhane'den ruhsat almadan faaliyet gösterdikleri belirtilmiştir. Konunun Rusya Sefareti'ne ulaşması üzerine Rusya Sefareti Rus kasaplara müdahale edilmesini kabul etmemiştir. Ancak, Hahamhane kasaplık ruhsatı için alınan paranın Hahamhane'nin zaruri ihtiyaçlarına harcandığını, bunun “usul-i kadimde” var olduğunu ifade etmiştir. Avusturyalı kasapların bu kurala uymaya başladığını ekleyen Hahamlık bu kurala uyulması hakkında gerekli yardımların yapılmasını talep etmiştir⁵³⁶.

II. Abdülhamit dönemi arşiv belgeleri incelendiğinde kasaplıkta yukarıda belirtilen tartışmalardan çok vergi ve et ticareti konularının yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte, mecburi kasaplık uygulaması kapsamında herhangi bir belgeye ulaşılmamıştır. Bu sonuçla, II. Abdülhamit döneminde kasaplıkta diğer meslekler gibi serbest girişim özelliğinin ön plana çıktığı ifade edilebilir.

Bölüm 1.1.4'te ifade edildiği üzere, zebhiye resminin kimler tarafından ödeneceği kasaplar ve celepler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Arşiv belgelerinde kasapların zebhiye resminin iltizama verilmesini istemediği de yer almaktadır. Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de zebhiye rüsumunun bazı şartlarla iltizama verileceği kasaplar tarafından işitilmiştir. Bunun bazı sakıncaları bulunduğu gibi kasaplara daha önce verilen sözlere aykırı olduğu da kasaplar tarafından belirtilmiştir. Kasaplar iltizam sisteminin getirilmesi yerine hayvan kesim kurallarına uygun mezbahalar inşa etmeyi ve mevcut şartlarda verilmekte olan zebhiye resmine 1 kuruş zam yaparak vergiyi ödemeyi önermişlerdir⁵³⁷. Bu öneri hayvan kesim işlemlerinin denetlenmesi ve yönetilmesi gibi aşamalarının kasapların uhdesinde bırakılması arzusu olarak değerlendirilebilir. Kasaplar, zebhiye resminin miktarındaki artışlara zaman zaman itiraz etmişlerdir. Bununla ilgili belgeler de arşivde yer almaktadır⁵³⁸.

Kasap esnafının Rumeli ve Anadolu bölgelerinden satın alarak getirdikleri koyun, keçi, sığır ve benzeri hayvanlardan bazen bey'iyeye resmi de talep edilmiştir. Kasaplar bu talepleri “kadim nizamın hilafı” olarak adlandırmış, buna rıza göstermeyeceklerini ilgili makamlara belirtmişlerdir⁵³⁹.

Kimi zaman uygulanan narhlar da kasapları rahatsız etmiştir. Ergani'de narh fiyatının üzerinde et satan kasaplara belediye tarafından nakdî ceza yazılmıştır. Kasaplar bu sebeple

⁵³⁶ BOA, HR.TH., 52/50, 8 Ağustos 1884 (15 Şevval 1301).

⁵³⁷ BOA, MB.İ., 67/41, 19 Kasım 1880 (16 Zilhicce 1297).

⁵³⁸ BOA, BEO, 2066/154930, 12 Mayıs 1903 (14 Safer 1321).

⁵³⁹ BOA, Y..PRK.AZJ., 10/30, 27 Mart 1885 (10 Cemaziyelahir 1302).

mağdur olduklarını iddia etmişler, sorunun çözümü için ilgili makamlara müracaat etmişlerdir⁵⁴⁰.

1895 yılına ait bir belgede, kasapların vergi ödemekten kaçınmak için kuralları görmezden geldikleri yer almaktadır. Sivas'ta geliri hazine ve belediyeye ait olan hayvan rüsumu 7 bin kuruşla iltizama verilmiştir. Normalde, kasapların pazara gelip hayvanları satın almaları, sonra alışveriş için belirlenen bedelleri ödemeleri gerekmektedir. Fakat, hayvanlar şehir haricindeki çeşitli yerlerde satılarak vergi verilmemekte mültezim maktu bedeli toplamakta zorluk çekmektedir. Belirtilen olaylar nedeni ile ihalenin feshedilmesi, gelecek aylarda muktedir bir memur tayini ile verginin emaneten idare edilmesi için ilgili makamlardan izin istenmiştir⁵⁴¹.

Arşiv belgelerine yansıyan yönü ile kasaplığın ticari boyutunda et satışı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevedeki belgelerde II. Abdülhamit döneminde kasapları daha çok hangi meselelerin rahatsız ettiği belirlenebilir.

İstanbul'da günlük et talebini karşılamak amacıyla yapılan hayvan tedariki düzenlilik göstermemiştir. Mevsimsel şartlar, hayvan hastalıkları, ulaşım gibi konular hayvan tedarikini belirleyen temel etmenler arasında yer almıştır. Böyle bir durumda, kısır olan dişi hayvanların da kesiminin yasaklanması kasapların işlerini daha da zorlaştırmıştır. Kısır olan ve gebe olamayan dişi hayvanların kesiminin yasaklanması et arzını düşürerek esnafın zarar görmesine neden olmuş, bu konuda kasaplar ilgili makamlardan yardım talep etmiştir⁵⁴².

Seyyar olarak et satan kişiler kasapların tepkisine neden olmuştur. Kurallara uygun olarak hareket eden esnaflar hariç olmak üzere, kasap dükkanı önlerinde daha düşük fiyatla et satışı yapanlar kasaplar tarafından şikayet edilmiştir. Ayrıca, Beyazıt Camii civarında et satılmasına ruhsat verilmemesi, etin sıhhatini ihlal edecek şekilde pazarlamanın önüne geçilmesi, kasapların istekleri arasında yer almıştır⁵⁴³.

Kasapların ticari işlemlerine zarar veren bir diğer meslek dalı deri tüccarlığı olmuştur. Adana vali vekili tarafından yazılan bir belgede, deri tüccarlarının toplayabilecekleri deri miktarını artırmak için 6-7 aylık oğlakları kestirdikleri belirtilmektedir. Bu girişim kasapların

⁵⁴⁰ BOA, DH.MKT., 2583/92, 3 Şubat 1902 (24 Şevval 1319); BOA, DH.MKT., 527/82, 25 Haziran 1905 (18 Rebiülevvel 1320).

⁵⁴¹ BOA, ŞD., 362/3, 29 Haziran 1895 (6 Muharrem 1313).

⁵⁴² BOA, DH.MKT., 1887/111, 10 Kasım 1891 (7 Rebiülahir 1309).

⁵⁴³ BOA, DH.MKT., 2001/46, 14 Eylül 1892 (21 Safer 1310).

ticaretinin kesintiye uğraması ile sonuçlanmıştır. Hayvanların erkenden kesilmesinin toplanacak vergi açısından hazineye de zarar vereceği kasaplar tarafından ifade edilmiştir⁵⁴⁴.

Et tedariki açısından kasapların rekabet halinde olduğu bir başka sektör temsilcileri et müteahhitleridir. Et müteahhitlerinin kurallara aykırı olarak İstanbul halkı için ayrılan kasaplık hayvanları satın almaları kasapların şikayetlerine neden olmuştur. Bir belgede, İstanbul'a sevk edilen hayvanların sayısının azaldığı bir dönemde 5 bin baş hayvanın İstanbul halkı için ayrıldığı yazmaktadır. Bu sayı dahi yeterli olmamasının yanında et müteahhitleri bu hayvanların peyderpey satın alınması konusunda celeplerle anlaşma yapmışlardır. Bunun üzerine, kasaplar kethüdası bu hayvanların kasap esnafına dağıtılmasını talep etmiştir. Alınan kararla, 1889 senesine mahsus olmak üzere bu işler için bir müfettiş tayin edilmiş, zabitanın da müfettişe eşlik etmesi uygun görülmüştür. İlgili makamlar kasap esnafının kolaylıkla koyun temin etmesine yardımcı olunmasını istemiştir⁵⁴⁵.

1889 yılına ait bir başka belge kasaplar ve et müteahhitleri arasındaki anlaşmazlığı daha detaylı aktarmaktadır. İstanbul'da nizamiye ve bahriye askerine, tekkelere et tayinatı işi yapan kişiler İstanbul ahalisinin ihtiyacı için getirilen hayvanları satın almaktadırlar. Kurallara aykırı olarak, yaz-kış fark etmeksizin, Kabataş iskelesi ve Uzunçayır mevkisinden hayvan tedarik etmektedirler. İstanbul dışından getirilen hayvanlar pazar yerlerine ulaştıktan sonra et fiyatları düşme eğilimine girmekte, böyle bir zamanda et müteahhitleri piyasaya müdahil olmaktadır. Talebin artması ile sonuçlanan et fiyatlarının düşüş yönünde doğal seyrinde devam etmesine engel olan bu davranış engellenmelidir⁵⁴⁶.

3.2.2. Celepler

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak amacıyla kasaplık hayvan tedarik eden kişiler celep olarak isimlendirilmiştir⁵⁴⁷.

İstanbul'un et ihtiyacı esas itibarıyla Rumeli'den sağlanmıştır. Ancak, hastalık ve kıtlık gibi olayların, mevsimsel şartların ve ulaşım imkanlarının Rumeli'den sürü naklini engellemesi halinde Anadolu'dan da hayvan tedarik edilebilmiştir⁵⁴⁸.

⁵⁴⁴ BOA, DH.MKT., 2013/131, 23 Ekim 1892 (1 Rebiülahir 1310).

⁵⁴⁵ BOA, DH.MKT., 1598/103, 26 Şubat 1889 (25 Cemaziyelahir 1306).

⁵⁴⁶ BOA, DH.MKT., 1621/119, 7 Mayıs 1889 (7 Ramazan 1306).

⁵⁴⁷ M.Sait Türkhan, "Celep", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:Ek-1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, s.253.

⁵⁴⁸ Kla'a, age, s.4-5.

İstanbul'a hayvan tedarik edilmesinde çeşitli usullerin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Kasaplık hayvanların İstanbul'a nakledilmesinde herhangi bir mecburiyet olmaması hali gönüllü celepliği ifade etmektedir. Burada, cari narh üzerinden kasaplara hayvan satışı yapılmaktadır. Bunun yanında, bir de mecburi celeplik uygulaması vardır. İstanbul'da et sıkıntısı çekilen dönemlerde beylerbeyi ve kadılara ilgili hükümlerin gönderilmesi sonrasında kasaplık koyunların belirli yerlerde toplatılıp sürü sahipleri veya sürü sahiplerinin belirlediği vekiller aracılığı ile İstanbul'a gönderilmesine mecburi ya da zorunlu celeplik denilmektedir. Bu işin kurumsal hale getirilmesi, mecburi celeplerin Divan-ı Hümayun tarafından belirlenmesi ile gerçekleştirilmektedir⁵⁴⁹.

Mecburi celeplikte, kasaplık da olduğu gibi, çeşitli kayıtların tutulduğu defterler hazırlanmıştır. Bir yıl içinde hangi vilayet ve mevsimde her celebin ne kadar kasaplık hayvan getireceğini belirten bu defterler Hazine-i Amire'de saklanmıştır⁵⁵⁰. Bu yolla İstanbul'un et iaşesi teminat altına alınmak istenmiştir.

II. Abdülhamit dönemi arşiv belgeleri incelendiğinde celeplerle ilgili kayıtlarda vergilendirme ve ticari işlemlerin öne çıktığı ifade edilebilir. Serbest piyasa ilişkilerinin yoğunlaştığını belirten bu durum kasaplarda da mevcuttur.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde İstanbul'a hayvan sevkiyatını yöneten süreç celep defterleri ile kayıt altına alınmıştır. Buna karşın, II. Abdülhamit döneminde hayvan sevkiyatı amacıyla taşradan İstanbul'a yönelen insan ve hayvan hareketliliği mürur tezkireleri ile kontrol edilmeye çalışılmıştır. İstanbul'un emniyetinin sağlanması amacıyla oluşturulan bu belgelerde celeplerin nereden geldiği ve konaklayacakları yerler yazmaktadır. Bu uygulamanın yürütülmesinde Zabtiye Nezareti veya Nizamât Dairesi gibi kurumların görevli olduğu ifade edilmiştir⁵⁵¹.

Mürur tezkireleri ile celeplerin ödeyecekleri vergiler ve hayvanların alım satımından kaynaklanan mali haklar da takip edilebilmiştir. 1888 yılına ait bir belgede, celeplerin İstanbul'a ulaşmalarına izin verilmesi için kethüdalarının onayının istendiği belirtilmektedir. Bu belgelerin düzenlenmemesi miri gelirlerde azalmaya sebep olmaktadır⁵⁵².

⁵⁴⁹ Age, s.11-14.

⁵⁵⁰ Age, s.18-20.

⁵⁵¹ BOA, MV., 69/39, 3 Mart 1892 (3 Şaban 1309); BOA, DH.MKT., 1567/98, 23 Şubat 1889 (22 Cemaziyelahir 1306).

⁵⁵² BOA, ŞD., 2536/44, 15 Ağustos 1888 (7 Zilhicce 1305).

Celeplik kapsamında hayvan ticaretindeki bedellere değinebiliriz. Örneğin, 1903'te Biga sancağında açılan bir panayırda satışı yapılan her hayvan için müşteriden celep rüsumu adıyla 3 kuruş gelir elde edilmiştir⁵⁵³.

Hayvanlarını bir yerden başka bir yere sevk eden celeplerden toprak bastı parası istenmiştir. Antep celep esnaflarından bir kişi Trablus'tan manda alıp Sivas tarafına götürmekte ve burada mandaların satışını yapmaktadır. Sivas'tan da ağnam alıp bunları Halep ve Şam'da satmaktadır. Bu celep bazı vali ve askerlerin kadim kanuna riayet etmediğini, mandanın çiftinden on yedişer kuruş ve koyunun her birinden 18 para toprak bastı parası alındığını şikayet etmiştir⁵⁵⁴.

İstanbul'a hayvanlarını getiren celep esnafı yolda ödedikleri birçok vergi yanında temettü vergisi verdiklerini de belirtmişlerdir. Ancak buna rağmen, Şehremaneti memurları tarafından kendilerine esnaf tezkiresi verilmemektedir. Uzun çayır mültezimi de kurallara aykırı bir şekilde vergi tahsil etmektedir. Celepler hayvan ticaretinin zorlaştırılmaması gerektiğini bildiren bir arzuhal hazırlamışlardır⁵⁵⁵.

Çayır mültezimlerinin talep ettikleri vergiler celepler tarafından ödenmezse çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Bunlardan birisi celeplere ait hayvanların alıkonulmasıdır. Hüseyin isimli bir celebin ve arkadaşlarının Anadolu'dan getirdikleri hayvanlardan 15 tanesi ödenmeyen vergi sebebiyle çayır mültezimi tarafından cebren alınmıştır⁵⁵⁶.

Celepler haksız vergi talepleri ile sadece İstanbul'da karşılaşmamışlardır. Sürülerin sevk edilmesi esnasında da celeplere bazı zorluklar çıkarılmıştır. Bergama nüfus memuru İstanbul'a gönderilmekte olan hayvanlar için para talep etmiştir. Celep ve çobanların buna karşı gelmesi halinde hayvanlar iskelede bekletilmiştir. Bu durum kaza kaymakamına bildirilmişse de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Zaptiyeler dahi işlerine ehemmiyet vermemekte, iş başına gelmemektedirler. Bu konu celeplerin mağduriyetine neden olmaktadır⁵⁵⁷.

Vergi memurları tarafından 2 kat resim istendiği iddia edilen bir başka belgede, hayvan sevkياتında çeşitli zorlukların yaşandığı aktarılmıştır. Bu tür yolsuzlukların başka yerlerde de olduğunu belirten celepler, bu halin İstanbul'daki et fiyatları hakkında açıklanan padişah

⁵⁵³ BOA, BEO, 2223/166683, 20 Kasım 1903 (29 Şaban 1321).

⁵⁵⁴ BOA, C..ML., 321/13227, 31 Ekim 1883 (29 Zilhicce 1300).

⁵⁵⁵ BOA, BEO, 549/41106, 10 Ocak 1895 (12 Recep 1312).

⁵⁵⁶ BOA, DH.MKT., 2260/109, 24 Ekim 1899 (18 Cemaziyelahir 1317).

⁵⁵⁷ BOA, DH.ŞFR., 377/128, 1 Nisan 1907 (17 Safer 1325).

iradesine aykırı olduğunu da ifade etmişlerdir. Celepler haksız vergi taleplerinin engellenmesini istemişlerdir⁵⁵⁸.

İstanbul'un kasaplık hayvan tedarikini gerçekleştiren celepler yolculukları esnasında bazı tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. İzmit mutasarrıflığına gönderilen belgede, celeplerin Kara Mürsel kazasından geçerken sabıkalı kişilerin saldırılarına maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bu kişilerin engellenmesi için celepler kethüdası yetkililerden talepte bulunmuştur⁵⁵⁹.

Celeplerin hayvanlarını beslemek için kiraladıkları meraların bölge sakinleri tarafından usulsüz kullanılması bir başka şikayet konusudur. Celep meralarından izinsiz faydalanma celeplerin zararına neden olmuştur⁵⁶⁰.

Çeşitli haksızlıklardan ve sorunlardan bahseden celepler bazen piyasa dengesini bozacak davranışlar sergilemişlerdir. Bu kapsamda belgelerde celeplerin kendi aralarında anlaşarak et fiyatlarını artırma teşebbüsleri yer almaktadır. 1901 senesinde celepler İstanbul'a hayvan girişini engellemeye çalışmışlar, neticede et fiyatları 9 kuruşa kadar yükselmiştir. Bu belgede, bu konuda padişahın iradesinin olduğu, gerekli tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir⁵⁶¹.

Celepler vergi ödemelerinden kaçınmak için çeşitli yöntemler izlemişlerdir. Edirne pazarından hayvan satın alan celeplere vergi ödediklerine dair belgeler verilmiştir. Daha sonra başka bir yerden de hayvan tedarik eden celepler bu sefer vergi ödememiş, bunun yerine eski belgeleri kullanarak İstanbul'a hayvan sevk etmişlerdir. Bu durumun hayvan rüsumuna zarar verdiği belirtilmiştir⁵⁶².

İstanbul piyasasında alışveriş ilişkileri kuran celepler ve kasaplar bazı durumlarda anlaşmazlık yaşamışlardır. Bölüm başlığının celepler olması nedeniyle bu hususa celepler yönünden bakılacaktır.

Kasapların yolsuzluk ve haksızlık yaptığı belirtilen bir belgede, celepler satışı yapılan hayvanların karşılığında yapılacak ödemenin rayiç bedel üzerinden yapılmasını istemişlerdir.

⁵⁵⁸ BOA, DH.MKT., 795/68, 15 Kasım 1903 (24 Şaban 1321).

⁵⁵⁹ BOA, DH.MKT., 240/45, 25 Mayıs 1894 (20 Zilkade 1311).

⁵⁶⁰ BOA, DH.MKT., 343/61, 3 Aralık 1894 (4 Cemaziyelahir 1312).

⁵⁶¹ BOA, DH.MKT., 2463/153, 20 Mart 1901 (29 Zilkade 1318).

⁵⁶² BOA, DH.MKT., 2522/88, 15 Ağustos 1901 (29 Rebiülahir 1319).

Kuralların mukavelelerle yazıya döküldüğünü belirten celepler bu hükümlerin uygulanması için yardım istemişlerdir⁵⁶³.

Celep malını satın alma konusunda anlaşma yapmak isteyen kasaplar hayvanların bekletildiği meralara giderek celeplerle pazarlık yapmışlar, satın alınacak hayvanların fiyatlarını merada belirlemişlerdir. Satın alım fiyatı kesinleştirildiği halde hayvanların İstanbul'a nakilleri sonrasında tekrar pazarlığa tutuşan kasaplar meradaki fiyatların %10 ila %15 aşağısını teklif etmişler, bu surette celeplerin zararına neden olmuşlardır. Kurallara aykırı senetler düzenlendiğini de belirten celepler bu halin çözümü için kasaplara tebligat gönderilmesini istemişlerdir⁵⁶⁴.

Celepler, taşradan getirerek İstanbul kasaplarına sattıkları hayvanlar için vadeli ödeme de kabul etmişlerdir. Ancak, borç kayıtlarının yazıya dökülmesinde matbu pusula kullanmak istemişlerdir. Matbu senetlerin resmi hale getirilmesi için senet üzerine pul yapıştırılmaktadır ve devlet pul satışından yıllık 800 bin kuruş gelir elde etmektedir. Elde edilecek gelire rağmen, pul kullanma talebi kabul edilmemiştir. Gerekçesi, pul için ödenen bedel nedeniyle kasapların et fiyatlarını artıracak beklenisidir. Bu öngörü yanında, bu belgelerin celepleri çeşitli yanıltmalardan korumayacağı ilgililer tarafından belirtilmiştir⁵⁶⁵.

Celeplerin matbu senet taleplerinin karşılanmaması, yolsuzlukları önleme girişimlerini başka bir alana yöneltmiştir. Celepler, kasap esnafı ile olan alışverişlerine dair bir nizamname hazırlanmasını istemişlerdir. Ayrıca, alışveriş esnasında kasapların ticari itibarlarını belirten bir şahadetname sunulmasını talep etmişlerdir⁵⁶⁶.

Celeplerin ödemeler konusunda karşılaştıkları usulsüzlüklere karşı geliştirilmek istenen bir başka uygulama ilmühaber belgeleri ibrazı olmuştur. Kasap loncalarının düzenleyeceği bu belgelerde kasapların güvenilir oldukları yazacak, zamanında ödeme yapılmaması halinde loncalar borcu tahsil edeceklerdir⁵⁶⁷.

3.2.3. Et Müteahhitleri

II. Abdülhamit dönemi arşiv belgeleri incelendiğinde, İstanbul için kasaplık hayvan tedariki gerçekleştiren meslek grupları arasında et müteahhitlerinin de bulunduğu

⁵⁶³ BOA, DH.MKT., 1591/7, 4 Şubat 1889 (3 Cemaziyelahir 1306).

⁵⁶⁴ BOA, DH.MKT., 1714/41, 4 Nisan 1890 (13 Şaban 1307).

⁵⁶⁵ BOA, İ..MMS., 103/4394, 26 Mart 1889 (24 Recep 1306).

⁵⁶⁶ BOA, DH.MKT., 1690/5, 16 Ocak 1890 (24 Cemaziyevvel 1307).

⁵⁶⁷ BOA, DH.MKT., 1655/30, 9 Eylül 1889 (13 Muharrem 1307).

görülmektedir. Arz piyasasının üçüncü grubunu oluşturan et müteahhitleri sadece kamu kurumlarına kasaplık hayvan satışı yapmışlardır. Bunun yanında, celeplerin yalnızca halkın et ihtiyacını karşıladıkları görülmektedir. Bu çerçevede, et müteahhitleri anlaşmalarını ilgili kamu kurumları ile yaparken celepler kasaplarla olan ticaretlerine devam etmişlerdir⁵⁶⁸.

Kamu kurumları ile yapılan anlaşmaların içeriği için 1900 yılına ait bir belgeye bakılabilir. Bu mukavele Darülaceze ile et müteahhidi İsmail Hakkı Efendi arasında imzalanmıştır. İlk satırında konu başlığının aktarıldığı belge, 4 madde ve 1 zeylden oluşmaktadır. Birinci maddede, Darülaceze'nin alacağı etin günlük olarak, idarenin talep edeceği miktarda ve belirtilen saatte teslim edileceği yer almaktadır. İkinci maddede, getirilen etlerin doktorlar tarafından muayene edildikten sonra kabul edileceği ve kesilecek koyun cinsinin kıvrıcık cinsinden olacağı, sakız cinsi koyun etinin kabul edilmeyeceği bulunmaktadır. Üçüncü maddede, etin kaç paradan alınacağı bilgisi vardır. Dördüncü maddede, et fiyatlarının Darülaceze'nin kabul edebileceği fiyatlar üzerinden hesaplanacağı ifade edilmiştir. Zeyl kısmında ise mukavele şartlarının hangi tarihe kadar geçerli olacağı belirtilmiştir⁵⁶⁹.

Celepler bölümünde aktarıldığı üzere, celepler vadeli hayvan satışlarında senetlerin üzerine pul yapıştırmak istemişlerdi. Bu talep et fiyatlarını artırabileceği beklentisi ile kabul edilmemişti. 1896 yılına ait bir belgede, bu uygulamanın et müteahhitlerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca, senetlere yapıştırılacak pulların değerinin senetlere yazılan borç miktarına göre değiştiği belirlenmiştir⁵⁷⁰.

Et müteahhitleri ile kamu kurumları arasındaki önemli konulardan birisi borçların zamanında ödenmemesi ve et tayınatının kesilmesi olmuştur. Alacaklarını zamanında tahsil edemeyen et müteahhitleri, borçların ödenmemesi durumunda, et tayınatını kesmek zorunda kalacaklarını bildirmişlerdir⁵⁷¹.

Et müteahhitlerinin alacaklarının zamanında ödenmemesi bir tercihten ziyade mali zorlukların neticesidir. Örneğin, 2. Ordu et müteahhidi alacaklarının ödenmemesi halinde et tedarikini keseceğini bildirmiştir. Bunun üzerine, bu konuya bir çare bulunması talep edilmiştir. Maliye Nezareti'nden gelen tezkire bu konuya açıklık getirmiş, Edirne Vilayeti'nin gelirlerinin

⁵⁶⁸ Belirtilen farklılaşmanın takip edilmesi için bkz. BOA, DH.MKT., 1644/43, 30 Temmuz 1889 (2 Zilhicce 1306); BOA, DH.MKT., 1728/103, 4 Haziran 1890 (15 Şevval 1307).

⁵⁶⁹ BOA, DH.DACZ, 4/7, 30 Nisan 1900 (29 Zilhicce 1317).

⁵⁷⁰ BOA, MF.MKT., 326/29, 19 Temmuz 1896 (8 Safer 1314).

⁵⁷¹ BOA, TS.MA.e, 1113/86, 3 Aralık 1879 (18 Zilhicce 1296).

tamamen mahalli idareye ayrıldığını, ramazan ayı sonrasında Osmanlı Bankası'nın açacağı kredi ile mali darlığın giderileceği aktarılmıştır⁵⁷².

Bu konu ile ilgili bir başka belge 1905 yılına aittir. 5. Ordu et müteahhidi 6-7 bin lira seviyesindeki alacağının ödenmemesini gerekçe göstererek et tedarikini durdurmuştur. Şam İdadi Mektebi'ndeki askeri öğrencilere artık et verilemediğini bildiren yetkililer gereğinin yapılması amacıyla Maliye Nezareti'ne başvurmuştur⁵⁷³.

İstanbul halkının tüketimi için ayrılan hayvanların et müteahhitleri tarafından satın alınması yasaklanmıştır. Fakat, bazen bu kurala uyulmamış, et müteahhitleri kendi çıkarlarına göre hareket edebilmiştir. Bu durum kasapların tepkilerine neden olmuştur. Bu konu, birkaç belgede yer alan bilgiler sayesinde biraz daha detaylı aktarılabilir.

Öncelikle et müteahhitlerinin nerelerden hayvan satın aldıklarını belirtebiliriz. Et fiyatlarının artmakta olduğu bir dönemde İstanbul halkı için Bandırma'dan getirilen hayvanlar Kabataş'ta et müteahhitleri tarafından satın alınmaya başlanmıştır. Öteden beri yasak olan bu işlemler sebebiyle ilgililere tebligat yapılmalıdır⁵⁷⁴.

1889 yılına ait belgede, et müteahhitlerinin İstanbul iskelelerine gelen hayvanları satın aldıkları belirtilmektedir. Nizamiye askerlerine, bahriye askerlerine ve dini kurumlara et satışı yapan bu kişiler kasap kethüda vekili tarafından şikayet edilmiştir. Et fiyatlarını artıran bu girişim Kurban Bayramı'nda kurbanlık hayvanların azalmasına da neden olacaktır⁵⁷⁵.

İstanbul-Edirne ve İstanbul-İzmit arasında bulunan sürüler de İstanbul halkının et tüketimine tahsis edilmiştir. Şura-yı Devlet kararı ile yasaklanan bu duruma önlem alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, et müteahhitlerinin hayvanları nereden satın aldıklarını mahalli yönetime bildirmeleri ve mukavele katiplerinin bu işlemi onaylamaları istenmiştir⁵⁷⁶. Ayrıca, bu girişimlerin engellenmesi için mukavele imzalanan kurumlar tarafından birer memur atanarak bir komisyon oluşturulması da istenmiştir⁵⁷⁷.

Kasaplık hayvan tedarikinin düzenlenmek istenmesi devletin halkı korumak istemesinin bir göstergesidir. Özellikle kış mevsiminin yaşandığı aylarda, sürü naklinin zorlaştığı dönemlerde İstanbul'da et fiyatları artma eğilimi göstermiştir. Et müteahhitlerinin İstanbul

⁵⁷² BOA, Y..A..HUS., 271/94, 18 Mart 1893 (29 Şaban 1310).

⁵⁷³ BOA, BEO, 2574/192990, 30 Mayıs 1905 (5 Rebiülevvel 1323).

⁵⁷⁴ BOA, DH.MKT., 1502/28, 19 Nisan 1888 (7 Şaban 1305).

⁵⁷⁵ BOA, DH.MKT., 1644/43, 30 Temmuz 1889 (2 Zilhicce 1306).

⁵⁷⁶ BOA, DH.MKT., 1726/30, 28 Mayıs 1890 (8 Şevval 1307).

⁵⁷⁷ BOA, DH.MKT., 1728/103, 4 Haziran 1890 (15 Şevval 1307).

halkı için getirilen hayvanları satın almaları et fiyatlarını artıran bir diğer unsur olarak belirlenmiş, bu tür faaliyetlerin engellenmesi amaçlanmıştır⁵⁷⁸.

3.3. Hayvancılığın Vergilendirilmesinde Devlet Görevlileri

II. Abdülhamit döneminde hayvancılığın vergilendirilmesinde istihdam edilen kişilerin anlatımı 3 vergi üzerinden yapılabilir. Bu vergiler ağnam resmi, canavar resmi ve hayvanat-ı ehliye resmidir. Konumuza kaynak olacak 3 Şubat 1880 ve 4 Şubat 1888 tarihli talimatnameler ağnam resmi ve canavar resmi ile ilgili iken 30 Aralık 1904 tarihli talimatname hayvanat-ı ehliye resmine yönelik açıklamaları içermektedir⁵⁷⁹.

3 Şubat 1880 tarihli talimatname, Aşar ve Ağnam Emaneti'ne bağlı memurların görev ve sorumluluklarını tanımlamaktadır. 4 Şubat 1888'deki talimatname ise 1886 yılında Aşar ve Ağnam Emaneti'nin lağvedilmesi sonrasında ilgili vergilerin tahsilatında yer alacak kişileri ve bu kişilerin görevlerini belirtmektedir.

3 Şubat 1880'deki talimatname 5 fasıl ve bu fasıllara bağlı kısımlardan meydana gelmektedir ve 49 maddeden ibarettir. Fasıl başlıkları aşağıda sırasıyla belirtilmiştir.

- Birinci fasıl: Aşar ve Ağnam Emaneti'nin teşkili
- İkinci fasıl: Aşar ve Ağnam Merkez İdaresi'ndeki memurların vazifeleri
- Üçüncü fasıl: Vilayet Aşar ve Ağnam İdareleri'nin teşkili - Nazır, müdür ve memurların vazifeleri
- Dördüncü fasıl: İhalesi gereken bazı bölgelerin aşarlarının müzayede ve ihalesi - Aşar karşılığında alınan zahire için ambarların tedariki ve zahirelerin satılması
- Beşinci fasıl: Defterlerin düzenlenmesi ve muamelat

Talimatnamenin birinci maddesi Maliye Nezareti'ne bağlı merkezde görev yapacak kişileri belirtmektedir. Buna göre, bu merkeze 1 emin, 1 muavin, 1 muhasip, 1 tahrirat müdürü atanacaktır. Ayrıca, muhasebe ve tahrirat kalemi oluşturulacaktır.

⁵⁷⁸ BOA, BEO, 385/28841, 16 Nisan 1894 (10 Şevval 1311).

⁵⁷⁹ **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.859; BOA, A.JDVN.MKL., 18/24, 3 Şubat 1880 (21 Safer 1297); 1904'teki talimatnamede ifade edildiği üzere, hayvanat-ı ehliye resminin tahsilatı ağnam resmi memurları ile gerçekleştirilecektir. Hayvanların sayım zamanında sayım memurlarının sayısı artırılacak, bu kişilere uygun miktarlarda ek ödemeler yapılacaktır. Sonradan eklenen zamların ödemesi hayvanat-ı ehliye resmi gelirlerinin %5'inin bu kaleme harcanmasıyla gerçekleştirilecektir. Belirtilen maaşlar memur masraflarını karşılamaz ise vilayet idare meclisleri maaşların daha da artırılması yönünde kararlar alabilecektir. Bkz. **Osmanlı Vergi Mevzuatı**, s.1324-1325.

Talimatnamenin 10. maddesi sonrasında nezaret, müdüriyet ve memuriyet heyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu heyetler Maliye Nezareti'nde kurulan merkez yanında Aşar ve Ağnam Emaneti'ne bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir.

Nezaret heyetinde nazır, baş katip, refik-i evvel, refik-i sani, refik-i salis, tahrirat katibi, mübeyyiz, mukayyit; müdüriyet heyetinde müdür, birinci katip, ikinci katip, üçüncü katip, ambar memuru; memuriyet heyetinde memur, birinci katip, ikinci katip ve ambar memuru bulunacaktır.

Maliye Nezareti'ndeki merkezde görev yapacak aşar ve ağnam emininin görevleri memurların teftişi, işlerin yönetilmesi, aşardan askeriyeye verilecek zahirenin nakledilmesi ve sevkiyatının yapılması, ağnam ve canavar resimlerinde evrak işlerinin yönetilmesi, aşar vergisine dair bazı muamelelerin yapılması, memurların tayin ve azil edilmesi, ağnam ve canavar resimlerinin talimatlara göre tahsil edilmesi, ağnam ve canavar resminde yaşanacak suistimallerin önlenmesi ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınması olarak ifade edilmiştir.

Aşar ve ağnam emininin yardımcısı (muavin) ise emine yardım etme, eminin merkezde olmadığı zamanlarda emine vekalet etme, bilgi verme ve istişare ile görevlendirilmiştir.

Muhasebe kalemi aşar, ağnam ve canavar resimlerinin hesap işlemlerini yapacaktır. Vilayetlerden gelen defterlerin kontrol edilmesi ve bu defterlerin aslına uygunluğu burada denetlenecektir. Vergilendirmedeki masraflara bakılacak, yolsuzluk olması halinde gereği yapılacaktır. Vilayetlerden gelen kayıtların hesapları ertelenmeden görülecektir. Muhasebe kaleminde 1 müdür, 1 mübeyyiz, gereği kadar katip ve muavin yardımcısı istihdam edilecektir.

Tahrirat kalemi gerekli yazım işlemlerini yürütmekle sorumlu tutulmuştur. Tahrirat kaleminde 1 müdür, mübeyyizler ve evrak memurları bulunacaktır.

Vilayetlerdeki aşar ve ağnam nazırları aşar, ağnam ve canavar resimleri ile ilgili her türlü muameleyi yürütmekle, livalardaki müdürlerin sorularını cevaplandırmakla, çözüm getiremedikleri konuları emanete danışmakla, vergilerin toplanmasını kolaylaştırmakla, memurlara nezaret etmekle, aşar müzayedelerinin yürütülmesi ile, emaneten idare olunan aşar ile ağnam ve canavar resimlerine ait defter işlemlerinin yapılmasıyla görevlendirilmişlerdir. Aşar ve ağnam nazırları ihtiyaç halinde memurlara 15 güne kadar izin verebilecektir.

Livalardaki aşar ve ağnam müdürleri kayıtların tutulduğu defterleri aşar ve ağnam nazırlarına ulaştırmakla, vergilerle ilgili işlemlerin usulüne göre yapılmasıyla, aşar karşılığı alınan mahsulün muhafazasıyla, liva dahilindeki memurların gelir-gider hesaplarının tutulmasıyla, mahsulat cetvellerinin hazırlanmasıyla, kaza memurlarının sorularına usulüne

göre cevap vermekle, ambarlardaki ürünlerin kile ile verilmesiyle, kile ayarlarının kontrol edilmesiyle yükümlü olmuşlardır.

Kaza memurları vergilerin kaza dahilinde usulüne göre toplanması ve gerekli hesapların tutulması, memurların gelir-gider durumlarının defterlere kayıt edilmesi, vergilerin tahsilatının ve hayvanların sayımının kurallara göre yapılmasını sağlamakla, ambarlarda zahirenin kile ile ölçülmesini sağlamakla, usulsüzlüklerini gördüğü kol muaşirlerini, muharrirlerini, muaddidlerini ve kolcularını derhal başkaları ile değiştirmekle görevli olmuşlardır.

Kol muaşirleri ise görevli oldukları köylerdeki muharrir, muaddid ve kolcuların talimatlara göre hareket edip etmediklerini kontrol etmekle vazifelendirilmişlerdir. Aşar ve hayvan sayım defterlerini numunelerine göre düzenlemekle ve bu defterleri ihtiyar meclisi ile beraber tasdik etmek ve mühürlemekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca, işlemi tamamlanan defterler aşar ve ağnam memurlarına teslim edilecek; işini düzgün yapmayan muharrir, muaddid veya kolcular kaza memurlarına bildirilecektir. Aşardan elde edilen zahireler kol muaşirleri aracılığı ile geciktirilmeden ambarlara nakledilecektir⁵⁸⁰.

19 Şubat 1880 tarihli bir belge Aşar ve Ağnam Emaneti'nde çalışan memurların maaşları hakkında bilgi vermektedir. Burada belirtildiği üzere, nezaret, müdüriyet ve kaza memuriyetleri iki sınıfa ayrılmış, birinci ve ikinci sınıf memuriyetlerde alınan ücretler değişiklik göstermiştir.

Birinci sınıf nezarete nazır 5.000, baş katip 2.000, refik-i evvel 1.000, refik-i sani 600, refik-i salis 400, tahrirat katibi 1.000, mübeyyiz 400, mukayyıt 300; ikinci sınıf nezarete nazır 4.000, baş katip 1.750, refik-i evvel 750, refik-i sani 400, refik-i salis 300, tahrirat katibi 750, mübeyyiz 300, mukayyıt 250 kuruş alacaktır.

Birinci sınıf müdüriyette müdür 2.000, birinci katip 1.000, ikinci katip 700, üçüncü katip 400, ambar memuru 750; ikinci sınıf müdüriyette müdür 1.750, birinci katip 800, ikinci katip 500, üçüncü katip 300, ambar memuru 500 kuruş alacaktır.

Birinci sınıf kazada memur 1.500, birinci katip 750, ikinci katip 400, ambar memuru 750; ikinci sınıf kazada memur 1.000, birinci katip 600, ikinci katip 300, ambar memuru 500 kuruş alacaktır⁵⁸¹.

4 Şubat 1888'deki talimatnamede bir önceki kadar detaylı bilgiler olmasa da ağnam resminin nasıl tahsil edileceği hakkında açıklamalar yapmaktadır. Burada belirtildiği üzere, bir

⁵⁸⁰ BOA, AJDVN.MKL., 18/24, 3 Şubat 1880 (21 Safer 1297).

⁵⁸¹ BOA, İ.DH., 800/64881, 19 Şubat 1880 (8 Rebiülevvel 1297).

yerleşim yerindeki hayvan sayısına göre kol miktarı belirlenecek ve geçici memurlar ile sayımlar gerçekleştirilecektir. Bir kolda 1 memur, 1 muharrir, yeterince süvari kolcu ve piyade kolcu bulunacaktır.

Memur ve muharrirlerin ücretleri yeterli miktarda olacaktır. Süvari kolcular 400, piyade kolcular 250 kuruştan az maaş almayacaklardır.

Memurlar liva idare meclisinden seçilecek, haysiyet ve iktidar sahibi olacaklardır. Maaşları yapmak, defterleri düzenlemek ve mühürlemek, hayvan sayımlarına eşlik etmek müdürlerin görevleri arasındadır. Vergilendirme sürecinin daha iyi yönetilmesi için, gerekmesi halinde, vilayet veya vilayet idare meclisi üyelerinden bir kişi daha görevlendirilebilecektir. Yeni bir görevlendirme hazineinden izin alınması sonrasında yapılabilecektir.

Sayım memurları akrabalar arasından seçilemeyecektir. Kol memurları ve kolcular devlet hizmetini yürütebilecek nitelikte olacaktır. Memurlar ahaliden yiyecek veya yem talep edemeyecektir. Ağnam kol memurlarına yeteri kadar jandarma veya birer-ikişer kolcu eşlik edecektir⁵⁸².

9 Eylül 1895 tarihli bir belge ile vergilendirmede görevlendirilecek kişilerin yemin ederek işe başladıklarını öğrenmekteyiz. Bu belgedeki anlatıma göre, Ezine kaymakamı ağnam memurlarını ve ihtiyar heyetini yemin ettirmeden işe almış, bu durum halkın şikayetine neden olmuştur⁵⁸³.

Ağnam ve canavar vergilerinin tahsilatında çalışacak kişiler işlerini belirli bir maaş karşılığı yapmışlardır. Bu kişilerin maaşlarını aldığı halde işlerini tamamlamadan görevlerinden ayrılmasını önlemek için kefalet senetleri talep edilmiştir. kefalet senetleri Mukavelat Muharrirliği'ne ödenen harçlar sonrasında tasdik edilmiştir⁵⁸⁴.

II. Abdülhamit döneminde ağnam ve canavar vergilerinin gelirlerini artırmak için sayım ve tahsilat işlemlerinde görevli memurları teşvik edici uygulamalar getirilmiştir. Buna göre, hayvan sayımında %20'den fazla gelir artışı sağlayan memurlar fazladan çıkarılan gelirin %10'unu almaya hak kazanacaklardır⁵⁸⁵.

⁵⁸² Osmanlı Vergi Mevzuatı, s.849-851.

⁵⁸³ BOA, DH.MKT., 424/65, 9 Eylül 1895 (19 Rebiülevvel 1313).

⁵⁸⁴ BOA, MV., 65/62, 24 Haziran 1891 (17 Zilkade 1308); BOA, ŞD., 58/32, 30 Ocak 1905 (24 Zilkade 1322).

⁵⁸⁵ BOA, ŞD., 299/35, 22 Mart 1884 (24 Cemaziyelevvel 1301).

SONUÇ

II. Abdülhamit döneminde hayvancılığın vergilendirilmesinde 9 farklı vergi türü okuyucuya aktarılmıştır. Bu vergilerle ilgili anlatım öncelikle arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Arşiv belgelerindeki bilgiler literatürdeki kaynaklarla desteklenmiştir.

Elde edilen sonuçların analiz edilmesi, 3 aşamada yapılacaktır. Burada, hayvancılığın vergilendirilmesindeki gelişmeler, araştırmanın II. Abdülhamit dönemi mali yapısı ile ilişkisi ve vergilerin tahsilatı ele alınacaktır.

Hayvancılığın vergilendirilmesinde belirtilecek tespitlerden ilki, hayvanlardan alınan verginin neye dayandırıldığıdır. Yani, “Vergi niçin alınmıştır?” denildiğinde klasik dönemdeki uygulama ile yenileşme dönemindeki uygulamanın farklılaştığını görmekteyiz. Klasik dönem Osmanlı Devleti’nde hayvanlardan alınan vergiler bir hayvana veya sürüye sahip olma nedeniyledir. Örneğin, bir kişinin koyun veya keçi sahibi olması o kişiyi ağnam resmi mükellefi yapmıştır. Fakat, 1856-1857 yılı sonrasında hayvan sahipliği yanında koyun veya keçiden elde edilen kazançlara da vurgu yapılmıştır. Hayvanın yünü, sütü ve yavrusundan elde edilen maddi menfaatler vergilendirmede dikkate alınmıştır.

Osmanlı Devleti genelinde koyun ve keçi sahiplerinin ödeyeceği ağnam resminin miktarında farklılaşmaya gidilmiştir. Bölgesel nitelikteki bu ayrım, hayvan sahibinin bir hayvandan bir yılda elde edeceği gelir belirleyici olmuştur. Bu değişiklik, yöneticilerin vergi mükellefleri arasında adaletli davranmak istediği, bölgesel şartların düşünülmesi ile aşırı ve haksız vergilemeden kaçınılmak istendiği belirtilebilir.

Vergilendirmede bir zihniyet değişimi ifade eden bu gelişme canavar resminde de mevcuttur. 19. yüzyılda canavar resminin yeniden alınmaya başlanmasında domuzların çoğalma ve üreme oranlarının yüksek oluşu, domuzların masrafsızca beslenebilmeleri ve yavrularından elde edilen maddi menfaat hesap edilmiştir.

Canavar resminde hayvanın kaç aylık olduğu, yaşı hesap edilerek vergi miktarı farklılaştırılmıştır. Burada hayvanın piyasa fiyatı göz önünde bulundurulmuş, hayvan sahibinin elde etmesi muhtemel gelire göre vergi miktarı belirlenmiştir.

Fayda, faydalanma ve istifade kelimelerinin hayvancılığın vergilendirilmesi çerçevesindeki analize kışlak, yaylak ve otlak resimlerini de dahil edebiliriz. Klasik dönemde

mera, kışlak, yaylak ve otlakların kullanımında cibal-i mübaha kavramı öne çıkmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan vatandaşlar bu alanlarda hayvanlarını beslerken herhangi bir bedel ödememişlerdir. 19. yüzyılda ise mera, kışlak, yaylak ve otlaklarda bulunan hayvanlardan vergi alınmaya başlanmıştır. Hayvanların beslenmesi (fayda) vergilendirilmiştir.

Hayvancılıktan elde edilen gelirin önemli hale gelmesi haricinde ticari işlemlerin de vergilendirmede esas alındığını belirtebiliriz. Kotralar resmi ile İstanbul'a getirilen hayvanların kotralarda bekletilmesi, celep ve kasapların ticareti vergilendirilmiştir.

Deve ve camus resmi ile hayvancılığa dayalı taşımacılık ve lojistik faaliyetlerinden bedeller alınmıştır. Temettü resmi ise hayvancılıktan elde edilen yün, süt gibi ürünlerin satışı nedeniyle tahsil edilmiştir.

Beylik resmi ile sadece Bulgar hayvan tüccarları vergilendirilmiştir. Bu vergi ile mükellef olan kişilerin kapsamı bir genellikten ziyade belirli bir zümreyi belirtmiştir.

Vergilendirmede ticari hayatın devamlılığı ve tüccarların zarar görmemesine dikkat edilmiştir. Tiftik keçilerinden alınan ağnam resminin elde edilen kazançların %15'ine denk gelmesi sebebiyle vergi miktarı düşürülmüştür. Mahalli ticaretin ve tiftik keçisi besiciliğinin önemi belirtilmiş, vergi miktarının düşürülmesinden kaynaklanan gelir azalışının tiftik keçisi sayısının artırılması ile giderilebileceği aktarılmıştır.

Hayvancılığın vergilendirilmesinde zebhiye resmine de değinebiliriz. Bu vergi türü mahalli gelir kaynağı niteliğindedir. Zebhiye resmi hazine yerine belediyeler için ödenmiştir. Mahalli yönetimlerin bazı masraflarının karşılanmasında zebhiye resmi kullanılmıştır. Bu verginin miktarında yapılan artışların gerekçesi bu görüşü desteklemektedir. Şehrin ihtiyaçları için istihdam edilmesi gereken kişilerin maaşlarının ödenmesinde ve çeşitli gerekliliklerin yerine getirilmesinde zebhiye resmi gelirlerine müracaat edilmiştir.

Hayvancılığın vergilendirilmesi ile II. Abdülhamit dönemi maliyesi arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan vergi çeşitlerinden birisi hayvanat-ı ehliye resmidir. Devletin içinde bulunduğu mali zorluğa çözüm arayışları, hayvanat-ı ehliye resminin ihdasını beraberinde getirmiştir.

Verginin ihdasının ana amacı devlete yeni gelir sağlamaktır. Mali istiklalin korunması, yabancıların iktisadi ve mali müdahalelerinin engellenmesi hayvanat-ı ehliye vergisinin toplanmasının gerekçesidir. Fakat, bu konuda söylem farklılığı da bulunmaktadır. Hayvanat-ı ehliye resmi kaynaklı ortaya çıkan isyanlarda gelirin yapılacak ıslahatlarda kullanılacağı belirtilmiştir.

Temettü resminin maliyenin ihtiyacına göre artırılıp azaltılabileceğinin belirtilmesi, mali durumun vergi kaynakları üzerindeki baskısını göstermektedir. Ağnam ve canavar resimlerinden elde edilecek gelirlerin bir kısmının teçhizat-ı askeriye masraflarına harcanması kararı da hayvancılıktan elde edilen gelirlerin mali harcamalarla ilişkisini belirtmektedir.

İçinde bulunulan mali durum kışlak, otlak ve yaylak gibi yerlere yapılacak harcamaların ayrıca düşünülmesini gerektirmiştir. Hayvanları beslendiği alanları tamir etmenin yüksek maliyeti, bu yerlerin satışını veya kiralanmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca, muhacirlerin bu alanlara iskan edilmesi ile temel kullanım amacı dışına çıkmıştır.

II. Abdülhamit döneminde iltizam sistemi lağvedilmiştir. 1880, 1888 ve 1907 yıllarında düzenlemeler yapılarak yeni kurallar kabul edilmiş, tahsilatın sivilleştirilmesi süreci başlamıştır.

1880 yılındaki kararlar askerlerin tahsilatlarda yer alması yasaklanmıştır. Fakat, süreç tahmin edildiği gibi yürütülememiştir. Tahsilatlarda askerlerin de olması gerektiği anlaşılmış, 1888’de askerlere yeniden görev verilmesi benimsenmiştir.

Vergi tahsilatında birçok zorluk bulunmaktadır. Bunlar arasında görevlilerin köylere gitmesi, sayım yerlerinde bir süre kalma mecburiyetleri, ulaştırma imkanlarının kısıtlılığı, yollarda karşılaşılan tehlikeler yer almaktadır.

Halkın tutumu da sorunları derinleştirmiştir. Hayvanlarını saydırmak istemeyen köylüler, çeşitli bahanelerle süreci aksatmaya yönelik davranışlar, çetelerin memurların hayatını tehdit eder hale gelmesi belirtilebilecek bazı olumsuzluklardır. Ayrıca, meydana gelen olaylara müdahalede yerel memurların sürekli üst makamlardan izin talep etmeleri tahsilat dönemlerinde zamanın etkin kullanımı açısından tartışmalıdır. Karar almada yetkinin sahadaki ve bölgedeki kişilerde olmaması sorgulanmalıdır. İltizam sisteminin ilgası sonrasında tahsildarların halktan seçilmesi, bunların aslında devlet görevlisi olmaması karar alma-uygulama aşamasında olumsuzluklara neden olmuştur.

Ağnam-ı mektume başlığı da tahsilatlardaki zorlukları ifade eden bir başka kavramdır. Hayvanların sayım dönemlerinde saklanması vergiden kaçınma yöntemi olarak benimsenmiştir. Gizlenmiş hayvanların tespiti halinde 2 kat vergi ödeme cezasının getirilmesi bazı örneklerde uygulamada başarıyı getirdiğini göstermektedir. Muhbirlik de buna eklenmiş, vergi kaçakları olabildiğince azaltılmaya çalışılmıştır. Saklanmış hayvan davalarında İdare Mahkemelerinin görevlendirilmesi ile gelirlerin kısa sürede tahsili amaçlanmıştır.

Belirli bir bölgenin itaat ve hakimiyet altına alınamaması askeri güce başvurmanın öncelikli sebebidir. Asker görevlendirme seçimi, halk üzerinde bir baskı oluşturma isteğinden ziyade hazinenin hukukunun korunması amacına matuftur. Zira, II. Abdülhamit dönemi maliyesi sorunların yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Fakat, her asker müdahalesinin olağan halinde yürütüldüğünü söylenemez. Mesela, halk üzerinde aşırı güç kullanımı köylünün Osmanlı Devleti dışına göç etme alternatifini gündeme getirebilmiştir. Bu da var olan vergi geliri kaynağının yitirilmesi demektir. Yani, köylünün kurallar haricinde herhangi bir uygulama ile karşılaşması mutlak anlamda vergi gelirlerini artırıcı etki yapmayacaktır.

Asker kullanma kararının itici gücü mali ihtiyaçlardır. İdari ve askeri görevlerin, hizmetlerin yerine getirilebilmesi için iktisadi kaynak gerekmektedir. Bunun için vergilerin tahsil edilmesi gerekmektedir.

Devletin vergilendirmede mükellefleri zorlayıcı ve baskı altına alıcı olmadığına bir örneği sağlanan muafiyetlerdir. Genellikle dini kurum ve kuruluşlara tanınan haklarda teamül, teamül-i kadim, muafiyet-i kadim, padişah iradesi kavramlarına değinilmiştir. Bu ayrıcalıklar hazinedeki ilgili defterlere kayıt edilmiştir. Kuraklık yaşanması halinde de halka geçici muafiyetler sağlanabilmiştir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir: II. Abdülhamit döneminin mali koşulları sonucunda mali kurumlar ağnam vergisi gelirlerini artırma teşebbüsünde bulunmuşlardır. İlgili belgelerdeki muafiyet talepleri, aynı zamanda, bu tür girişimlerin bir sonucudur.

Hayvanat-ı ehliye resminin yeni ihdas edilen bir vergi türü olması, tahsilatta uygulanacak kuralların bilinmemesi tahsilatta aksamalara neden olmuştur. Yabancıların hayvanat-ı ehliye resmini ödemek istememesi ve muafiyet talepleri tahsilat sürecinin yürütülmesini zorlaştırmıştır.

At, katır, eşek gibi hayvanların bir başkasına kiralanması, koyun ve keçi gibi sürüler halinde bulunmaması hayvan sayım işlerini hem zorlaştırmış hem de bu süreci uzatmıştır. Bu unsurlar masrafların daha da artmasına neden olmuştur.

Tahsilatta görevli memurlar için zorluğundan bahsederek askerlerin kendilerine destek olmasını talep etmişlerdir. Halk verginin toplanmasına muhalefet etmiş; Akçahisar, Tiran, Debre, İlbasan, Erzurum gibi yerlerde isyanlar görülmüştür. Bunun karşısında, Osmanlı Devleti yetkilileri halka itidalli davranılmasını istemiştir.

Canavar resminde tahsilat masrafları, kaynağı bilinmeyen noksanlıklar ve bakayalar karşılaşılan temel sorunlar olarak öne çıkmıştır. Tablo 7’deki bilgilere göre, canavar resminde tahsil edilen vergi miktarının tahakkuk eden vergi miktarına oranı %83-%1,01 arasında gerçekleşmiştir. Burada yer alan bilgilerin ardışık yıllara ait olması, belirli bir yıla ait tahsilatın başarısı hakkında yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Tablo 8’de ise Vilayat-ı Selase özelinde ağnam ve canavar reminin tahsilat başarıları karşılaştırılmıştır. Vilayat-ı Selase’de ağnam resminin tahsilatında nispi bir başarı varken, canavar resminde gerçekleştirilen tahsilat oranları daha düşük kalmıştır.

Ağnam resmi ve canavar resmi tahsilatının karşılaştırılmasında görevlilere yapılan tahsildariye ödemeleri etkili olmuştur. Bu konu belgelere yansımıştır. Ağnam resminin tahsilinde görev alan kişilere daha fazla ödeme yapılması, nispi başarıyı getirmiştir. Bu husus devletin maliyesi ile beraber değerlendirilebilir. Tahsilatlardaki görevlilere daha fazla ödeme yapılması gerektiği bildirildiğinde bu kararın “idare-i maslahat” olduğu ifade edilmiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmında devlet tarafından yapılan hayvan mübayaaları ve et fiyatlarını kontrol etme girişimleri yer almıştır.

II. Abdülhamit döneminde çoğunlukla askeriye için hayvan mübayaaları yapıldığını belirten belgelere ulaşılmıştır. Bu kapsamda yapılan satın alımlar çeşitli alanlardaki eksiklikleri gidermeye yöneliktir.

Mübayaalar Osmanlı Devleti dahilinden ve başka ülkelerden yapılmış, oluşturulan komisyonlar ile hayvanların durumları incelenmiştir. Komisyonlarda alanında uzman kişiler görev yapmış, askeriyeden ve baytar sınıfından görevliler bulunmuştur.

Yurt içinden satın alımlarda seyyar komisyonlar çeşitli bölgeleri gezerek hayvan tedariki sağlamıştır. Görevlilere maaşlarından başka harcırah, günlük yevmiye gibi ödemeler yapılmıştır.

Yurt dışından satın alımlarda ise mukaveleler ile şartlar belirlenmiş, hayvan müteahhitleri ve şirketlerle anlaşmalar yapılmıştır. Mukavelelerde hayvanların yaşı, ölçüleri, renkleri gibi özelliklere yer verilmiştir. Ödeme süreçleri, teslimat yerleri, hastalık kontrol ve muayene usulleri de belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti Sefareti de hayvan tedarikine aracılık yapmıştır. Sefaret aracılığı ile alımların yapılacağı hayvan müteahhitlerine bildirildiğinde, tüccarlar fiyatlarda indirim yaparak

anlaşma sağlamaya çalışmışlardır. Fiyatlamalar ve ödemelerde Osmanlı Devleti'nin menfaati gözetilmiştir.

Kurumlara yapılan tahsisatlar hayvan bedellerinin ödenmesinde kullanılmıştır. Tahsisatların yeterli olmadığı durumlarda, vergi gelirlerinden giderler karşılanmıştır. Ödemelerde bankalardan borç alındığı da tespit edilmiştir. Bankalar, ayrıca, ödemelerde aracılık yapmıştır.

Hayvanların nakliyatında demiryolları ve vapurlar tercih edilmiş, bu sayede işler kolaylaşmıştır. Satın alımlar yanında taşımacılıkta da hayvan hastalıklarına dikkat edilmiş, tedbir amacıyla karantina bölgeleri oluşturulmuştur. Hayvanların kışlalara ulaşması sonrasında da barınma ve beslenme olanakları takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde et fiyatları hem halkı hem de yöneticileri ilgilendirmiştir. Temel tüketim maddesi olması nedeni ile et fiyatlarının artması, kısa zamanda gelirlerin artırılamayacağı durumda, halkın refahını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu durum karar alıcıların süreci yakından takip etmesini gerektirmiştir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde et fiyatları konusunda çoğunlukla İstanbul'u ilgilendiren yazışmalar bulunmaktadır. İstanbul'da nüfusun diğer şehirlere göre nispi fazlalığı yanında devlet kurumlarının bulunması da ete talebi artırmıştır. Bu kurumlar askeriye, saray, maarif ve vakıflar olarak sıralanabilir.

Et fiyatlarının değişimi izlen diğinde yıl içindeki mevsimsel etkileri ve yıllar itibariyle değişimleri görebiliriz. Kış aylarındaki şartlar İstanbul'a hayvan sevkiyatını olumsuz yönde etkilemiş, bu da kış aylarında et fiyatlarını artırmıştır. Bu durumu mevsimsel dalgalanmalar olarak ifade edebiliriz. İstanbul piyasasında canlı hayvan arzının azalışı et fiyatlarındaki artışın temel nedeni olarak değerlendirilebilir.

Diğer yönden bakıldığında, et fiyatlarının yıllar itibariyle değişiklik gösterdiği de belgelerde yer almaktadır. Ancak yıllık fiyat dalgalanmalarındaki göstergeler, et fiyatlarının sürekli artışını ifade etmemektedir.

Et fiyatlarını artıran sebepler arasında kuraklık da bulunmaktadır. Özellikle Anadolu'daki iklim şartları, burada bulunan hayvan üreticilerini etkilemiş ve nihayetinde İstanbul'a sevkiyatlar azalmıştır.

Osmanlı Devleti dışına yapılan hayvan ihraçları da iç piyasadaki hayvan varlığının dışarı gitmesine ve arzın azalmasına sebep olmuştur. Bu durumda, yerel yöneticiler ilgili

makamları bilgilendirmişler ve hayvan ihracının yasaklanmasını talep etmişlerdir. Osmanlı bürokrasisi ticari işlemlerde anlaşmaların yerine getirilmesine dikkat etmiş, tüccarlara süre tanımıştır.

Kasaplar, celepler, et müteahhitleri ve komisyoncuların kendi faydalarına iş yapmaları et fiyatlarını artırmıştır. Arşiv belgelerinde ihtikar olarak nitelenen davranışlar bulunmaktadır. İstanbul'a getirilen hayvanların pazara gelmeden, İstanbul dışında sürülerin karşılanması suretiyle satın alınması tüccarların başvurduğu diğer yöntemler arasında yer almaktadır. Mukavelelere göre et müteahhitlerinin kendi hesaplarına hayvan toplamaları gerekirken, halkın ihtiyacı için İstanbul'a getirilen sürülerden satın alımlar yaptıkları görülmektedir. Ayrıca kasapların aralarında fiyat anlaşmalarının yaptığı, celeplerin et fiyatlarının İstanbul'dan daha yüksek olduğu yerlere hayvanlarını götördükleri belgelerde yer almaktadır.

Kuzu derisine olan talebin yüksekliği hayvanların erken kesilmesine neden olmaktadır. Bu durum ilerleyen süreçlerde anaç hayvan sayısının azalmasına neden olacaktır. Bu konunun cari dönemi ilgilendiren yönü ise hayvan başına elde edilecek et miktarının azalmasıdır. Meselenin çözümü için kesime gidecek hayvanlarda minimum ağırlık ölçüleri açıklanmıştır.

Piyasa aksaklıklarını giderme yönünde atılan adımlarda ilk olarak padişahın iradeleri aktarılabilir. Hayvanların İstanbul'a sevkiyatının kolaylaştırılması ve artırılması için gerekli girişimler yapılmıştır. Bazı vapurlar hayvan taşımacılığına tahsis edilmiştir. Tren yolu ile taşımacılıkta da adımlar atılmıştır. Hayvanların trenle taşıma ücretlerinde indirimler yapılmıştır.

Çaşni usulünün kaldırılması, hayvancılıkta resim ve giderlerin azaltılması, regülasyonların uygulamaya konulması, hayvan nesillerinin ve meraların ıslah edilmesi, hayvan üretiminin teşvik edilmesi gibi maddeler de et fiyatlarındaki artışı önleme tedbirleri çerçevesinde aktarılabilir.

II. Abdülhamit dönemindeki hayvancılığın 19. yüzyıl ıslahatları çerçevesinde incelenmesi ikinci bölümde yapılmıştır. Burada, veteriner hekimlik, karantina uygulamaları, hayvanların ıslahı ve çoğaltılması ve mezbaha (salhane) reformuna yer verilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde mesleki mesleki eğitim askeri okullarla başlatılmıştır. Bu gelişme veteriner hekimlik alanında da bulunmaktadır. 1840'lardan itibaren yabancı bilim adamları getirilerek askeri veteriner hekim yetiştirilmeye başlanmıştır.

Sivil veteriner hekimlik okullarının açılması ile veteriner hekimlik eğitimi daha kapsamlı hale getirilmiştir. Alınan kararlarda ihtiyaç kavramı öne çıkmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki hayvan hastalıkları, bu hastalıkların salgına dönüşmesi alınması gereken tedbirleri beraberinde getirmiştir.

Veteriner hekimlik eğitiminin mali tarafı da bulunmaktadır. Arşiv belgelerine göre, veteriner hekimlerin maaşları, harcırahlarının nasıl karşılanacağı tartışma konusu olmuştur. Masrafların mülkiye, belediye, menafi sandıklarından karşılanması kararlaştırılmıştır.

Karantinalar, Osmanlı Devleti'ndeki salgınların etkilerini ve Avrupalı devletlerin bu konudaki tutumlarını ifade etmektedir.

Salgınlara yayılmasını önlemede başvurulmuş karantinalar, 19. yüzyıl başlarından itibaren uygulama alanı bulmuştur. Bu kapsamda meclisler oluşturulmuş, tahaffuzhaneler inşa edilmiştir. Uluslararası toplantılara katılım sağlanmıştır.

Yenilikler, artan masrafları beraberinde getirmiştir. II. Mahmut döneminden itibaren karantina uygulamalarına para bulunması gereği maliyeyi zorlamıştır. Karantina vergisi, harcamaların finanse edilmesinde kullanılmıştır. II. Mahmut döneminde karantinalardan elde edilen gelirler masrafların %10'unu karşılarken, II. Abdülhamit döneminde bu oran %90'a yükselmiştir.

Karantinalar hayvancılığa dayalı ticareti etkilemiştir. Vilayetlerden gelen talepler, hayvancılığın uygulanan karantinalardan olumsuz etkilendiğini desteklemektedir. Halkın bu konuya yeterince önem vermemesi, çeşitli hayvan sevkiyatları gibi nedenler salgınları kontrol etmeyi zorlaştırmıştır.

Hayvanların ıslahı ve çoğaltılması çabaları da ihtiyaç kaynaklıdır. At yetiştiriciliği örneği ile aktarılan bu konuda klasik dönemdeki uygulamanın terk edildiği kaynaklarda belirtilmiştir. 19. yüzyılda özellikle askeri alanda ortaya çıkan hayvan eksikliği hayvanların ıslahı ve çoğaltılması düşüncesini oluşturmuştur.

Küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkta da benzer durum geçerlidir. Hayvan sayısının artırılması amacıyla damızlık dişi koyun ve kuzuların kesimi ve satışı yasaklanmıştır. Yeni doğan dişi kuzuların ise belirli bir kısmının satılamaması kararı uygulanmak istenmiştir.

Yapılan hayvan ihracatları hayvan varlığının azalmasına ve et fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Ziraatta kullanılan çekim hayvanlarına da ihracat yasakları getirilerek zirai üretimin devamlılığı korunmak istenmiştir.

Hayvanların ıslahı ve çoğaltılması adına sergiler ve yarışlar düzenlenmiştir. Bu gelişmeler halkı teşvik etmeye yöneliktir.

Mezbaha reformu ıslahat kapsamında incelenen son konudur. Osmanlı Devleti'nde hayvanların kesim işlemi şehir içindeki belirli yerlerde yapılabilmektedir. Ancak, 19. yüzyılda bu konuda yeni kararlar alınmıştır. Mezbahaların halk sağlığını tehdit etmemesi için çalışmalar yapılmıştır.

Mezbahaların mekânsal şartları iyileştirilerek hayvan kesim işleminin daha sıhhatli hale gelmesi amaçlanmıştır. Çıkarılan talimatnameler ile uygulanacak şartlar belirlenmiştir. Genel sağlık tedbirlerine halk da önem vermiş, kendisini rahatsız eden mezbahaları şikayet etmiştir. Belediyeler aracılığı ile denetimler yapılmıştır.

Mezbahalar devlet politikalarının uygulanmasında işlevsellik göstermiştir. Örneğin, dışı hayvanların kesiminin yasaklandığı bir dönemde mezbahalarda dışı hayvan kesilmesine izin verilmemiştir.

Yeni bir mezbahanın yapılması söz konusu olduğunda inşaa faaliyetlerinin kimin tarafından yürütüleceğinde elde edilecek vergi geliri ve maliyenin menfaati hesap edilmiştir. Eğer bu işi devletin üstlenmesi halinde elde edilecek gelir daha fazla ise özel sektöre yetki verilmemiştir.

Üçüncü bölümün ilk başlığında sığır vebasının iktisadi ve ticari yansımaları araştırılmıştır. Bu madde, veteriner hekimlik, karantina uygulamaları, hayvanların ıslahı ve çoğaltılması ile birlikte değerlendirilmelidir.

Sığır vebası salgınları, 19. yüzyılda hayvan varlığını azaltan temel sorunlar arasında yer almaktadır. II. Abdülhamit döneminde de görülen bu salgınlar iktisadi ve ticari hayatı etkilemiştir.

İthalat ve ihracat kısıtlamaları, iç ticaretteki kontroller, hasta hayvanların itlafı yaşanan sorunları belirtmektedir.

Dış ticaret kısıtlamaları hayvancılığa dayalı bölgesel ticarete olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Yabancı devletlerin birçok ürüne ithalat yasağı getirmesi üreticilerin maddi kayıplarına neden olmuştur.

Sığır vebasının görüldüğü bölgelerde pazar ve panayır açılması yasaklanmıştır. Ancak, halkın hayvanlarını bir başka yerde pazarlamak istemesi hastalıklı hayvan naklini kontrol

etmeyi zorlaştırmıştır. Burada celeplere özellikle değinebiliriz. Kişilerin kendi menfaatleri çerçevesinde hareket etmesi yaşanan zorlukları artırmıştır.

Hastalıklı hayvanların itlafında hayvan sahiplerinin tutumu önemlidir. Bir maddi kaybı ifade eden bu gelişme halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Hayvanların itlafı karşılığında ödenecek tazminatlar salgıların kontrolünü kolaylaştıracaktır.

Hayvancılık piyasasında etin arz tarafını oluşturan kasaplar, celepler ve et müteahhitleri üçüncü bölümün ikinci konusunu olarak aktarılmıştır. İaşecilik prensibinin benimsendiği Osmanlı Devleti'nde etin tedariki ayrı bir öneme sahiptir.

Kasaplar eti doğrudan halka pazarlayan kesim iken celepler kasaplık hayvanları İstanbul'a sevk etmişlerdir. Et müteahhitleri ise kamu kurumları için et tedariki yapmıştır.

Kasaplar et satışında kendilerine zarar veren kişileri şikayet etmişlerdir. Seyyar et satıcıları, deri tüccarları et müteahhitleri bunlar arasındadır. İstanbul'daki halkın tüketimi için getirilen hayvanların et müteahhitleri tarafından satın alınması kasaplar ve et müteahhitleri arasındaki çekişmenin temel sebebidir. Et müteahhitlerinin bu hayvanları satın alması et fiyatlarında artışa neden olmaktadır.

Celeplerin hayvan sevkiyatları mürur tezkireleri ile denetlenmiştir. Böylece, hem şehirlerin güvenliği sağlanmak istenmiş hem de celeplerin vergilendirilmesi denetlenmiştir.

İstanbul'a hayvan sevk edilmesinde celepler bazı zorluklara katlanmışlardır. Görevlilerin haksız vergi talepleri burada belirtilebilir. Ayrıca, yolculukları esnasında eşkıyalar celeplere zarar vermiştir.

Kasapların diğer meslekleri şikayet ettiği gibi celepler de kasapları şikayet etmiştir. Kasapların yapılan anlaşmalara uymamaları, vadeli ödemelerdeki evrak sorunları celepleri tedbirler almaya yöneltmiştir. Kasapların ticari güvenilirliğine dair şahadetnameler talep etmişlerdir.

Et müteahhitlerinin et tedariki yapılan anlaşmalarla gerçekleşmiştir. Buna örnek olarak Darülaceze ile bir et müteahhidine ait belgeye ulaşılmıştır. Burada etin günlük teslim edileceği, etin sıhhatinin araştırılacağı, kesilmesi gereken hayvan cinsine, etin fiyatına yer verilmiştir.

İstanbul halkı için getirilen hayvanların et müteahhitleri tarafından satın alınması devleti bazı önlemler almaya itmiştir.

Hayvancılığın vergilendirilmesinde kimlerin görevlendirildiği 1880 ve 1888 yıllarındaki talimatnamelerde belirtilmiştir. 1880 yılındaki talimatname Aşar ve Ağnam Emaneti'nin ihdası sonrasında kaleme alınmıştır. Bu talimatnamede memuriyetler farklı birimlere ayrılmış, her bir memura görevine ve derecesine göre maaş verilmiştir.

Aşar ve Ağnam Emaneti'nin lağvedilmesi sonrasında 1888 senesindeki talimatname uygulanmaya başlanmıştır. Görevli memur sayısında azalmaya gidilmiş, metinde sadeleşme yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

1. OSMANLI DEVLETİ ARŞİV BELGELERİ

A.JDVN.MKL. (Sadaret Mukavelenameler): 18/24

A.JMKT.MHM. (Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı): 499/15

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası): 5/349, 9/620, 30/2220, 64/4747, 122/9082, 135/10112, 136/10153, 285/21372, 370/27697, 385/28841, 392/29369, 447/33456, 452/33879, 502/37602, 549/41106, 577/43247, 652/48896, 980/73450, 1061/79536, 1081/81071, 1238/92794, 1250/93743, 1325/99318, 1392/81, 1643/123154, 1647/50, 1711/73, 1781/68, 1820/136497, 1825/136849, 1833/90, 1958/102, 1985/148841, 1999/25, 2008/150544, 2015/40, 2025/151837, 2030/152234, 2051/153822, 2066/154930, 2170/162705, 2181/163558, 2182/163586, 2182/163618, 2211/165768, 2220/166487, 2222/166604, 2223/166683, 2225/165911, 2234/167550, 2246/168404, 2248/168563, 2272/170371, 2288/171562, 2292/171867, 2310/173189, 2310/173239, 2332/174840, 2361/177075, 2432/182386, 2537/190247, 2547/191018, 2552/191326, 2556/191686, 2566/192386, 2569/192626, 2570/192706, 2572/192865, 2573/192912, 2574/192990, 2576/193128, 2612/195847, 2618/196331, 2626/196913, 2638/197801, 2663/199663, 2700/202476, 2731/204821, 2745/205801, 2784/208748, 2819/211367, 2875/215551, 2917/218721, 2977/223271, 3001/225056, 3023/226689, 3024/226729, 3039/227864, 3047/228473, 3075/230561, 3075/230580, 3093/231902, 3126/236408, 3153/236458, 3163/237171, 3191/239262, 3240/242973, 3286/246387, 3615/271092, 202633.

C..ML.. (Cevdet Maliye): 321/13227.

DH.DACZ (Dahiliye Darülaceze Müdüriyeti): 4/7.

DH.HMŞ. (Dahiliye Hukuk Müşavirliği): 19/64.

DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemî): 189/70, 194/23, 240/45, 292/53, 294/50, 321/58, 324/56, 343/61, 424/65, 505/61, 527/82, 579/68, 602/56, 726/22, 729/36, 772/21, 791/51, 795/68, 816/65, 843/43, 868/32, 872/41, 911/25, 950/47, 1035/69, 1066/29, 1116/31, 1253/56, 1331/71, 1336/29, 1349/13, 1355/52, 1436/112, 1437/19, 1451/35, 1496/47, 1502/28, 1518/13, 1536/117, 1538/78, 1567/98, 1572/58, 1591/7, 1596/100, 1598/9, 1598/103, 1608/49, 1621/119, 1624/99, 1628/118, 1639/26, 1644/43, 1644/77, 1655/30, 1669/95, 1674/26, 1690/5, 1714/41, 1716/35, 1716/96, 1724/56, 1726/7, 1726/30, 1728/40, 1728/103, 1734/19, 1739/93,

1739/109, 1810/133, 1819/108, 1829/54, 1857/68, 1871/90, 1872/46, 1874/115, 1875/71, 1882/18, 1887/111, 1904/104, 1913/104, 1944/120, 1952/13, 1960/108, 1999/25, 2001/46, 2002/124, 2004/75, 2011/10, 2013/131, 2028/102, 2056/7, 2062/1, 2065/108, 2105/119, 2129/13, 2163/19, 2198/51, 2235/94, 2260/109, 2346/133, 2349/19, 2415/25, 2463/153, 2467/112, 2481/82, 2522/88, 2552/71, 2583/92, 2611/73, 2613/7, 2658/41, 2735/33, 2748/92, 2761/96, 2774/20, 2792/55, 2897/83.

DH.ŞFR. (Dahiliye Şifre Kalemî): 377/128.

DH.TMIK.M. (Dahiliye Muamelat): 31/37, 48/57, 199/49.

DH.TMIK.S.. (Dahiliye Islahat): 27/66, 51/46.

HR.İD.. (Hariciye Nezareti İdare): 2080/45, 2080/47.

HR.SFR.04.. (Hariciye Nezareti Paris Sefareti): 819/112.

HR.TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat): 52/50, 89/74, 125/34, 280/80, 298/63, 319/33, 363/3.

HR.TO.. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası): 176/109, 177/66.

İ..ML.. (İrade Maliye): 22/28, 57/9, 57/58, 75/32, 75/37.

İ..OM. (İrade Orman ve Maadin): 5/22, 11/39.

İ..RSM. (İrade Rûsumat): 31/5.

İ..ŞD.. (İrade Şura-yı Devlet): 33/1642, 41/2126, 62/3510, 63/3634, 308/46, 1910/54.

İ..ŞE.. (İrade Şehremaneti): 19/2.

İ.DH.. (İrade Dahiliye): 799/64785, 800/64834, 800/64881, 1042/81896, 1173/91725, 1267/99633, 1268/99660, 1295/101866, 1295/102216.

İ.HUS. (İrade Hususi): 91/111, 101/126, 117/78, 152/94.

İ..MMS. (İrade Meclis-i Mahsus): 57/2604, 103/4394.

MB.I... (Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri): 67/41, 82/157, 86/11.

MF.MKT. (Maarif Nezaret-i Mektubi Kalemî): 11/40, 326/29, 839/60, 935/72, 1075/45.

ML.EEM. (Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti): 50/49, 21/50, 55/36, 58/9, 60//15, 61/13, 62/13, 64/40, 72/19, 76/14, 76/78, 77/6, 80/7, 148/59, 159/23, 317/25.

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları): 38/13, 42/30, 59/6, 59/52, 65/62, 66/74, 69/39, 78/64, 85/1, 93/13, 107/56, 107/77, 108/48, 108/50, 111/9, 111/26, 113/9, 113/15, 114/104, 116/114.

ŞD. (Şura-yı Devlet): 260/32, 299/35, 328/44, 362/3, 371/30, 695/2, 757/31, 856/4, 856/14, 1348/9, 1351/1, 1644/39, 1661/10, 1720/12, 1789/11, 1790/11, 1909/56, 2010/13, 2159/49, 2280/45, 2284/6, 2284/53, 2355/34, 2434/4, 2482/12, 2536/44, 2763/36.

TFR.I..A... (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Sadaret Evrakı): 15/1484.

TFR.I..İŞ.. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) İşkodra Evrakı): 4/350.

TFR.I..KV.. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Kosova Evrakı): 122/12155, 173/17300.

TFR.I..MKM. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Makamat Evrakı): 23/2270.

TFR.I..MN.. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı): 31/3398, 34/3364, 39/3854, 63/6220, 83/8243, 123/12235, 144/14324, 149/14860.

TFR.I..SL.. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı): 87/8628, 89/8815, 91/9086, 94/9301, 116/11527, 164/16365, 167/16601, 181/18006.

TFR.I..ŞKT. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Arzuhaller): 156/15528.

TFR.I..UM.. (Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Umum Evrakı): 14/1376, 19/1818, 21/2011, 21/2018.

TS.MA.e (Topkapı sarayı Müzesi Arşivi):1113/86.

Y..A...HUS. (Yıldız Hususi Maruzat): 234/130, 244/76, 271/94, 386/110, 465/78, 501/32.

Y..MRZ.d.. (Yıldız Maruzat Defterleri): 11440.

Y..PRK..BŞK. (Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı): 77/56.

Y..PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat): 52/38, 76/100, 96/21, 79/19, 84/36, 126/30, 179/108, 226/110, 238/11.

Y..PRK.AZJ. (Yıldız Arzuhal Jurnal): 10/30, 19/42.

Y..PRK.HH. (Yıldız Hazine-i Hassa): 8/38, 14/57.

Y..PRK.UM. (Yıldız Umumi): 21/62, 40/72.

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat): 12/21, 21/52, 21/132, 60/107, 73/149, 158/21, 189/86, 200/5, 223/115, 228/68, 253/66, 262/69, 274/27, 289/151, 297/105, 306/35, 312/197.

YB.021 (Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi): 84/9, 109/125.

ZB. (Zabtiye): 336/131, 378/65.

2. YAZILI-BASILILİTERATÜR

Ağır, S. **Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri Ve Tepkiler (1865-1914)**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ak, M. "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)". **OTAM** 39/Bahar (2016), ss.215-240. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2160311>

Akar, Ş. K. **1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Akay, T. **Osmanlı Ordusunda At (1856-1908)**. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Atar, A. "Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde Mezbahalar". **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** XXXVII-2 (2018), ss.470-501. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1479>

Bayraktar, K. "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)". **Bilig** 69 (2014), ss.01-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/issue/25364/267717>

Bekman, M. **Veteriner Tarihi**. Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1940.

Bozkurt, N. "Kasap". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C:24, ss.534-535. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Bölükbaşı, Ö.F. **II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare**, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, 2005.

Çakaloğlu, C. "Yemen İsyanı Ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)". **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 9/1 (2007), ss.99-122. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32033>

Çinar, E. **XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meslekî Ve Teknik Eğitim**. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Eldem, V. **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Emecen, F. "Ağnam Resmi". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C:1, ss.478-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

Emek, F. “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğine Anadolu’da Mezbahalar Ve Mandıralarda Hayvansal Gıdanın Hijyen Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** XXI/43 (Güz 2021), ss.505-539.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/67459/1050752>

Erdem, S. – Başkan, A. “Osmanlı Devleti’nde Orman Ve Orman Alanlarının Kullanımı Ve Buna Yönelik Hukuki Düzenlemeler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 42 (2016), ss.283-303. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3291>

Erk, N. “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları Ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”. **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi** 10/3 (1963), ss.221-234.
https://doi.org/10.1501/Vetfak_00000002032

Erk, N. **Veteriner Tarihi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

Genç, M. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Gülen, İ-Özdönmez, M. “Türkiye’de Orman ve Ormancılık”. **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 31/2 (1981), ss.1-13. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/175642>

Gümüş, C. **Türk Orman Devrimi**. Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği, 2018.

Güran, T. **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

Ianeva, S. “Financing the State? Tax-Farming as a Source of Individual Wealth in the Nineteenth Century”. **Oriens** 37 (2009), ss.209-224.
<https://doi.org/10.1163/007865209X12555048403691>

Kal’a A. **Osmanlı Devleti’nde İstanbul’un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap Ve Celep Teşkilatları (XVI, XVII Ve XVIII. Asırlarda)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985.

Kazıcı, Z. **Osmanlı’da Vergi Sistemi**, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005.

Keskin, Ö. “Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri”. **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi** 60/1 (2010), ss.5-13.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/174692>

Koç, B. “1870 Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”. **Tarih Araştırmaları Dergisi** 24/37 (2005), ss.231-257.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782423>

Köşe, A. “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** 5/1 (2003), ss.89-119.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/645143>

Kunt, M. “Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)”. **Türkler**. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. C:10, ss.709-713. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Levkova-Muchinova, M. “The Bulgarian Economic Elite In Plovdiv In The 19th Century (Social And Property Profile Of A Plovdiv Family)”. **Etudes Balkaniques** LVI (3/2020), ss.626-639.

Lyberatos, A. “Men of the sultan: the beğlik sheep tax collection system and the rise of a Bulgarian national bourgeoisie in the nineteenth-century Plovdiv”. **Turkish Historical Review** (1/2010), ss.55-85. DOI:10.1163/187754610X494987

Melikoğlu Gölcü, B. - Özgür, A. “Osmanlı Devleti’nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik İlk Mevzuat Düzenlemeleri”, **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi** 62 (2015), ss.7-12. <http://vetjournal.ankara.edu.tr/en/download/article-file/657925>

Melikoğlu Gölcü, B. “Osmanlı Devleti’nde Et Muayenesi İle İlgili Düzenlemeler”, **Veteriner Hekim Dergisi** 82/2 (2011), ss.59-70.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vetheder/issue/34352/379460>

Metin, S. “Osmanlı Devleti’nden Lozan’a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon Mıydı?”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** (2021), ss.905-957.
<https://doi.org/10.33717/deuhfd.998057>

Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918. Haz. Tevfik Güran. Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü Matbaası, 2003.

Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler. Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar. Cilt:1. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Merkezi, 2006.

Osmanlı Vergi Mevzuatı. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999.

Özcan, T. **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**. Ankara: TTK, 2003.

Öztel, M. “İstanbul Piyasasında Halkın Temel Tüketim Maddelerinden Ette Fiyat İstikrarı Sorunu”, **TURKISH STUDIES** 8/6 (2013), ss.567-589 DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4784>

Öztunç, H.B. “Osmanlı Devleti Ve Bulgaristan Emareti’nin Ticari İlişkileri Çerçevesinde 1907 Tarihli Ticaret İtilafnamesi”. **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** 27 (1/2015), ss.65-111. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1030567>

Pakalın, M. Z. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. C:1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Pakalın, M. Z. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. C:2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Pakalın, M. Z. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. C:3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Pamuk Ş. “Kuruş” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:26, ss.458-459. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Parlatır İ. **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi, 2014.

Polat H. **Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)**. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Razhdavichka-Kiessling, E. “People Of Wealth And Influence: The Case Of The Khadzhitoshev Family (1770s-1870s)”. **Wealth in the Ottoman and Post-Ottoman Balkans A Socio-Economic History** (içinde). Ed. Evguenia Davidova. ss.30-50. London-New York: I.B. Tauris, 2016.

Sarıyıldız, G. , “Karantina Meclisinin Kuruluşu Ve Faaliyetleri”. **BELLE TEN** 58/222 (1994), ss.329-376. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/61513/918792>

Sarıyıldız, G. “Hıfzıssıhha”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C:17, ss.319-321. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Sayın, A.V. **Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, 1999.

Şişman, A. “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki Ve Teknik eğitimin Doğuşu”. **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 1/1 (2008), ss.27-43. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/202470>

Tabakoğlu, A. “Tekalif”. **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C:40, ss.336-337. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Tabakoğlu, A. **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.

Tabakoğlu, A. **Türkiye İktisat Tarihi**. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.

Tabakoğlu, A. **Osmanlı Mâlî Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.

Tan, S. “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Uygulamalarına Önemli bir Örnek; Salhanelerin Şehir Dışına Nakilleri”, **XIX. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara,2018), ss.1363-1385.

Tan, S. “Osmanlı Devleti’nde Sığır Vebası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi”. **BELGİ** s:25 (Kış/2023), ss.257-282, <https://doi.org/10.33431/belgi.1213425>

Tan, S. “Türkiye’de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** XIX/1 (2017), ss.43-53. <https://dergipark.org.tr/en/pub/luoba/issue/33527/341247>

Tan, S. **Osmanlı Devleti’nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)**. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Taşpınar, A. **Osmanlı Devleti’nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914)**. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Tolunay, A. – Korkmaz, M. “Orman Köylülerinin Orman Kaynaklarından Yararlanma Haklarının Tarihsel Gelişimi”, **I. Çevre ve Ormancılık Şurası**, (Antalya: T.C. Çevre Ve Orman Bakanlığı, 2005), ss.1559-1566.

Turan, M. , “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Veba-yı Bakari Salgını ve Düşündürdükleri”. **Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları** (içinde). Ed. Prof. Dr. Remzi Kılıç. Ss.977-993. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.

Türkhan M.S. “Celep”. **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. C:Ek-1, ss.253-255. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Türkhan, M.S. **18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’un Et İlaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu**. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Uğur, S.B. - Tan S. “19. Yüzyıl Mezbaha Reformu ve Osmanlı’daki Yansımaları”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi** 4/1 (2019), ss.18-24.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuvsfd/issue/46573/533919>

Uzun A. **İstanbul’un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Yarç, G. “Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi”. **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi** 4/1 (Ocak 2012), ss.335-375.
https://actaturcica.files.wordpress.com/2020/01/iv_07.pdf

